

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

‘Terreur’ in Antwerpen. De Wollwebergroep Revisited.

Alexander Lindemans

Promotor: Prof. Dr. Rudi Van Doorslaer

Commissarissen: Jan Naert en Gertjan Leenders

Masterproef voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte voor
het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis

Academiejaar: 2014-2015

Ondergetekende, Alexander Lindemans, student Geschiedenis, verklaart dat deze masterscriptie volledig oorspronkelijk is en uitsluitend door zichzelf geschreven is. Bij alle informatie en ideeën ontleend aan andere bronnen, heeft ondergetekende expliciet en in detail verwezen naar de vindplaatsen.

Groot-Bijgaarden, 5 augustus 2015.

Dankwoord.

Bij het scriptie-parcours dat ik gedurende verschillende maanden heb afgelegd, kreeg ik de steun van enkele sympathieke personen. Een woordje van dank is het minste wat ik hen kan terug geven.

Eerst en vooral wil ik prof. dr. Rudi Van Doorslaer, mijn promotor, van harte bedanken. In mijn zoektocht naar een geschikt historisch onderwerp voor een scriptie over terrorisme, reikte hij mij een unieke casus aan. Een jaar bibliotheek -en archiefwerk heeft er voor gezorgd dat deze casus mij nauw aan het hart is komen te liggen. Ik prijs mezelf dan ook gelukkig voor het onderwerp dat ik heb mogen bestuderen, voor de hulp en kennis die ik tijdens de gastvrije gesprekken met mijn promotor meekreeg, en voor het oprecht boeiend en verrijkend proces dat ik afgelopen academiejaar heb afgelegd.

Ik wil ook mijn moeder bedanken voor het noodzakelijke naleeswerk dat ze heeft verricht, en voor de morele steun die zij mij heel het jaar door heeft gegeven.

Een bijzondere vermelding gaat uit naar Etienne Verhoeyen. De vrijwillige bijstand die hij mij, uit eigen initiatief, aanbod en ook werkelijk gaf zal ik nooit vergeten. Zijn passie voor het onderwerp van deze scriptie kent haast geen gelijke. Daarom kon ik me geen betere persoon inbeelden, naast mijn promotor en mijn moeder, om mij bij te staan in mijn onderzoek.

Mijn dankbaarheid gaat tenslotte ook uit naar al de familieleden, vrienden, kennissen, en de werknemers van de verschillende bibliotheken en archiefcentra die mij tijdens mijn onderzoek, op welke manier dan ook, hebben geholpen. Al gaat het maar om het brengen van een boek of een tas koffie terwijl ik aan het werk was: ik waardeer elke steen die heeft bijgedragen aan het eindresultaat van deze scriptie.

Alexander Lindemans

Inhoudsopgave

1.	Algemene inleiding.....	6
2.	<i>Zum Tode</i>	11
3.	Sabotage in Antwerpen	12
4.	De IIIe Internationale en de Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders.....	17
4.1	De Komintern	17
4.2	De Profintern en de Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders.....	18
4.3	Een nieuwe koers: de Volksfrontpolitiek	22
4.4	De KPD en de illegale propagandasmokkel	24
5.	Verrijzenis van een internationaal sabotagenetwerk: de Wollweber-organisatie	27
5.1	Instructies uit Moskou.....	27
5.2	De eerste gesprekken in Antwerpen	28
5.2.1	De Spaanse Burgeroorlog.....	29
5.3	Ronselaars in Antwerpen	32
5.4	Een internationaal sabotagenetwerk.....	33
6.	Actie en Reactie: januari 1937 – juni 1938.....	39
6.1	Opbouw van een Antwerps sabotagenetwerk: januari-augustus 1937.....	39
6.2	Eerste acties: september-november 1937.....	42
6.3	De politiediensten verschijnen op het toneel.....	43
6.3.1	Een anticommunistisch klimaat.....	46
6.4	Van Boccaccio tot Kasji-Marû: Antwerpen, november 1937 - juni 1938	49
6.5	Van Boccaccio tot Kasji-Marû: politieeel optreden	52
7.	Internationaal onderzoek naar een ‘terreurorganisatie’: juni 1938 – september 1938.....	55
7.1	Het politieonderzoek na Kasji-Marû tot en met september 1938: Duitse druk en het internationaal politiecongres	55
7.1.1	Een terroristische organisatie?	59
8.	Nieuwe elementen: september 1938 – februari 1939	65
8.1	Het politieonderzoek	65
8.1.1	Intoxicatie	65
8.1.2	Duitse informanten in België.....	69
8.1.3	Vorderingen in het Belgische onderzoek	70
8.2	Machtswissel	71
9.	Koerswijzigingen: Februari 1939 – Mei 1940	75
9.1	De Antwerpse groep onder leiding van Wouters.....	75
9.1.1	Het Duivelspact	77
9.2	De laatste ontwikkelingen tot 10 mei 1940	83
10.	De oorlogsjaren: mei 1940 – 1945	86

10.1	Terrorisme als legitimering: “ <i>War on Terror</i> ” vs “ <i>Bericht des Reichsinnenministeriums</i> ”	86
10.2	Zomer 1940: de tongen komen los	88
10.2.1	Britse inmenging?	92
10.2.2	Wat wisten de Britten?	94
10.3	Arrestaties.....	97
10.4	Terrorisme als legitimatie: deel twee	102
10.4.1	Terrorisme en buitenlands beleid: de VS en het Bevrijdingsleger van Kosovo.....	103
10.5	Ondergang van een Antwerpse ‘terreurgroep’	104
11.	De Naoorlogse Periode.....	109
11.1	Een schrijnende tegenstelling.....	109
11.2	Herrijst de Wollweber-organisatie uit haar as?	111
11.2.1	De Koude Oorlog	115
11.3	Aanvragen ter erkenning als politiek gevangene	116
11.3.1	Wie werd in theorie erkend?	116
11.3.2	Een inconsequente praktijk.....	118
11.3.3	Dader of slachtoffer?	122
12.	Algemeen besluit.....	124
13.	Een woordje uitleg bij de reeds verschenen literatuur en het geraadpleegde archiefmateriaal.....	128
13.1	Historiografie en basisliteratuur.....	128
13.2	Geraadpleegde archieven	130
13.2.1	Belgisch archiefmateriaal	131
13.2.2	Buitenlands archiefmateriaal	132
14.	Lijst van gebruikte afkortingen	133
15.	Archiefbronnen.....	135
16.	Bibliografie.....	138

1. Algemene inleiding

*“Either you are with us, or you are with the terrorists”.*¹

Naar aanleiding van de aanslagen op 11 september 2001 verdeelde de toenmalige Amerikaanse president, George W. Bush, de wereld in twee kampen: de naties die staan voor vrijheid en de naties die meeheulen met de terroristen. De Verenigde Staten namen met plezier de rol van leidende grootmacht in het kamp van de vrijheid op zich. Uitgaande van de redenering dat terrorisme het tegenovergestelde is van vrijheid, is het inderdaad gemakkelijk om zo'n tweedeling te maken. De uitspraak van Bush was in ieder geval een schot in de roos: de Verenigde Staten slaagden er in om een uitgebreide NAVO-coalitie mee op sleeptouw te nemen voor haar *“War on Terror”*.

Termen zoals ‘terrorisme’, ‘terreur’, en ‘terreurgroep’ zijn sinds die befaamde uitspraak alomtegenwoordig in de hedendaagse media en politiek. Meer dan ooit worden we er mee geconfronteerd op onze radio's, onze televisieschermen, en op de sociale media. Aanslagen van IS, Boko Haram, of Al-Shabaab zijn wekelijks hoofdpunten in de journaals. Terreur in haar puurste vorm wordt beschouwd als één van de grootste problemen waar onze geglobaliseerde wereld vandaag mee te kampen heeft. Na de zelfmoordaanslag van 20 juli 2015 in het Turkse grensstadje Suruç reageerde een furieuze Tayyip Erdogan als volgt: "Terreur heeft geen religie, ras, nationaliteit, en land."² Terrorisme hoort nergens thuis. Op de recente G7-top van 7 en 8 juni 2015 in Duitsland was de strijd tegen het terrorisme nog één van de belangrijkste agendapunten. De stellingname was eensgezind:

*“The scourge of terrorism has affected countless innocent victims. It denies tolerance, the enjoyment of universal human rights and fundamental freedoms, including religious freedom, destroys cultural heritage and uproots millions of people from their homes. In light of the Foreign Terrorist Fighters phenomenon, the fight against terrorism and violent extremism will have to remain the priority for the whole international community.”*³

Ook de vreedzame *“Charlie n'est pas mort”* betoging gaf een duidelijk signaal: terrorisme is iets barbaars en vijandig dat niet mag en ook niet zal overwinnen. Tientallen wereldleiders, van de president van Gabon tot Angela Merkel, liepen zij aan zij in een anti-terreurmars door de straten van Parijs. Geen enkele internationaal erkende politieke leider die er niet van overtuigd is dat terrorisme moet uitgeroeid worden. De grens tussen de ‘beschaving’ en de ‘terreur’ lijkt vandaag meer dan ooit eenvoudig te trekken.

¹ N.N., “CNN: Bush’ either you are with us or you are with the terrorists”, in: <<https://www.youtube.com/watch?v=3sfNROmn7bc>>, geraadpleegd op 11/5/2015.

² NOS, “Erdogan veroordeelt en vervloekt daders aanslag Suruç”, in: <http://nos.nl/artikel/2048038-erdogan-veroordeelt-en-vervloekt-daders-aanslag-suruc.html>, geraadpleegd op 23/7/2015.

³ G7, “Leaders’ Declaration G7-Summit”, in: <<http://www.interaction.org/sites/default/files/Schloss%20Elmau%20G7%20Communique%206-8-2015.pdf>>, geraadpleegd op 19/7/2015, pg. 9.

Maar is dit fenomeen wel zo absoluut en zwart-wit zoals George Bush liet uitschijnen? Als we de wereldbekende Amerikaanse linguïst en filosoof Noam Chomsky mogen geloven mag Bush bij het verklaren van een “*war on terror*” eerst en vooral met zichzelf beginnen. Chomsky noemde de Verenigde Staten namelijk de “*world’s leading terrorist state*”. Haar historische campagnes in Cuba, Angola, en Nicaragua, en de huidige *drone*-operaties in Pakistan en Jemen zijn volgens hem onderdeel van “s werelds grootste terroristische campagne”.⁴ Alsof de contradictie nog niet groot genoeg is hebben de daders van de aanslagen op 11 september 2001 hun wortels in een door de CIA gesteunde verzetsbeweging tijdens de Afghaanse Oorlog van 1979-1989: de Amerikanen financierden en bewapenden toen de *Mujahideen* in het kader van de strijd tegen de Sovjet-Unie.

Wat dan te denken van het Israëliisch-Palestijns conflict? Deze tweestrijd is al sinds haar oorsprong volledig verknocht met terreur. Het wegtrekken van Groot-Brittannië uit haar mandaatgebied en het daaropvolgende ontstaan van Israël in 1948 was mede het gevolg van een langdurige campagne van terroristische aanslagen uitgevoerd door de beruchte Irgun.⁵ Beschuldigingen van terrorisme aan weerszijden zijn steeds een onderdeel geweest van de door beide kampen gevoerde retoriek. Dat is ook nog steeds vandaag het geval: de Israëliische premier Benjamin Netanyahu reageerde onlangs nog verontwaardigd op de beslissing van het Internationaal Strafhof in Den Haag om een onderzoek te openen naar eventuele Israëliische oorlogsmisdaden op het Palestijnse grondgebied. Hij noemde het onderzoek absurd omdat zijn land zich volgens hem “alleen maar legitiem verdedigt tegen aanvallen van Palestijnse terroristen”.⁶ Erdogan, die een jaar later het terrorisme zou vervloeken (cfr. supra), heeft daarentegen een heel andere kijk op de zaak. Volgens hem is niet Palestina maar Israël een “terreurstaat” die met zijn “gruweldaden in de Gazastrook Hitler heeft overtroffen”.⁷ De Turkse president kan met zijn uitspraken over Israël rekenen op de steun van een aanzienlijk deel van de moslims in het Midden-Oosten en elders.

Hoewel er in een zekere mate unanimiteit bestaat omtrent het feit dat terrorisme iets bijzonder negatief is en moet bestreden worden, doet diezelfde unanimiteit zich kennelijk niet voor op vlak van de bepaling wie al dan niet een terrorist is. Op welke manier wordt beslist wie een terrorist is? Indien we er van uitgaan dat terrorisme een neutraal en onafhankelijk verschijnsel is zou dat moeten kunnen aan de hand van een algemeen aanvaarde definitie, waarin bepaalde criteria zijn vastgelegd. Maar bestaat die definitie wel? En zelfs als die effectief bestaat moet de vraag gesteld worden of terrorisme wel zo

⁴ Press TV, “Chomsky says US is world’s leading terrorist state”, in: <<http://www.presstv.ir/detail/2014/11/05/384827/chomsky-us-worlds-leading-terror-state/>>, geraadpleegd op 23/7/2015.

⁵ Law, R.D., *Terrorism. A History*. Cambridge, Polity Press, 2009, pg. 186-188.

⁶ Al Jazeera, “Israel PM slam impending war crimes probe”, in: <<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2015/01/israel-pm-slams-planned-war-crimes-probe-201511718727908837.html>>, geraadpleegd op 20/4/2015.

⁷ De Redactie, “Erdogan: “Israël overtreft gruweldaden van Hitler””, in: <<http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/buitenland/1.2038180>>, geraadpleegd op 23/7/2015.

neutraal en onafhankelijk is zoals op het eerste gezicht lijkt. In welke mate is dit fenomeen verweven met de tijdsgeest en de politieke context waarin ze plaatsvindt? Met andere woorden: is het antwoord op de vraag “wie is een terrorist” steeds hetzelfde tijdens elke periode in de geschiedenis?

Een terreuraanslag is op het eerste gezicht ook steeds een kwestie van dader-slachtoffer. Maar wie is het slachtoffer bij een zelfmoordaanslag van Hamas op een Joodse kolonist? De onderdrukte Palestijn die uit zijn woning werd verjaagd, of de vermoorde kolonist? En tenslotte: wie heeft baat bij een terreuraanslag? De uitvoerder van de aanslagen? Op 11 november 2005 probeerde de tot de Islam bekeerde Belgische vrouw Muriel Degauque een Amerikaans konvooi in Irak te treffen met een zelfmoordaanslag. Haar poging mislukte, nadat ze zichzelf vastreed en haar autobom te vroeg ontplofte. Kort daarna vielen Amerikaanse *Special Forces* het schuiladres van haar man binnen en schoten hem dood.⁸ Is Degauque, wiens leven één en al tragiek uitstraalde, met haar aanslag een ‘winnaar’ in dit verhaal? Wanneer een Palestijn een aanslag pleegt op Israëliësch grondgebied, met enkele slachtoffers tot gevolg, haalt hij daar dan voordeel uit? Of is die aanslag een kleine goudklomp, als extra argument voor de ‘bezetting’ van Palestina, in de handen van Israël?

Hoewel velen het eerste deel van zijn uitspraak zullen betwisten is terrorisme volgens de Amerikaanse professor Randall Law “as old as human civilization, and as new as this morning’s headlines”.⁹ Van de Assyrische keizer en vermeende terrorist Assurnasirpal II¹⁰ tot de gebroeders Tsarnaev in Boston: terrorisme is een gewelddadig onderdeel van onze geschiedenis, en zal nog geruime tijd een onderdeel zijn van de toekomst.

Uit een persoonlijke interesse in geschiedenis en in het bijzonder verschijnsel dat terrorisme toch wel is, ontstond een speurtocht naar een haalbare historische casus die kon bijdragen tot een beter inzicht in de complexiteit en de relativiteit die eigen zijn aan dit onderwerp, maar zich schuilhouden onder de hedendaagse mediaberichtgeving en officiële politieke retoriek.

Die speurtocht strandde uiteindelijk bij het verhaal van zogenaamde Antwerpse Wollwebergroep. Deze vermeende communistische ‘terreurgroep’ was actief in Antwerpen in de tweede helft van de jaren 1930. Ze bestond uit maximaal een veertiental leden -waarbij sommigen een grotere rol speelden dan anderen- en was onderdeel van een grootschalig ‘terreurnetwerk’ dat zich uitstreckte van de Baltische zee tot Antwerpen. ‘Terreurgroep’ en ‘terreurnetwerk’ staan inderdaad tussen aanhalingstekens. De verschillende politiediensten die bij het onderzoek naar de Antwerpse Wollwebergroep betrokken waren beschouwden deze groep immers stevast als terroristisch. Maar was die groep dat ook effectief?

⁸ Couder, J., “Chris De Stoop over zelfmoordterroriste Muriel Degauque”, in: <http://www.brusselnieuws.be/nl/nieuws/chris-de-stoop-over-zelfmoordterroriste-muriel-degauque>, geraadpleegd op 23/7/2015.

⁹ Law, R., op. cit., pg. 1.

¹⁰ Ibid, pg. xi (“*chronology*”).

Daarmee zijn we bij het onderwerp, en tegelijk ook het 'lijdend voorwerp', van deze scriptie aanbeland. De rode draad doorheen dit relaas zijn de activiteiten van, en de gebeurtenissen rondom de Antwerpse Wollwebergroep. Wat was de aard en het precieze doel van de activiteiten van deze communistische groep? Hoe en met welk motief is ze ontstaan? Op welke manier reageerde de Belgische politie op haar daden, en in welke mate waren buitenlandse politie -en inlichtingendiensten betrokken? De protagonisten van deze scriptie zijn de verschillende leden van de Antwerpse Wollwebergroep. Met het archiefmateriaal dat voorhanden is, heb ik gepoogd om binnen te kijken in hun leven. Wie waren zij, wat dreef hen om zich aan te sluiten bij een 'terreurgroep', en hoe liep dit verhaal voor hen persoonlijk af?

De tijdspanne waarbinnen de Antwerpse Wollwebergroep haar voornaamste activiteiten ontplooid liep van het jaar 1937 tot en met 1938. Maar om op bovenvermelde vragen te kunnen antwoorden is een veel ruimer tijds kader noodzakelijk. De centrale periode waarbinnen de gebeurtenissen die beschreven worden in deze scriptie zich ontwikkelden, strekt zich uit van de eerste helft van de jaren 1930 tot ongeveer het midden van de jaren 1950. Daarnaast zullen vanuit dit ruimer tijds kader af en toe sprongen worden gemaakt naar een verder verleden of een verre toekomst. Hetzelfde geldt voor de ruimte waarbinnen de gebeurtenissen plaatsvonden. Als centrale plaats fungeert Antwerpen, op dat moment een havenstad met internationale uitstraling en een functie als 'levensader' voor de Belgische economie.¹¹ Toch wordt ook het ruimtelijk kader fors vergroot: in hoofdorde tot heel Noordwest-Europa, gaande van Parijs tot Moskou, en in ondergeschikte orde tot enkele *case studies* in Irak en Joegoslavië.

Deze scriptie is zodoende geen poging om een 'geschiedenis van het terrorisme' te schrijven. Het verhaal van de Antwerpse Wollwebergroep dient als een ten gronde uitgewerkte historische casus om de bovenvermelde problemen die zich rondom het fenomeen terrorisme voordoen aan de kaak te stellen, en om het hedendaagse terrorisme enigszins beter te kunnen kaderen.

Met dit onderzoek naar de Antwerpse Wollwebergroep heb ik voornamelijk voortgebouwd op historische literatuur uit de handen van de Belgische historici Rudi Van Doorslaer en Etienne Verhoeyen, en de Nederlandse historicus Hans Dankaart. Door de Antwerpse Wollwebergroep te bestuderen als een 'terrorisme-casus' zoals hierboven beschreven staat wordt deze scriptie geschreven vanuit een originele invalhoek. Daarnaast heb ik gebruikgemaakt van allerlei nieuw archiefmateriaal. Wie eerst een beknopt overzicht van de over dit onderwerp reeds verschenen literatuur wil raadplegen, en een woordje uitleg over de geraadpleegde archieven wenst, verwijs ik door naar hoofdstuk dertien.

¹¹ Van Doorslaer, R., en Verhoeyen, E., "L'Allemagne Nazie, la police Belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944) – un aspect des relations Belgo-Allemandes", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XVII, 1986, nrs. 1-2, pg. 86.

De overige lezers zend ik naar de maand november van het jaar 1942, een ankerpunt in het verhaal van de Antwerpse Wollwebergroep.

2. *Zum Tode*

“Der Angeklagte Wouters hat später diese Sabotageorganisation geführt, ohne daß ihm konkrete Sabotageakte nachgewiesen werden konnten. Diese Angeklagte wird deshalb zum Tode verurteilt. Er hat die bürgerlichen Ehrenrechte für immer verwirkt.”¹²

Deze uitspraak kreeg de Vlaamsgezinde communist René Wilfried Wouters te horen op 11 november 1942. Het Berlijnse *Volksgerichtshof* veroordeelde de 29-jarige man ter dood vanwege zijn leiderschap over wat volgens het Duitse gerecht een terroristische sabotagegroep was. Desondanks pleegde deze groep onder Wouters' bewind geen aanslagen. Een bijzonder strenge veroordeling dus, want hoe kan iemand nu een terrorist zijn als hij geen aanslagen heeft gepleegd? Een klein jaar na zijn veroordeling volgde de effectieve terechtstelling. Hij overleed op dertigjarige leeftijd.

Deze uitspraak doet veel vragen rijzen over de context van dit alles. Wie was René Wilfried Wouters, en welke levensweg legde hij af om uiteindelijk ter dood veroordeeld te worden door het Duitse gerecht? Om dit te begrijpen gaan we eerst naar het jaar 1937. Op dat moment -vijf jaar voordat Wouters voor het *Volksgerichtshof* verscheen- bevond hij zich nog in Spanje, in het kader van de burgeroorlog die daar op dat moment woedde. Hij streed er mee aan de kant van de republikeinen. Wat Wouters toen niet wist is dat er op hetzelfde moment in Antwerpen enkele gebeurtenissen op til waren die zijn leven voorgoed zouden veranderen.

¹² BA Berlijn, Z/C 10467, *Vonnis Belgische sabotagegroep*, 11/11/1942, pg. 2.

3. Sabotage in Antwerpen

Op 19 november 1937 zonk het Italiaanse schip ‘Boccaccio’ voor de kust van Bretagne als gevolg van een ontploffing aan boord. Eén bemanningslid liet hierbij het leven. Vier dagen eerder was de 3027 bruto ton grote stoomboot uit de haven van Antwerpen vertrokken, nadat ze daarvoor al de havens van Rotterdam en Hamburg had aangedaan.¹³ Maar vooraleer het schip uit Antwerpen vertrok, lag het reeds een aantal dagen aan wal in de Antwerpse haven. Het was van dat moment dat de 24 jarige Belgische dokwerker Louis Schockaert gebruik maakte om op 10 november 1937 een bom aan boord te plaatsen. Op die dag was hij immers werkzaam op het schip.

Schockaert werd geboren op 11 februari 1913 in Antwerpen. Na afloop van zijn middelbare schoolperiode begon hij eerst te werken in een limonadefabriek en vervolgens in de haven van Antwerpen.¹⁴ Hij was getrouwd met Margareta Schreuder, een oudere vrouw met Nederlandse *roots* maar met Belgische nationaliteit. Ze kregen geen kinderen maar woonden sinds 1930 samen in de Kempischdok-Westkaai 32 in Antwerpen.¹⁵ Volgens verschillende verklaringen stond Schockaert in de haven van Antwerpen ook wel bekend als “boterkop”.¹⁶ Hij was een communist en sympathiseerde met de KPB, de Kommunistische Partij van België.¹⁷

Schockaert handelde echter niet op eigen houtje. Voordat hij aan boord ging van de Boccaccio, had hij in de vooravond ergens in de haven afgesproken met twee vrachtwagenbestuurders. Zij overhandigden hem de bom die ze enige tijd daarvoor hadden vervaardigd in het huis van één van de twee chauffeurs. Het pakket was ongeveer veertig centimeter lang, vijftien centimeter breed en acht centimeter dik. Minstens 3,5 kilo springstof werd gebruikt om de bom samen te stellen.¹⁸

De chauffeurs waarover het hier gaat zijn Alfons Fictels en Gerardus Rodrigus. De dertigjarige Fictels werd geboren in een kinderrijke familie op 2 maart 1907. Na zijn schoolgaande jeugd vond hij niet meteen vast werk. Meestal werkte hij als vrachtwagenchauffeur maar hij kende ook enkele momenten van werkloosheid. Waarschijnlijk vanuit deze ervaring als werkloze arbeider, koesterde hij sympathieën voor het linkse politieke gedachtengoed. Zo werd hij in 1924 lid van de socialistische BTB, de Belgische Transportarbeidersbond. Tien jaar en enkele periodes van werkloosheid later geraakte Fictels onder invloed van het communisme en sloot hij zich een tijdje aan bij de KPB. Hij werd ook lid van de communistisch gezinde organisaties Internationale Rode Hulp (cfr. infra) en Vrienden van de Sovjet-Unie.¹⁹ Op 23 jarige leeftijd huwde Fictels met Ludovica Verhoeven en kreeg later drie kinderen met

¹³ BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, 2/9/1940, pg. 1.

¹⁴ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 6.

¹⁵ DO, PP AD 14248 kal 1817 (Dossier Lodewijk Schockaert), Beslissing inzake dossier nr. 14248, 14/6/1949.

¹⁶ DO, PP AD 14248 kal 1817 (Dossier Lodewijk Schockaert), ‘Verslag’ van Bijzondere opdrachten, 25/4/1949.

¹⁷ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 6.

¹⁸ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 19-21.

¹⁹ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 6.

haar: Maria, Léonie en Romain. De laatste was nog niet geboren op het moment dat de Boccaccio zonk. Ze woonden samen in de Sint-Willibrordusstraat 61 in Antwerpen.²⁰ Ongeveer één kilometer noordelijker woonde Gerardus Rodrigus in de Tulpstraat 63. Rodrigus was afkomstig uit Sint-Niklaas, waar hij werd geboren op 20 april 1898.²¹ Hij groeide op als zoon van een kermiskramer. Leerplicht was er nog niet waardoor hij in zijn jeugd niet naar school ging. Tot 1914 werkte hij in verschillende Belgische fabrieken, tijdens de Eerste Wereldoorlog werkte hij in Duitsland, en daarna trad hij vrijwillig in de Belgische oorlogsmarine. Het lijkt erop dat Rodrigus niet hield van zijn werk in het leger omdat hij verschillende keren deserteerde. In 1924 vond hij dan uiteindelijk werk in de haven van Antwerpen als vrachtwagenbestuurder en dokwerker. Volgens sommige bronnen kluste hij ook bij als slotenmaker.²² Hij was geen lid van de KPB maar wel van de BTB.²³ Met zijn vrouw Pelagia D'Hondt kreeg hij één zoon: Louis Rodrigus. Na het overlijden van zijn vrouw trouwde hij een tweede keer met Martha Hoeck. Ook zij kregen samen een zoon: Edmond Rodrigus.²⁴

Het was in de woning van Gerardus Rodrigus dat de bom werd vervaardigd. Een koffer met het noodzakelijke materiaal werd al enkele dagen in hetzelfde huis bewaard. Vlak voor 'operatie Boccaccio' waren het dan Alfons Fictels en Jozef Rimbertus Schaap, een in 1898 geboren Amsterdammer, die het explosief in elkaar staken.²⁵

Schaap was vooraleer hij havenarbeider werd werkzaam als spoorwegaarbeider. In 1924 werd hij lid van de Nederlandse communistische partij. De Nederlander was een geëngageerd man die zich enorm inzette voor het communisme en op die manier veel connecties ontwikkelde in het communistisch milieu. Hoewel hij geboren was in Amsterdam, verhuisde zijn werkterrein doorheen de jaren naar Rotterdam, de Nederlandse havenstad bij uitstek. Na zijn verblijf in de Sovjet-Unie in de jaren 1929-1930, werd hij in 1931 bestuurslid van de Revolutionaire Vakverenigingsoppositie en secretaris van de Internationale Zeemansclub van Rotterdam (cfr. infra). Als overtuigd revolutionair en agitator lag hij in 1933 mee aan de oorzaak van een staking in de haven van Rotterdam. In de jaren 1935-1936 was hij gemeenteraadslid geweest voor de Communistische Partij van Nederland in Rotterdam.²⁶

Twee maanden voor de ontploffing op de Boccaccio was op een stoomboot van de Duitse rederij HAPAG die in de haven van Antwerpen lag een grote brand uitgebroken. Deze brand was geen toeval

²⁰ DO, PP AD 6533 kal 1440 (Dossier Alphonsus Fictels), Beslissing inzake dossier nr. 6533, 28/4/1949.

²¹ DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), 'Nationale Confederatie der Politieke Gevangenen en Rechthebbenden: Formulier voor Rechthebbenden', ongedateerd.

²² DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), naamkaart van Rodrigus uit Dachau, 9/8/1942.

²³ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 7-8.

²⁴ DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), Beslissing inzake dossier nr. 52115 (tweede aanleg), 29/10/1954.

²⁵ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 19-21.

²⁶ Verhoeven, E., "De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1", in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 19.

maar eveneens het werk van Schaap en Fictels. Zij vervaardigden toen geen bom maar verschillende pakketten die na een bepaalde tijd ontvlamden. Deze keer was het de Antwerpse havenarbeider Karel Dieltjens die de pakketten aan boord bracht op het schip waar hij die nacht van dienst was.²⁷

Dieltjens werd net zoals Fictels geboren in een kinderrijke familie op 1 augustus 1900 in de Antwerpse stad Lier. Hij groeide op in een radicaal communistische omgeving en had verschillende familieleden die actief waren in het communistische milieu. Hij zou slechts naar school gaan tot zijn negende levensjaar waarna hij een leven als arbeider begon. Met uitzondering van de periode 1920-1921, toen hij soldaat was, werkte hij tot 1923 op verschillende plaatsen. Vanaf 1923 was hij dan werkzaam in de Antwerpse haven.²⁸ Samen met zijn vrouw Nelly Vercammen en hun enige zoon Karel Maria Dieltjens woonden ze in de Viséstraat 40 in Antwerpen.²⁹

De brandaanslag bracht uiteindelijk amper schade aan. Dit is waarschijnlijk de reden waarom Fictels en Schaap besloten om over te schakelen op springstof, zoals bij de aanslag op de Boccaccio. Het ‘succes’ van de springstof op het Italiaanse schip was voor beide mannen het teken om door te gaan met deze methode. Een half jaar later, in juni 1938, werd voor de laatste maal toegeslagen in de haven van Antwerpen. Deze keer was het Japanse vrachtschip ‘Kasji Maru’ -dubbel zo groot als de Boccaccio- het slachtoffer. Fictels vervaardigde de bom in het huis van de Antwerpse vrachtwagenchauffeur Frans Van Welde. Hij deed dit nu niet samen met Schaap maar met de Let Ernst Lambert.³⁰

Vooraleer Frans Van Welde, geboren op 4 september 1898 in Antwerpen, aan de slag ging als vrachtwagenbestuurder beoefende hij nog verschillende andere beroepen: hij werkte eerst in het café van zijn vader en in een kapperszaak, dan trad hij in dienst van de stad Antwerpen om finaal in 1927 als vrachtwagenbestuurder bij de ‘*Compagnie Maritime Belge du Congo*’ aan de slag te gaan.³¹ Hij huwde met Catharina Willemsen en kreeg vier kinderen met haar: Egied, Maria, Jeanne, en Elisabeth. Van Welde en zijn gezin woonden in de Oranjestraat 134, de straat naast die van Karel Dieltjens (cfr. supra).³² Hij was geen lid van de KPB, maar sympathiseerde er wel mee.

Ernst Lambert was een bijzonder figuur in heel dit gebeuren. Over zijn ware identiteit heeft lange tijd een grote twijfel bestaan, met als gevolg dat de bronnen in verband met zijn identiteit zorgvuldig geïnterpreteerd moeten worden. Volgens zijn zeemanskaart en de vreemdelingenkaart die hij in 1928 in Antwerpen ontving, werd hij op 13 maart 1902 in Riga geboren. Volgens andere bronnen werd hij

²⁷ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 16-18.

²⁸ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 7.

²⁹ DO, PP AD 10637 kal 2068 (Dossier Karel Dieltjens), Beslissing inzake dossier nr. 10637, 4/7/1949.

³⁰ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 24-26.

³¹ In 1930 veranderde de naam van deze Antwerpse rederij in ‘Congo Maritime Belge’. (CMB, *Compagnie Maritime Belge: Our History*, in: <

http://www.cmb.be/My_Project_CMB/PAGE_CONTENT_TAB/BA0AADi0_vBHSnhPWHF4WG9zHQA?WD_ACTION_=MENU&ID=A20>, geraadpleegd op 9/4/2015.).

³² DO, PP AD 13769 kal 12296 (Dossier Fransiscus Van Welde), ‘Inlichtingensteekkaart’, ongedateerd.

geboren in Chadarowsk in Rusland. Nog andere bronnen geven mei, en niet maart aan als de maand waarin hij werd geboren. Soms werd hij Lamberts genoemd, maar meestal Lambert.³³ Tijdens de Eerste Wereldoorlog zou hij samen met zijn vader gevlucht zijn naar Rusland. Daar maakte hij de revolutie mee. In 1920 bevond hij zich in Marseille vanwaar hij naar Antwerpen trok. Sinds 1920 verbleef hij regelmatig in de Belgische havenstad. Ondertussen was hij werkzaam als zeeman op Britse en Nederlandse schepen.³⁴ Sinds wanneer hij precies communist was is niet bekend, maar het was tijdens zijn periode als zeeman dat hij zich opwerkte in het internationale communistische milieu. Behalve in Antwerpen zou Lambert ook een bepaalde tijd in de Borinage vertoefd hebben. Verhoeyen acht het mogelijk dat hij daar betrokken was bij stakingen in 1924.³⁵ Lambert liet zich in Antwerpen geregeld inschrijven op nieuwe adressen, waaronder de Rotterdamstraat 49 bij het De Coninckplein waar het lokaal van de Antwerpse afdeling van de KPb zich bevond. Wegens zijn communistische activiteit, die hier later nog uitvoerig besproken zal worden, werd Lambert op 22 april 1931 het land uit gezet.³⁶

Ondanks zijn uitwijzing vertoefde Lambert nog verschillende keren illegaal in de Belgische havenstad. Hij had immers een relatie met een Antwerpse scheepsstewardess waarmee hij na 1931 een dochter kreeg.³⁷ Ook in juni 1938 was hij in Antwerpen om de aanslag op de Kasji-Maru voor te bereiden. Wanneer het explosief gebruiksklaar was, bracht een tussenpersoon de springstof naar de haven waar hij die overhandigde aan Louis Schockaert. Terwijl de Antwerpse havenarbeider Gummarus Vercammen de andere arbeiders die op dat moment werkzaam waren op het schip afleidde, bracht Schockaert in de nacht van 21 op 22 juni de bom aan boord.³⁸

De tussenpersoon die Schockaert de springstof bezorgde was dokwerker Jan Mastbooms. Mastbooms woonde samen met zijn vrouw Carolina Machiels in de Dries 32, een klein straatje in het centrum van Antwerpen. Hij werd geboren er ook geboren op 20 mei 1908.³⁹ Na zijn schoolperiode werkte hij eerst in een bakkerij, om dan vanaf 1923 als dokwerker in de haven van Antwerpen te beginnen. Hij was ook lid van de BTB, vanwaar hij naar alle waarschijnlijkheid Alfons Fictels kende.⁴⁰ Ook Gummarus Vercammen -geboren op 26 januari 1902 in Lier- was getrouwd. Hij woonde met zijn echtgenote Cornelia Kloeck en hun twee kinderen Anna en Gommaire in de Napelsstraat 27 in Antwerpen, dicht bij het huis van Louis Schockaert.⁴¹ Hij had een opleiding als kleermaker gekregen maar kon daarmee geen vast werk vinden, waardoor hij zich genoodzaakt zag om vanaf 1922 in de Antwerpse haven aan de slag te gaan. Hoewel hij geen lid was van de KPb, was Vercammen wel een overtuigd communist.

³³ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 20.

³⁴ BA Berlijn, Z/C 10467, veroordeling Ernst Lambert, 3/9/1943, pg. 3.

³⁵ Verhoeyen, E. op. cit., pg. 20.

³⁶ Ibid., pg. 20.

³⁷ NA Londen Kew, KV2/3729 ('Ernst Davidovitch Lambert'), Verslag van *Major Vivian*, 4/4/1933.

³⁸ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 24-26.

³⁹ DO, PP AD 1630 kal 3139 (Dossier Jan Mastbooms), Beslissing inzake dossier nr. 1630, 22/9/1949.

⁴⁰ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 6-7.

⁴¹ DO, PP AD 7735 kal 3027 (Dossier Gummarus Vercammen), Beslissing inzake dossier nr. 7735, 13/9/1949.

In 1934 ging hij vier weken op reis naar de Sovjet-Unie, onder andere om er het 'revolutiefeest' mee te maken.⁴²

Een dag nadat de springstof aan boord was geplaatst, vertrok de Kasji-Marui uit Antwerpen. Op 24 juni 1938, wanneer het zich ten zuiden van het Kanaal bevond, zorgde een explosie ervoor dat het schip zware averij opliep.⁴³

Wat bezielde Schockaert, Fictels en de rest om op minder dan een jaar tijd een brand te ontketenen op een Duits schip, en explosieven te plaatsen op een Italiaans en Japans schip? Met de informatie die hier boven wordt gegeven kan reeds volgende conclusie worden getrokken: communistische havenarbeiders saboteerden schepen die eigendom waren van wat later de 'asmogendheden' zouden genoemd worden. Dat deden ze echter op een bijzonder tijdstip: waarom immers ontplooiden deze eenvoudige havenarbeiders zulke criminele activiteiten op een moment dat België en de asmogendheden, maar ook de Sovjet-Unie en de asmogendheden niet onderling betrokken waren in een rechtstreeks conflict? En wat was de link tussen de aanslagen in Antwerpen en de latere ter dood veroordeling van een Vlaamsgezinde communist als René Wilfried Wouters, die zich op het moment van de feiten in Spanje bevond en niets met de aanslagen te maken had?

Sommige van bovenvermelde mannen kenden elkaar niet eens persoonlijk. Desalniettemin behoorden ze wel tot dezelfde organisatie: de zogenaamde 'Wollweber-organisatie'. Om te begrijpen waarom en hoe deze sabotageorganisatie tot stand kwam, nemen we een duik in de geschiedenis: naar het jaar 1919.

⁴² BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 6-7.

⁴³ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 26.

4. De IIIe Internationale en de Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders

4.1 De Komintern

In het spoor van de Sovjetrevolutie werd in 1919 de IIIe Internationale, ofwel de Komintern opgericht. Hierin werden alle communistische partijen over de hele wereld verenigd. De communistische partijen uit verschillende landen bestempelden zichzelf stevast als de nationale sectie van de Komintern. De oorspronkelijke bedoeling bestond erin, elk jaar een congres te organiseren waarop de nieuwe beleidslijnen werden uitgestippeld en een Uitvoerend Comité ofwel het EKKI werd verkozen. In de beginjaren van de IIIe Internationale lukte dit vrij goed maar na de dood van Vladimir Lenin in 1924 werden slechts twee congressen georganiseerd: in 1928 en 1935.⁴⁴ Deze congressen hadden wel een belangrijke impact op de houding van de wereldwijde communistische partijen naar andere politieke partijen toe. Het congres was hoogste en belangrijkste orgaan van de IIIe Internationale. Tussen de congressen had de EKKI de leiding over de werkzaamheden. Zij voerde ook de congresbesluiten uit. De besluiten van het Uitvoerend comité werden collectief genomen en waren bindend voor alle communistische partijen.⁴⁵

Er bestaat geen twijfel omtrent de dominante positie die de Sovjet-Unie bekleedde in de Kominternhiërarchie. Over de mate waarin Stalin de Internationale naar zijn hand zette wordt wel gediscussieerd. Sommige historici zijn van oordeel dat hij de Komintern volledig stuurde en leidde op de manier die hij zelf wilde. Anderen trekken dit in twijfel en menen dat de Kominternleden de Sovjetbevelen niet zomaar ja-knikkend uitvoerden. Stalin zou volgens die laatste groep niet dag in dag uit elke beslissing bepaald hebben maar enkel de grote lijnen uitgevaardigd hebben. Stalins controle over de Internationale was er wel degelijk, maar het hangt er van af hoe men controle definieert. De mate van controle ligt dus open voor interpretatie.⁴⁶

De hoofdzetel van de Komintern lag onvermijdelijk in Moskou. Het belangrijkste verbindingscentrum buiten Moskou lag tot de machtsovername van de NSDAP in 1933 in Berlijn. Dat verbindingscentrum was het zogenaamde West-Europees Bureau, kortweg het WEB. Van 1929 tot 1933 stond het WEB onder leiding van de Bulgaar Georgi Dimitrov.⁴⁷ Hij zou vanaf 1935 tot 1943 de secretaris-generaal worden van de Komintern en werd van 1946 tot 1949 de premier van Bulgarije. Hans Dankaart noemt het WEB een “station voor internationale instructeurs en een aanloophaven voor koeriers”.⁴⁸ De

⁴⁴ Dankaart, H. en Van Doorslaer, R., “De activiteiten van een communistische sabotagegroep in Antwerpen en Rotterdam”, In : *Opstellen over de Belgische Arbeidersbeweging*. Gent, Frans Masereelfonds, 1979, pg. 131.

⁴⁵ Dankaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933-1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 10.

⁴⁶ Narinsky, M. en Rojahn, J., *Centre and Periphery : the History of the Comintern in the Light of New Documents* . Amsterdam, International Institute of Social History, 1996, pg. 26-27.

⁴⁷ Dankaart, H., en Van Doorslaer R., op. cit., pg. 131.

⁴⁸ Dankaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933-1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 10.

instructeurs hadden als taak het beleid van de verschillende nationale communistische partijen te controleren. De koeriers fungeerden als de verbinding tussen de nationale partijen en de hoofdzetel in Moskou. Over het WEB was op het moment van haar bestaan weinig geweten, aangezien zelfs de Komintern zelf er amper naar verwees in haar eigen officiële mededelingen en publicaties.⁴⁹

Na 1933 splitste het WEB en verhuisde het voor een deel naar Kopenhagen en voor een deel naar Parijs. De Franse hoofdstad was al sinds 1930 een belangrijk centrum voor communistische koeriers en internationale instructeurs geweest. In Kopenhagen bestond het WEB uit een organisatorische, een politieke en een financiële afdeling. Daarnaast had het WEB ook een veiligheidsapparaat.⁵⁰ De organisatorische afdeling stond onder leiding van de Duitser Ernst Wollweber.

Wollweber werd geboren op 29 oktober 1898 in de Duitse gemeente Hannoversch-Münden. Hij groeide op in een kinderrijke familie en kende een moeilijke jeugd. Reeds vanaf zijn veertiende levensjaar trok hij er als matroos op uit op zee. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd hij ingelijfd bij de *Kriegsmarine*. Wollweber was een geboren revolutionair en nam deel aan allerlei revolterende activiteiten, zoals een matrozenopstand in 1918 in Kiel, wapensmokkel, enstakingen, waardoor hij soms in problemen kwam met de politiediensten. Meteen na de Eerste Wereldoorlog werd hij lid van de *Kommunistische Partei Deutschlands*, kortweg de KPD, waar hij zich doorheen de jaren twintig opwerkte als een van de belangrijke personen. In 1932 schopte hij het zelfs tot parlementslid in de *Reichstag*. Een jaar eerder was hij lid geworden van de Duitse communistische vakbond, de *Rote Gewerkschaftsopposition*.⁵¹ Deze vakbond was opgericht als radicaal alternatief voor de vakbonden die naar revolutionaire termen niet 'links' genoeg waren. Met het oprichten van deze communistische nevenorganisatie volgde de KPD een weg, die die Komintern al jaren daarvoor was ingeslagen.

4.2 De Profintern en de Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders

De Komintern beheerde de werking van verschillende internationale communistische massaorganisaties zoals de Internationale Rode Hulp, de Sportintern, de communistische Jeugd Internationale en de Vrouwen Internationale.⁵² De Internationale Rode Hulp of MOPR fungeerde als de communistische versie van het Rode Kruis. Haar voornaamste opdracht was de ondersteuning van de slachtoffers van politieke repressie. In 1924-1925 werd de Belgische sectie van het IRH opgericht. Ze speelde een belangrijke rol bij de hulpverlening aan communistische vluchtelingen uit Duitsland na

⁴⁹ Ibid., pg. 10.

⁵⁰ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., De activiteiten van een communistische sabotagegroep in Antwerpen en Rotterdam”, In : *Opstellen over de Belgische Arbeidersbeweging*. Gent, Frans Masereelfonds, 1979, pg. 131-132.

⁵¹ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debuyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu, 2012; nr. 2, pg. 16. ; Weber, H. en Herbst, A., *Deutsche Kommunisten. Biographisches 1918 bis 1945*. Berlijn, Dietz, 2003, pg. 885-886.

⁵² Gotovitch, J. et. al., *Komintern: l'histoire et les hommes: dictionnaire biographique de l'Internationale communiste en France, en Belgique, au Luxembourg, en Suisse et à Moscou (1919-1943)*. Parijs, Ed. de l'atelier, 2001, pg. 25.

de *machtiübername* van de nationaalsocialisten in 1933.⁵³ De Rode Sport Internationale definieerde haar missie als “de creatie van revolutionaire, proletarische sportorganisaties in alle landen van de wereld”.⁵⁴ De rol van de jeugd -en de vrouwenafdeling spreken voor zich.

De oprichting van deze nevenorganisaties diende als tegengewicht voor de reformistische massaverenigingen. Zo vond de oprichting van de Sportintern één jaar later plaats dan de in 1920 opgerichte Socialistische Sport Internationale.⁵⁵ De Komintern probeerde, net zoals gematigd links, haar eigen zuil uit te bouwen. In deze context moet ook de stichting van nog een andere dan bovenvermelde massaorganisaties gezien worden: de Rode Vakbondsinternationale of kortweg de Profintern. In 1920 werd deze opgericht in de Sovjet-Unie door vakbondsvertegenwoordigers uit een zestal landen.⁵⁶ Ze vormde de syndicale vleugel van de Komintern en functioneerde als revolutionair alternatief voor de sociaal democratische Internationale Vakbondsfederatie.

Veel invloed op het Kominternbeleid had de Profintern niet. Ze volgde nauwgezet de politieke koers die de Komintern insloeg. Hoe linkser het beleid, hoe nadrukkelijker de stempel van de Profintern was. Haar taak bestond er dan in om de oppositie in de bestaande grote vakbonden aan te wakkeren of om eigen syndicaten op te richten. Wanneer het beleid echter rechts was kwam haar voortbestaan in het gedrang.⁵⁷

De beleidlijnen werden zoals reeds vermeld, bepaald op de congressen (cfr. supra). Zo besliste men op het zesde congres in 1928 dat de communistische partijen over heel de wereld een radicale, extreemlinkse koers moesten volgen. Er was geen sprake van toenadering tot andere politieke partijen. Vooral de sociaaldemocraten waren de grote vijand. In de ogen van de communisten waren de reformisten een hindernis waarmee komaf gemaakt moest worden, indien de revolutie wilde slagen. De communisten noemden hen “sociaal fascist”, en ze geloofden dat het weigeren van iedere vorm van samenwerking met hen de sleutel naar de overwinning was.⁵⁸ Revolutie en niet hervorming, was in de ogen van de marxisten de enige manier om het kapitalisme ten val te brengen.

Het gevolg van deze linkse koers was dat het werk van de Profintern zich volop kon ontplooiën. In oktober 1930 werd dit duidelijk door de oprichting van een maritieme sectie binnen de Rode Vakbondsinternationale: de Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders.⁵⁹ Drie thema's

⁵³ Desmet, G., *Weil Belgien ein demokratisches Land ist. De Belgische staat versus de Duitse communistische emigratie, 1933-1940*, onuitgegeven masterproef, UGent, 2009, pg. 105.

⁵⁴ Gounot, A., “Sport or Political Organisation? Structures and Characteristics of the Red Sport International, 1917-1937” in: *Journal of Sport History*, lente 2001, pg. 23.

⁵⁵ Gounot, A., op. cit., pg. 23.

⁵⁶ Dankart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 132.

⁵⁷ Ibid, pg. 132.

⁵⁸ Chase, W.J. en Staklo, V.A., *Enemies within the gates? The Comintern and the Stalinist repression, 1934-1939*. New Haven, Yale University Press, 2001, pg. 13.

⁵⁹ Volgens Weiss heerst er onduidelijkheid over de exacte oprichtingsdatum van de IZH. Volgens een rapport van een lokale politie informant zou de oprichting plaats hebben gevonden op een internationale bijeenkomst van

overheersten de IZH-agenda: de verslechterde situatie van zeelieden, havenarbeiders, binnenschippers en vissers ten gevolge van de economische crisis, de strijd van zeelieden en havenarbeiders uit de koloniale gebieden, en het dreigende oorlogsgevaar.⁶⁰ Net zoals bij andere hulporganisaties gesticht door de Profintern, zoals bijvoorbeeld de Latijns Amerikaanse Vakbondsfederatie in Montevideo, probeerde men de Komintern-invloed te camoufleren en de IZH voor te stellen als een onafhankelijke en autonome organisatie.⁶¹ De IZH kreeg daarom een eigen hoofdkwartier in Hamburg. De Duitser Albert Walter, die sinds 1922 lid was van de Rode Vakbondsinternationale, stond twee jaar lang aan het hoofd van het havenbureau in de Duitse havenstad. Walter werd in 1933 door de Gestapo gearresteerd waarna de IZH verhuisde naar de hoofdstad van Denemarken. In Kopenhagen kreeg niemand minder dan Ernst Wollweber op vraag van Alexander Lozowsky, de algemeen secretaris van de Profintern, de leiding over de Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders.⁶² Dat Wollweber de leidinggevende figuur werd in deze organisatie, toont aan welk vertrouwen hij toen al genoot binnen de Komintern en de Sovjet-Unie. Kort na de periode in Denemarken verhuisde de IZH naar Stockholm.⁶³

Zeelieden en havenarbeiders hadden een niet te onderschatten machtspositie. Via stakingen konden zij de zeevaart en het havenverkeer platleggen.⁶⁴ Het doel van de IZH was om wereldwijde invloed uit te oefenen en over globale verbindingen te beschikken. De globale uitgestrektheid van haar netwerken was één van haar sterkste troeven. Een zwak punt was de ambivalente structuur: enerzijds had ze een rol te spelen als onafhankelijke organisatie, anderzijds stond ze onder strikte controle van Moskou.⁶⁵

Naast de centrale hoofdzetel controleerde de IZH verschillende nationale secties. Er zouden tussen 1931 en 1933 een dertigtal nationale secties hebben bestaan. De meeste van deze zogenaamde nationale afdelingen stelden niet veel voor en waren eerder communicatiekanalen. Noemenswaardige takken bevonden zich in Duitsland, Frankrijk, en de Scandinavische landen. Deze afdelingen waren financieel zelfvoorzienend. Andere nationale secties zoals de Chinese of de Britse afdeling waren volledig afhankelijk van IZH-subsidies. De grootste en best georganiseerde afdeling was de Duitse: het *Einheitsverband der Seelente, Hafenaarbeiter und Binnenschiffer*. Voordat hij de leider zou worden van de IZH (cfr. supra) kwam Ernst Wollweber in oktober 1931 aan het hoofd te staan van het *Einheitsverband*. De

havenarbeiders in Hamburg van 10 tot 11 januari 1931. Een kritische evaluatie van dit rapport verbeterde deze stelling door oktober 1930 als officiële stichtingsdatum naar voor te schuiven. Op de samenkomst in Hamburg zou het namelijk de Duitse sectie van de IZH zijn, die opgericht werd. (Weiss, H., "The International of Seamen and Harbour Workers: A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?" in: <<http://www.abo.fi/fakultet/media/29133/cowopa29weiss.pdf>>, geraadpleegd op 4/12/2014, pg. 14-15.)

⁶⁰ Dankaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933-1939)*, Onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 13.

⁶¹ Weiss, H., "The International of Seamen and Harbour Workers: A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?" in: <<http://www.abo.fi/fakultet/media/29133/cowopa29weiss.pdf>>, geraadpleegd op 4/12/2014, pg. 13.

⁶² Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., "De activiteiten van een communistische sabotagegroep in Antwerpen en Rotterdam", In : *Opstellen over de Belgische Arbeidersbeweging*. Gent, Frans Masereelfonds, 1979, pg. 133.

⁶³ Verhoeven, E., op. cit., pg. 16.

⁶⁴ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 132.

⁶⁵ Weiss, H., op. cit., pg. 3.

Duitse tak was met voorsprong de belangrijkste binnen de IZH. In de Scandinavische landen waren de Deense en de Noorse afdelingen de voornaamste.⁶⁶ In de Baltische Staten kreeg Ernst Lambert de leiding toegewezen.⁶⁷ Hij deed dat vanaf 1932 onder de schuilnaam ‘Avotin’. Avotin was echter niet de enige deknaam die Lambert doorheen zijn werkzaamheden voor de Komintern gebruikte. Volgens het “Internationaal Bureau van Wenen”, de voorloper van het huidige Interpol, gebruikte hij volgende schuilnamen: Richard Eslon, Avotin, Jekabs Ketners, Johann Gustav Adolf Olhoff en Kurkis.⁶⁸ Lambert had bijna geen andere optie dan verschillende schuilnamen te gebruiken aangezien hij in verschillende landen niet welkom was. België had hem zoals reeds vermeld in 1931 uitgewezen (cfr. supra), maar ook Groot-Brittannië zette hem in dat jaar uit. Denemarken wees hem in 1935 uit, en in nazi-Duitsland vond een heksenjacht plaats op alle prominente communistische figuren. Naast het leiderschap van de Baltische IZH-sectie, bezat hij ook een functie als IZH-koerier waardoor hij veel reisde, meestal op zee. Het was in deze periode dat Lambert en Wollweber veel samenwerkten en een band smeedden die in latere periodes nog van nut zou zijn.⁶⁹

Ook in Antwerpen werd getracht een afdeling van de IZH op te bouwen maar bij de Vlaamse zeelieden boekte men maar weinig succes. In Antwerpen waren het vooral Oost-Europeanen die zich aansloten. Naast een afdeling in Antwerpen werden ook afdelingen in Gent, Brugge en Oostende opgericht.⁷⁰ De Belgische IZH-secties waren van weinig belang, vergeleken met afdelingen in andere landen. Het havenbureau en de Internationale Zeemansclub of ‘Interklub’ die in de omgeving van de Antwerpse haven werd opgericht behoorden wel tot de meest belangrijke van het IZH netwerk.⁷¹ De Internationale Zeemansclubs vormden de ruggengraat van de IZH en waren belangrijke knooppunten in het wereldwijde communicatienetwerk van de organisatie. Ze waren niet ondergeschikt aan de nationale secties maar stonden onder rechtstreeks gezag van de IZH. De clubs organiseerden allerlei evenementen en ontspanningsmogelijkheden, en speelden een beduidende rol als ontmoetingsplaats voor zeelui.⁷² In deze verzamelplaatsen voor zeelieden werd vaak communistische propaganda verspreid.⁷³ Andere belangrijke Interklubs naast de Antwerpse waren die in Leningrad, Hamburg, Rotterdam en Marseille.⁷⁴

De Britse inlichtingendiensten hebben lange tijd valselijk geloofd dat de “*main office*” van de IZH zich in Antwerpen bevond. In de lente van 1934 was men er van overtuigd dat de hoofdzetel al verhuisd

⁶⁶ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 21-22.

⁶⁷ Ibid., pg. 24.

⁶⁸ ARA, DVZ, dossier nr. 1395075 (Ernst Lambert), brief van Openbare Veiligheid aan Jozef Celis, 25/8/1939.

⁶⁹ In hun samenwerking was Lambert ‘werknemer’ en Wollweber, als leider van de IZH, ‘werkgever’. ; Verhoeyen, E., op. cit., pg. 20-21.

⁷⁰ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 134.

⁷¹ Weiss, H., op. cit., pg. 24.

⁷² Ibid., pg. 29.

⁷³ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 16.

⁷⁴ Weiss, H., op. cit., pg. 29.

was van Kopenhagen naar Antwerpen.⁷⁵ In het weekend van 9 tot 12 juni 1934 zou in de Vlaamse havenstad een IZH-conferentie hebben plaatsgevonden, waar onder andere Wollweber, Schaap en Lambert aanwezig zouden geweest zijn.⁷⁶ Dit bevestigde alleen maar meer het vermoeden dat Antwerpen nu de centrale plaats van de IZH was. Hoogstwaarschijnlijk klopt dit niet. In ieder geval wordt Antwerpen nergens in de historische literatuur vermeld als IZH-hoofdkwartier.

De netwerken van de IZH waren van enorm belang voor de Komintern: ze vormden ideale verbindingen voor internationale koeriers. In de jaren dertig ontvouwdde de netwerken zich tot het belangrijkste overzeese verbindingsmiddel waarlangs allerlei literatuur, propaganda en personen gesmokkeld werden. Ook de Afdeling voor Internationale verbindingen of het OMS maakte gebruik van de verbindingen voor onder andere geldtransport.⁷⁷

4.3 Een nieuwe koers: de Volksfrontpolitiek

De jaren dertig waren een periode vol opbouwende spanningen. De economische crisis van 1929 luidde het begin in van een tijdperk waarin er een groot wantrouwen heerste tussen de verschillende grootmachten en daarom probeerden verschillende naties zo veel mogelijk op zichzelf te leven en het eigen economische systeem te redden.⁷⁸ De democratie was geen vanzelfsprekendheid en kwam onder druk te staan. Tegen 1938 waren er slechts 10 van de 27 Europese landen die de democratie aanhingen.⁷⁹ Fascistische regimes vierden hoogtij in Duitsland en Italië. Japan manifesteerde zich onder Keizer Hirohito steeds meer als een op expansie beluste militaire dictatuur. Democratische grootmachten zoals Frankrijk en Groot-Brittannië hadden genoeg binnenlandse problemen om zich zorgen over te maken en keken met lede ogen toe hoe in Europa komaf werd gemaakt met de democratische waarden en normen. Ook de Verenigde Staten focuste zich op haar binnenlandse politiek en probeerde via de *New Deal* van president Roosevelt het land economisch weer op de rails te krijgen.⁸⁰

De Sovjet-Unie had al veel langer komaf gemaakt met de democratie. Ze was misschien nog wel het meest van alle landen in zichzelf gekeerd en probeerde op haar eigen manier, via een socialistische en zelfvoorzienende economische politiek, een economische grootmacht te worden. Vanwege zijn geïsoleerde positie was Stalin bezielde met een bijna panische angst dat de Sovjet-Unie in een oorlog verzeild zou geraken.⁸¹ Hij deed er dan ook alles aan om een eventueel conflict te vermijden, maar vanwege de communistische doctrine die de Sovjet-Unie uitdroeg leek het wel of ze alleen maar vijanden hadden. Enerzijds loerde het gevaar van het kapitalisme om de hoek. Anderzijds manifesteerde

⁷⁵ NA Londen Kew, KV2/3054 ('Ernst Wollweber'), bericht van *Capitain Miller (MI5)*, 7/4/1934.

⁷⁶ NA Londen Kew, KV2/3054 ('Ernst Wollweber'), *Subject: Wollweber*. SIS-verslag van conferentie in Antwerpen, 20/6/1934.

⁷⁷ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 133.

⁷⁸ Palmer, R.R., Colton, J., en Kramer, L., *A History of the Modern World*, New York, McGraw-Hill, 2007, pg. 795.

⁷⁹ *Ibid.*, pg. 824.

⁸⁰ *Ibid.*, 796.

⁸¹ Vanden Berghe, Y., *De Koude oorlog 1917-1991*. Leuven, Acco, 2002. pg. 39.

er zich nog een grotere dreiging vanuit het fascistische kamp. Aanvankelijk werd vooral voor een Japanse inval gevreesd. Gelukkig voor Stalin liet Japan de Russen grotendeels met rust en concentreerde het zich op de strijd met China.⁸²

Moskou's angst voor het fascisme bleek groter dan die voor de burgerlijke democratieën. Stalin voelde zich steeds geïsoleerder en beseftte dat hij toegevingen zou moeten doen om in een eventueel conflict niet alleen te komen te staan. In 1934 trad de Sovjet-Unie toe tot de Volkenbond en in mei 1935 sloot het land een alliantie met Frankrijk.⁸³ Na het zevende congres, in de zomermaanden van 1935, maakte de Komintern volledig komaf met het radicaal linkse beleid van de 'derde periode' en schakelde ze over naar de zogenaamde Volksfrontpolitiek.

Deze politiek had de bedoeling om een politieke eenheid te creëren onder de democratische krachten, zowel de bourgeoisie als de arbeiders, om het gevaar van het fascisme in te dammen.⁸⁴ De Volksfrontpolitiek streefde er naar om in Europa verschillende regeringen te vormen met een eengemaakte, linksgeoriënteerde kern waarin zowel communistische en socialistische partijen zetelden. De methode van confrontatie, die de vorige periode typeerde, werd hierdoor verlaten.⁸⁵ Deze nieuwe strategie zou op termijn niet echt succesvol blijken. Door ideologische verschillen en praktische problemen was het vaak moeilijk om een eengemaakt front in stand te houden.⁸⁶

Voor deze koerswijziging betaalde Stalin wel een prijs: de kritiek op zijn persoon nam toe. Niet iedereen aanvaardde het achterwege laten van de harde communistische doctrine en de toenadering tot de Westerse democratieën. De kritiek op de liberalisering van het beleid kwam vooral uit zijn eigen land. Daarenboven werd de Sovjet-Unie, ondanks de invoering van de Volksfrontpolitiek, nog steeds als een gevaar beschouwd door de democratische machten. Arbeidersopstanden en stakingen voedden in de Westerse landen alleen maar meer het beeld van Stalin als aanstoker van revoluties. Hij zat gevangen tussen twee vuren: voor vele Sovjets was hij niet radicaal genoeg, terwijl het Westen hem nog steeds wantrouwde.⁸⁷ Op de binnenlandse kritiek reageerde Stalin met een vorm van nultolerantie: dissidente stemmen werden zonder verpinken uitgeschakeld. De Sovjet-Unie moest volgens hem gezuiverd worden van al wie kritiek had op zijn beleid. Dit zuiveringsproces staat ook bekend als de 'Grote Zuivering' of 'Grote Terreur'. Stalins pogingen om in het buitenland het fascisme in te dammen tonen

⁸² Ibid, pg. 43.

⁸³ Van Doorslaer R., De Spaanse Burgeroorlog en Links: de communistische interventie, in: BTNG-RBHC, 18, 1987, 1-2, pg. 393.

⁸⁴ Graham, H. en Preston, P., "The Popular Front and the struggle against Fascism" in: Graham, H. en Preston, P. eds., *The popular front in Europe*. Londen, Macmillan, 1987, pg. 3.

⁸⁵ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op . cit., 133.

⁸⁶ Graham, H. en Preston, P., op . cit., pg. 9.

⁸⁷ Haslam, J., "The Soviet Union, The Comintern and the Demise of the Popular Front, 1936-1939." in: Graham, H. en Preston, P. eds., *The popular front in Europe*. Londen, Macmillan, 1987, pg. 154-155.

dan ook de contradictie van de Sovjet-Unie aan: enerzijds progressief door de strijd tegen het fascisme maar anderzijds despotisch in eigen land.⁸⁸

De toenaderingspolitiek had ook verregaande gevolgen voor de Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders, in die mate dat ze zelfs werd opgeheven. Toen steeds duidelijker werd dat de Komintern een gematigdere koers zou inslaan, probeerde de IZH op het einde van 1934 banden aan te knopen met de Internationale Transport Federatie, een internationale socialistische koepelorganisatie voor werknemers uit de transportsector waaronder dus ook zeelieden. De ITF stond hier echter weigerachtig tegenover en de plannen om een gemeenschappelijk “waterfront” te vormen werden nooit werkelijkheid. De effectieve werking van de IZH werd ongeveer in het midden van 1936 stopgezet. Daarna bestond ze enkel nog op papier. De officiële opdoeking van de organisatie vond plaats op 27 mei 1937.⁸⁹ De uitgestrekte verbindingen die de IZH tijdens haar levensloop had opgebouwd bleven echter wel overeind en werden aangewend voor allerlei clandestiene praktijken.

4.4 De KPD en de illegale propagandasmokkel

De clandestiene praktijken die plaatsvonden langs de IZH netwerken kunnen niet losgekoppeld worden van de situatie waarin de *Kommunistische Partei Deutschlands* terecht kwam in de jaren dertig. Hoewel de partij er steevast van overtuigd was dat het naziregime geen lang leven beschoren zou zijn trof de KPD reeds in 1929 de nodige maatregelen voor een eventuele illegale werking. Ze herinnerde zich nog maar al te goed het korte verbod van de KPD in 1923-1924. Na de nodige jaren van voorbereiding besliste de KPD-leiding uiteindelijk op 30 januari 1933 om zich in de illegaliteit te begeven.⁹⁰ De partijleiding zou zich na deze beslissing, tussen 1933 en 1940 op verschillende plaatsen in Europa bevinden: eerst verhuisde ze naar Parijs, dan naar Moskou, daarna naar Praag om zich tenslotte terug naar Parijs te begeven.⁹¹

De onverbidelijke vervolging door de nazi's had een grootschalige exodus van politieke tegenstrevers tot gevolg. België maar vooral Nederland waren populaire bestemmingen voor de politieke vluchtelingen. De hoofdreden hiervoor was de geografische nabijheid van deze buurlanden. De belangrijkste emigratiecentra in België waren Brussel, Antwerpen en de grensstreek tussen Duitsland en België.⁹²

⁸⁸ Haslam, J., op. cit., pg. 156.

⁸⁹ Weiss, H., op. cit., pg. 39.

⁹⁰ Desmet, G., “Jugé indésirable? De Duitse communistische emigratie en het Belgische vluchtelingenbeleid, 1933-1940.”, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XL, 2010, 3, pg. 421.

⁹¹ Dankaart, H. en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 135.

⁹² Desmet, G., op. cit., pg. 422.

Reeds in de beginperiode van de illegaliteit hadden er zich in de grens van de Duitse buurlanden zogenaamde *Anlaufstelle* gevormd. Deze gebieden dienden als toevluchtsoord voor de Duitse vluchtelingen en werden opgericht door de hier reeds vermeldde Internationale Rode Hulp.⁹³

Aanvankelijk werd de emigratie naar België geregeld vanuit Amsterdam. In 1935, op de zogenaamde *Brüsseler Konferenz* die in werkelijkheid in Moskou plaatsvond, werd ook voor België een aparte *Auslandsleitung* opgericht.⁹⁴ Tijdens de periode van 1936 tot 1940, wanneer de KPD-top zich in Parijs bevond, werden de activiteiten van de afdelingen in België en Nederland steeds belangrijker. Naast de *Auslandsleitung* werden er ook grensposten of *Grenzstellen* opgericht. In 1937 werden deze *Grenzstellen* omgevormd tot *Abschnittsleitungen*. Hun taak bestond erin om de Duitse partijstructuren bij te staan en leiding te geven aan een bepaald grensgebied waarover men het mandaat kreeg. Men hield zich bezig met de organisatie van de hulpverlening, het bieden van onderdak aan partijfunctionarissen en de propagandasmokkel die bestemd was voor Duitsland.⁹⁵ De *Abschnittsleitung Südwest* had haar centrum in Brussel en was verantwoordelijk voor het midden-Rijn gebied.⁹⁶ Ze stond nauw in contact met de *Abschnittsleitung West*, die geleid werd vanuit Amsterdam.⁹⁷

Hoewel ze volledig werd onderdrukt en zichzelf genoodzaakt zag om in de illegaliteit te treden, is het duidelijk dat de KPD alles in het werk stelde om haar activiteiten voort te zetten en Duitsland van communistische propaganda te blijven voorzien. De lectuur die via koeriers en langs de IZH-kanalen werd gesmokkeld bestond onder andere uit verschillende tijdschriften die uitgingen van de Komintern en het KPD-partijblad *Die Rote Fabne*. Ook eerder eenmalige literatuur zoals het bekende *Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitlerterror* van KPD-functionaris Willi Münzenberg, vond zijn weg langs de illegale smokkelkanalen.⁹⁸ Behalve via de gevaarlijke routes in de grensgebieden maakten de koeriers ook gebruik van spoorlijnverbindingen en verbindingen via de zee. In dat laatste geval speelde de haven van Antwerpen een niet onbelangrijke rol.⁹⁹

Volgens Dankart en Van Doorslaer was er in Antwerpen namelijk enkele maanden voor de machtsgreep van Adolf Hitler een clandestien netwerk van vertrouwelingen opgezet die als koerier tewerkgesteld konden worden. De spilfiguur in dit gebeuren was de Antwerpse scheepsmachinist Lodewijk Pansaers, die de secretaris voor Zeeliedenwerking was. Door Ernst Wollweber was aan hem gevraagd om de vertrouwenspersonen bij elkaar zoeken en hun werking organiseren. Pansaers trachtte

⁹³ Ibid., pg. 421.

⁹⁴ Herlemann, B., *Die Emigration als Kampfposten: Die Anleitung des kommunistischen Widerstandes in Deutschland aus Frankreich, Belgien und den Niederlanden*, Königstein im Taunus, Hain, 1982, pg. 110.

⁹⁵ Desmet, G., *Weil Belgien ein demokratisches Land ist. De Belgische staat versus de Duitse communistische emigratie, 1933-1940*, onuitgegeven masterproef, UGent, 2009, pg. 26.

⁹⁶ Dankart, H. en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 135.

⁹⁷ Herlemann, B., op. cit., pg. 156.

⁹⁸ Desmet, G. Desmet, G., *Weil Belgien ein demokratisches Land ist. De Belgische staat versus de Duitse communistische emigratie, 1933-1940*, onuitgegeven masterproef, UGent, 2009, pg. 23.

⁹⁹ Dankart, H., en Van Doorslaer, R. op. cit., pg. 134.

de geschikte mensen voor dit werk te vinden in het Antwerpse havenmilieu. Om de politie op een fout spoor te zetten stapte hij uit de KPB. Hij zou dit werk uiteindelijk blijven uitvoeren tot in het midden van 1935.¹⁰⁰ Ook in Nederland werd op initiatief van Wollweber een organisatie voor het smokkelen van illegale propaganda naar Duitsland opgericht. Deze groep werd georganiseerd in de haven van Rotterdam en diende Duitse zeelieden en rijnschippers van propagandamateriaal te voorzien.¹⁰¹ Ze bestond voornamelijk uit Nederlanders en Duitse immigranten. Wollweber deed hiervoor een beroep op de voorzitter van de Internationale Zeemansclub in Rotterdam: Jozef Schaap. Schaap coördineerde het werk in Nederland. Hij en Wollweber onderhielden al sinds het begin van dit werk nauw contact met elkaar, maar dit zou nog maar het prille begin van hun samenwerking zijn, zoals later in deze scriptie zal blijken (cfr. infra).¹⁰²

Ernst Wollweber bezat de geschikte functies om heel het smokkel -en propagandagebeuren in de Lage Landen te organiseren. Na de beslissing om in de illegaliteit te treden was hij het die zich inzette om de KPD-structuur conform de nieuwe situatie te hervormen. Hij werd de verantwoordelijke voor de activiteiten van de illegale KPD in Hitleriaans Duitsland. Dankzij zijn positie als secretaris-generaal van de IZH beschikte Wollweber ook over de nodige connecties in het havenmilieu.¹⁰³ Havens waren een ideaal smokkelkanaal: zeelieden uit alle hoeken van de wereld ontmoetten er elkaar en communistische propaganda was er zeker niet onpopulair. In Antwerpen was er buiten een grote concentratie van havenarbeiders en zeelieden ook nog eens een aanzienlijke aanwezigheid van antifascistische vluchtelingen en een grote joodse gemeenschap.¹⁰⁴ Dankzij zijn functie als leider van de afdeling 'organisatie' in het WEB tenslotte, was Wollweber in staat om de activiteiten van de verschillende organisaties perfect op elkaar af te stemmen.¹⁰⁵

De illegale KPD en de IZH met zijn uitgestrekt netwerk van Interklubs en koeriers verenigden zich dus in een groot ondergronds communistisch apparaat, dat de bedoeling had om het onderdrukte communisme in Duitsland min of meer levend te houden. Ernst Wollweber kan gezien worden als het grote brein achter dit ondergrondse apparaat. De ambities van de Sovjet-Unie lagen echter hoger dan dit, en in Wollweber zag ze de ideale persoon om via de bestaande netwerken een nieuwe organisatie op te richten die nog veel verder ging dan de illegale activiteiten die hierboven beschreven zijn. De Sovjet-Unie had zo haar redenen waarom ze de oprichting van zo'n nieuwe organisatie noodzakelijk achtte.

¹⁰⁰ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 134-135.

¹⁰¹ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 134-135.

¹⁰² Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 136-137.

¹⁰³ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 138.

¹⁰⁴ Van Doorslaer, R., en Verhoeven, E., "L'Allemagne Nazie, la police Belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944) – un aspect des relations Belgo-Allemandes", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XVII, 1986, nrs. 1-2, pg. 86.

¹⁰⁵ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 138.

5. Verrijzenis van een internationaal sabotagenetwerk: de Wollweber-organisatie

5.1 Instructies uit Moskou

Wollwebers inspanningen in Europa leverde hem grote appreciatie en vertrouwen op bij de leiders van de Sovjet-Unie. In 1935 werd hij officieel Russisch staatsburger en werd hij lid van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie. Omstreeks dezelfde periode trouwde hij in Leningrad met de Noorse communiste Ragnhild Wiik. Hij deed dat volgens het Russische recht en onder de schuilnaam ‘Adolf Seelo’.¹⁰⁶ In de herfst van 1935 werd hem door de hiervoor reeds genoemde Alexander Lozowsky gevraagd om naar Moskou te komen.¹⁰⁷ Eenmaal daar aangekomen begaven beide mannen zich naar Jakow Serebrjansk, die beter gekend was onder zijn schuilnaam ‘Maxim’. Maxim stond aan het hoofd van het ‘Kontor S’, een geheime afdeling binnen het Volkscommissariaat voor Interne Zaken’ of NKVD.¹⁰⁸ Kontor S was een dienst die belast werd met ‘speciale opdrachten’, en had tientallen agenten in Scandinavië, Duitsland en Frankrijk.¹⁰⁹ Maxims taak binnen de NKVD bestond erin om sabotage tijdens een eventuele oorlog voor te bereiden.¹¹⁰ Bij het eerste gesprek tussen Wollweber, Maxim en Lozowsky wisselden ze ervaringen uit over hun verleden als geëngageerde communisten. Hier zou Wollweber van Lozowsky te horen hebben gekregen dat de Russische veiligheidsdiensten zijn naam reeds in 1928 kenden. De weken daarna zetten Maxim en Wollweber de gesprekken voort zonder de aanwezigheid van Lozowsky. Aanvankelijk vonden die nog plaats in Moskou maar na enkele weken verhuisden ze naar Parijs, waar volgens Borgersrud de concrete basis werd gelegd voor Wollwebers toekomstige activiteiten.¹¹¹ Doorheen de conversaties in de Franse hoofdstad werd het Wollweber steeds duidelijker waar Maxim naartoe wou: er moest een geheime organisatie onder leiding van Ernst Wollweber worden opgericht, die internationaal actief zou zijn en zich bezig zou houden met het saboteren van schepen.¹¹²

Hoewel het Maxim was die aan Wollweber uitlegde wat hij moest doen, neemt Dankkaart aan dat de opdracht en het initiatief tot de oprichting van de organisatie moet gekomen zijn van Stalin zelf.¹¹³ Dit weten we niet zeker, maar het is zeker plausibel. Door de oprichting van een sabotageorganisatie terwijl alle grootmachten in vrede waren, speelde de Sovjet-Unie namelijk een gevaarlijk spel. Het kan bijna niet anders dat Stalin, gezien zijn dominantie positie in de Raad der Volkscommissarissen van de Sovjet-

¹⁰⁶ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 16.

¹⁰⁷ Borgersrud, L., *Die Wollweber-Organisation und Norwegen*. Berlijn, Dietz, 2001, pg. 21.

¹⁰⁸ Het NKVD bevatte zowel de gewone politiediensten als de staatsveiligheid. Het was een enorm machtig staatsorgaan, en was onder andere berucht vanwege haar activiteiten in verband met de Russische strafkampen of goelags.

¹⁰⁹ Borgersrud, L. op. cit., pg. 57.

¹¹⁰ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 17.

¹¹¹ Borgersrud, L., op. cit., pg. 55-56.

¹¹² Ibid., pg. 55-56.

¹¹³ Dankkaart, H., op. cit, pg. 104.

Unie en in de Komintern, persoonlijk betrokken moet geweest zijn bij de schepping van zo een riskante onderneming.¹¹⁴

Hoewel de Sovjet-Unie er op de voorgrond alles aan deed om een conflict te vermijden, en zich door middel van de Volksfrontpolitiek indamde tegen Duitsland (cfr. supra), was ze er in werkelijkheid klaarblijkelijk van overtuigd dat een oorlog misschien wel onvermijdbaar was, en dat ze in een eventueel conflict waarschijnlijk niet hoefde te rekenen op een uitgebreid arsenaal aan bondgenoten. Men kon op dat moment nog niet weten welke allianties zich zouden vormen in een potentiële oorlog. Volgens Borgersrud hield de Sovjet-Unie zelfs rekening met een Duits-Brits bondgenootschap. Daarom was het een kwestie van voorbereid te zijn.¹¹⁵ Vanwege die contradictie tussen het officieel Sovjetbeleid en de praktijk was het van enorm belang dat de sabotageorganisatie strikt geheim bleef. Het mocht in ieder geval niet uitkomen dat ze was opgericht door de Sovjet-Unie. Daarom moesten toekomstige leden die lid waren van een communistische partij verplicht uit de partij stappen.¹¹⁶ Anders zou bij een eventuele aanhouding van saboteurs de link al te makkelijk kunnen gelegd worden met de Sovjet-Unie. Verder kwamen Maxim en Wollweber in Parijs overeen dat Maxim de organisatie zou financieren.

De organisatie kreeg geen officiële naam, waarschijnlijk omdat ze op papier gewoon niet bestond en uitermate geheim was. In de literatuur en de archieven wordt de ze meestal genoemd naar haar kopstuk: de Wollweber-organisatie. Volgens Borgersrud werd deze naam ingevoerd door de Gestapo uit Hamburg, en heeft ze daarna algemene ingang gevonden.¹¹⁷ Daarnaast komt in de archieven ook soms de naam ‘Organisatie tegen het Fascisme en ter ondersteuning van de Sovjet-Unie’ voor. In deze thesis bouw ik voort op wat er in eerdere literatuur verschenen is en zal ik ook de term Wollweber-organisatie gebruiken.

Aanvankelijk waren enkel Duitse schepen het doelwit van de organisatie, maar het Anti-Kominternpact van 25 november 1936 dat Japan en Duitsland sloten en waar een jaar later het Italië van Mussolini zich zou bij aansluiten bracht daar verandering in. Vanaf dan zou de sabotageorganisatie zich richten op zowel Duitsland, Japan als Italië.

5.2 De eerste gesprekken in Antwerpen

Na de instructies van Maxim begon Wollweber met de opbouw van de organisatie, en maakte daarvoor gebruik van de uitgebreide connecties die hij had opgebouwd in zijn verleden bij de IZH, de Komintern en de KPD. Het was de bedoeling dat de slooporganisatie zou plaatsvinden in verschillende landen, waaronder ook België en in het bijzonder Antwerpen. Voor de opbouw van de afdeling in Antwerpen deed Wollweber een beroep op Jozef Schaap. Volgens Dankaart werd Schaap door Wollweber ingelijfd

¹¹⁴ Ibid., pg. 104.

¹¹⁵ Borgersrud, L., op. cit., pg. 58.

¹¹⁶ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 17.

¹¹⁷ Borgersrud, L., op. cit., pg. 59.

tijdens een ontmoeting tussen beiden in Amsterdam, kort na het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog. Vermoedelijk moet dit echter al vroeger gebeurd zijn, want zoals later in deze thesis zal blijken begon Schaap reeds voor het begin van de burgeroorlog met de opbouw van de Antwerpse groep (cfr. infra). Verhoeyen vermeldt een ontmoeting tussen Wollweber en Schaap in januari 1936: waarschijnlijk legde hij daar al zijn plannen aan Schaap uit.¹¹⁸ Schaap stemde in en kreeg de bevoegdheid over de sectie ‘West-Europa’, meer bepaald België en Nederland.

Om een sabotagegroep in België op te bouwen zocht Schaap eerst contact op met de Antwerpse communisten Eligius De Rijck en Victor Broucke. De Rijck werd geboren op 26 april 1899 in de Oost-Vlaamse gemeente Temse. Hij was getrouwd met Carmen De Wilde en woonde samen met haar in de Lange Loobroekstraat in Antwerpen.¹¹⁹ Als havenarbeider geraakte hij onder communistische invloed en in 1928 werd hij lid van de KPB. Vier jaar later werd hij lid van het Federaal Comité van de KPB in Antwerpen. De Rijck was ook aangesloten bij de socialistische BTB, maar die sloot hem in 1937 uit vanwege de communistische propaganda die hij er verspreidde. Over Broucke is vanwege zijn vroegtijdige dood weinig geweten. Hij was in ieder geval een overtuigde en sterk geëngageerde communist. Sinds 1932 was hij lid van de partij, en in 1936 werd hij er zelfs secretaris van de ‘havencel’. In Antwerpen baatte hij in de Adriaan Brouwerstraat een verblijf voor matrozen uit, tot hij een drastische beslissing nam en zijn leven in Antwerpen achterliet. In oktober 1936 vertrok hij naar Spanje om er in de burgeroorlog mee te strijden aan de kant van de republikeinen. Niet veel later sneuvelde hij.¹²⁰ De Spaanse Burgeroorlog had niet alleen een impact op Victor Broucke, maar gaf de hele opzet van de Wollweber-organisatie een nieuwe impuls.

5.2.1 De Spaanse Burgeroorlog

Het conflict tussen de conservatieve nationalist en de republikeinen brak uit in juli 1936 wanneer een deel van het Spaanse leger in opstand kwam tegen de democratisch verkozen republikeinse regering. Het Spaanse Volksfront, waarin socialisten, republikeinen, communisten, en syndicalisten zich verenigden, had de verkiezingen op 16 februari 1936 gewonnen waarna het een regering vormde. De Spaanse rechterzijde, bestaande uit geestelijken, grootgrondbezitters en een deel van het leger, vreesde hierdoor voor haar toekomst.¹²¹ De burgeroorlog kende echter een langere voorgeschiedenis en was een gevolg van aanslepende binnenlandse spanningen. Wat begon als een intern conflict mondde uit tot een bloedige oorlog met buitenlandse inmenging.¹²²

¹¹⁸ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 22.

¹¹⁹ DO, PP 34081 kal 33211 (Dossier Eligius De Ryck), Beslissing inzake dossier nr. 34081, 26/2/1952.

¹²⁰ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 23-24.

¹²¹ Dankaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933-1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 56.

¹²² Zaagsma, G., “Joodse vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog: de Botwin compagnie”, in: *Groniek.*, nr. 36, 2002, pg. 183.

Zowat alle Europese grootmachten sloten zich aan bij de door de Fransen voorgestelde politiek van ‘non-interventie’.¹²³ Het werd echter al snel duidelijk dat het nationalistische kamp werd bevoorraad met militair materiaal en manschappen door Duitsland en Italië. Aanvankelijk was het enkel de publieke opinie van de Sovjets die zich achter de republikeinen schaarde maar door de Duitse en Italiaanse inmenging in het conflict voelde de Sovjet-Unie zich niet langer gebonden aan het non-interventionisme.¹²⁴ Hoewel er communistische stemmen opgingen voor een grootschalige interventie pleitte Stalin voor een gematigde reactie en wilde hij niet rechtstreeks tussenkomen in de burgeroorlog. Zoals reeds vermeld was het vermijden van een conflict met de andere grootmachten namelijk een prioriteit voor Stalin (cfr. supra).¹²⁵ Een ander probleem dat zich kon stellen was dat te radicale communisten of zelfs anarchisten aan de macht kwamen in Spanje, wat dan weer de westerse democratieën tegen borst kon stoten.¹²⁶ De Sovjets waren daarom voorstander van een gematigd links regime in Spanje en verkozen indirecte steun in plaats van een rechtstreekse interventie.

In de herfst van 1936 begon de Sovjet-Unie met het leveren van militaire ondersteuning aan de Spaanse linkerkzijde: zowel wapens als militaire adviseurs werden naar Spanje gestuurd. De Komintern coördineerde de rekrutering voor de Internationale Brigades, linkse sympathisanten uit heel de wereld die zich geroepen voelden om mee te strijden tegen de rechtse nationalisten.¹²⁷

Ten minste 35.000 niet-Spanjaarden trokken als vrijwilliger naar Spanje om mee te strijden aan de kant van de republikeinen. De uitvalsbasis van de Internationale Brigades lag in Albacete, een stad in het zuidoosten van Spanje. Het transport van de vrijwilligers werd vanuit Parijs georganiseerd. Elke brigade, bataljon of compagnie had zijn eigen militaire commandant en zijn eigen politieke commissaris. Deze stonden in voor de leiding van iedere gevechtseenheid, de bewaking van de interne discipline, en de handhaving van het moreel van de troepen.¹²⁸

Uit België vertrokken zo’n 2100 vrijwilligers om dienst te leveren als Interbrigadist, onder hen bevond zich ook Victor Broucke (cfr. supra). Rekening houdend met het inwonersaantal was België, na Polen, de grootste leverancier van *Voluntarios de la Libertad*.¹²⁹ Vreemdelingen maakten een niet onbelangrijk deel uit van de ‘Belgische’ groep: in totaal waren ze met 800, voor het merendeel bestaande uit Italianen

¹²³ Van Doorslaer R., De Spaanse Burgeroorlog en Links: de communistische interventie, in: BTNG-RBHC, 18, 1987, 1-2, pg. 394.

¹²⁴ Ibid., pg. 394. Volgens de Sovjet-Unie was de stellingname van de publieke opinie een gemeente bekommernis met de Spaanse linkerkzijde, maar volgens buitenlandse waarnemers was het eerder een van bovenaf opgelegde bekommernis. (Preston, P., en Mackenzie, A.L., *The Republic besieged. Civil war in Spain 1936-1939*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996, pg. 88.)

¹²⁵ Preston, P., en Mackenzie, A.L., op. cit., pg. 89.

¹²⁶ Ibid., pg. 100.

¹²⁷ Van Doorslaer R., De Spaanse Burgeroorlog en Links: de communistische interventie, in: BTNG-RBHC, 18, 1987, 1-2, pg. 394.

¹²⁸ Zaagsma, G., “Joodse vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog: de Botwin compagnie”, in: *Groniek*, nr. 36, 2002, pg. 183-184.

¹²⁹ Adriaens, W., *Vrijwilligers voor de vrijheid. Belgische anti-fascisten in de Spaanse Burgeroorlog*. Leuven, Kritak, 1978, pg. 31.

en Polen.¹³⁰ Van Doorslaer stelde in 1987 dat de samenstelling van dit Komintern-leger niet uniform was. De vrijwilligers bestonden echter grotendeels uit mensen die, onder andere door de economische crisis, aan de onderkant van de sociale ladder stonden.¹³¹ Zowel Belgen als vreemdelingen die in de marginaliteit leefden, hadden weinig tot niets te verliezen wanneer ze naar Spanje trokken. Ongeveer zeventig procent kwam uit arbeidersmiddens. De intellectuele milieus stonden in voor circa negen procent van het totaal. Meestal waren zij afkomstig uit radicale vrijzinnige middens. Van alle Belgische universiteiten uitte de solidariteit met de republikeinen zich het sterkst aan de Gentse Rijksuniversiteit en de ULB.¹³²

Dankaart noemde de Brigades een “uniek historisch verschijnsel”.¹³³ Vandaag de dag zijn de Spanjestrijders echter niet meer zo uniek, en hebben ze een ‘*copycat*’ gekregen in de vorm van de zogenaamde Syriëstrijders. Beiden zijn in vele facetten vergelijkbaar: ze zijn bereid om ‘ter verdediging van’ een bepaalde ideologie, hetzij het communisme, hetzij de soennitische islam, deel te nemen aan een buitenlands conflict. Vandaag zien we in heel Europa jonge moslims vertrekken naar Syrië om er deel te nemen aan de Jihad, en waarvan hun thuisland vreest dat ze zullen terugkeren als tikkende tijdbommen. De repressie van terugkerende Syriëstrijders is iets wat op dit moment nog volop bezig is, maar een feit is dat ze net zoals de repressie tegen Spanjevrijwilligers past in de “repressieve traditie tegen subversieve bewegingen” zoals Van Doorslaer ze in zijn artikel over de vervolging van Spanjestrijders in België beschrijft.¹³⁴ Belgische politie -en inlichtingendiensten volgden sinds november 1936 met veel interesse het fenomeen van de Spanjevrijwilligers op. Daarbij richtte men zich aanvankelijk vooral op ronselaars -later ook op de vrijwilligers zelf- net zoals ook vandaag veel aandacht wordt besteed aan diegenen die jongeren ronselen voor de strijd in Syrië.¹³⁵ De toenmalige angst voor het ‘rode gevaar’ is vergelijkbaar met de hedendaagse vrees voor radicale moslims.

Wat betreft het profiel van de Syriëstrijders, gaat de vergelijking met de Spanjevrijwilligers niet helemaal op. Waar de Spanjestrijders vaak onderaan de sociale ladder stonden, is dit bij de Syriëstrijders veel minder het geval. Het zijn niet louter kwetsbare jongeren of ‘marginalen’ die naar Syrië trekken. Er is volgens Montasser AlDe’emeh, die aan de Universiteit Antwerpen onderzoek doet naar Belgische Syriëstrijders, geen alomtegenwoordig sociaal-economisch profiel zoals dat bij de Spanjestrijders meer

¹³⁰ Van Doorslaer R., De Internationale Brigaden: de vrijwilligers uit België, een status quaestionis, in: *BTNG/RHBC*, 18, 1987, 1-2, pg. 159.

¹³¹ *Ibid.*, pg. 163.

¹³² Adriaens, W., op. cit., pg. 32.

¹³³ Dankaart, H., op. cit., pg. 56.

¹³⁴ Met subversieve bewegingen worden diegenen bedoeld die de nationale, burgerlijk-liberale ordening in vraag stellen. (Van Doorslaer, R., “De vervolging van de Belgische vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939 Omtrent de rol gespeeld door de BWP en de autonomie van de rechterlijke”, in: *Bijdragen tot de Eigenlijke Geschiedenis*, 2005, nr. 15, pg. 146.).

¹³⁵ *Ibid.*, pg. 133.

het geval was.¹³⁶ Dit komt misschien omdat het communisme, veel meer dan de islam, een ideologie is waar termen zoals ‘economie’ en ‘klassenstrijd’ van primordiaal belang zijn. Zo een ideologie trekt mensen aan die niet veel te verliezen hebben, en die verlangen naar een betere sociaal-economische positie in de maatschappij. Niet verwonderlijk dus dat ongeveer zeventig procent van de Spanjevrijwilligers uit arbeidersmiddens kwamen (cfr. supra). Meteen moet gezegd worden dat hierover eigenlijk nog geen grote conclusies kunnen getrokken worden: het fenomeen van de Syriëstrijders is vrij recent en het wetenschappelijk onderzoek staat nog in zijn kinderschoenen. De tijd en verder onderzoek zullen uitwijzen in welke mate de twee fenomenen te vergelijken zijn.

De Spaanse Burgeroorlog en de deelname van Duitsland, Italië en de Sovjet-Unie was ook van belang voor de betekenis van de Wollweber-organisatie. Naast nieuwe doelwitten zoals schepen van de Spaanse nationalistes, kreeg de organisatie een belangrijker bestaansreden. De Sovjet-Unie was door de steun aan de republikeinen onrechtstreeks in oorlog met Duitsland en Italië, waardoor de scheepssabotage zich nu vooral zou richten op schepen die wapens leverden aan de nationalistes. De activiteiten van de Wollweber-organisatie kunnen op deze manier gezien worden als een uiting van de indirecte steun die de Sovjet-Unie aan de republikeinen verleende.

Een fout die zeker niet mag gemaakt worden is stellen dat de Wollweber-organisatie werd opgericht vanwege de Spaanse Burgeroorlog. Reeds voor het uitbreken van dat conflict waren er gesprekken tussen Maxim en Wollweber. De burgeroorlog gaf de sabotageorganisatie hooguit een andere dimensie, in die zin dat ze vanaf de zomer van 1936 haar acties ging verscherpen.¹³⁷

5.3 Ronselaars in Antwerpen

Ook Broucke en De Rijck werden trouwens nog voor de Spaanse Burgeroorlog door Schaap gecontacteerd. Beide mannen werkten samen als ‘ronselaars’ voor de Belgische Wollwebergroep. De Rijck verklaarde na de oorlog dat hij heel veel invloed uitoefende op de andere leden en hij de “geestelijke vader” was van de sabotagegroep in België.¹³⁸ Schaap kwam in contact met De Rijck via Georges Van den Boom, partijsecretaris van de KPB en ex Belgisch afgevaardigde bij de Komintern.¹³⁹ Schaap vroeg bij een ontmoeting in Parijs aan De Rijck of hij een nog op te richten sabotagegroep in Antwerpen wilde leiden. De Rijck zou uiteindelijk niet de leider van die groep worden maar kende wel de geschikte persoon om deze positie in te vullen. Net voor het begin van de Spaanse Burgeroorlog had Victor Broucke immers aan Alfons Fictels (cfr. supra) gevraagd of hij bereid was om “voor een antifascistische bedrijvigheid mee te werken, die van absolute illegale aard was”. De

¹³⁶ De Redactie, “Wat is het profiel van een Syriëstrijder?”, in:

<<http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/binnenland/1.2215153>>, geraadpleegd op 12/5/2015.

¹³⁷ Dankart, H., *De Organisatie-Wollweber in Nederland en België (1933-1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1978, pg. 26.

¹³⁸ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Onderhoud met Elegius De Rijck’, 15/6/1946.

¹³⁹ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 24.

vrachtwagenbestuurder stemde hiermee in en werd kort daarna in de woning van De Rijk voorgesteld aan Jozef Schaap.¹⁴⁰

Schaap deelde niet meteen al zijn plannen mee aan Fictels, maar polste eerst of hij wel te vertrouwen was. In Antwerpen kwamen ze nog verschillende keren samen, waarbij Fictels een zekere vorm van 'les' kreeg over de internationale politieke situatie vanuit communistisch oogpunt. Na verloop van tijd, wanneer Fictels betrouwbaar genoeg bleek te zijn, werd hem gevraagd om uit de KPB te treden, wat hij dan ook meteen deed.¹⁴¹ De correspondentie met Schaap gebeurde via briefwisseling of koeriers die zich aanmeldden bij een Antwerpse kapper genaamd Van Arkel, wonende in de Gasstraat 101 in Antwerpen.¹⁴² Begin 1937 verscheen daar de Zweedse communiste Lily Hermine De Korte Jacobsen. Zij was geboren in 1912 in Stockholm, en werkte als koerierster voor de Wollweber-organisatie. De organisatie begon namelijk stilaan grootschalige proporties aan te nemen, waardoor betrouwbare internationale koeriers en verbindingen tussen de verschillende afdelingen van enorm belang waren.

5.4 Een internationaal sabotagenetwerk

In het begin van 1937 bestond de Belgische Wollweber-organisatie uit Alfons Fictels, Eligius De Rijk en Victor Broucke, die verder geen rol meer zou spelen na zijn vertrek en overlijden in Spanje. Nadat De Korte-Jacobsen zich bij Van Arkel had gemeld, reisde ze onmiddellijk met Fictels naar Amsterdam. Hier ontmoette hij, na maanden van 'introductie' of zelfs indoctrinatie, voor het eerst Ernst Wollweber, en werd hem eindelijk zijn effectieve opdracht uitgelegd. Wollweber stelde zich bij deze ontmoeting voor onder de deknaam 'Anton'. Fictels wist nu dat hij de leider werd van een sabotagegroep die zich zou bezig houden met het saboteren van 'vijandige' schepen. Zijn taak bestond er nu in om verschillende leden voor de Belgische groep aan te werven, waarmee hij aan de slag kon gaan.¹⁴³

Fictels stond onder rechtstreeks toezicht van Schaap, die verantwoordelijk was voor de West-Europese afdeling van de Wollweber-organisatie (cfr. supra). Schaap was inmiddels ook begonnen met de opbouw van een Nederlandse Wollwebergroep. Daarvoor had hij zich in 1936 gericht tot Adriaan Feij, een radicale Rotterdamse communist die doorheen zijn politieke carrière verschillende keren werd gearresteerd vanwege zijn communistische agitatie. Feij was vanwege zijn onvrede met de Volksfrontpolitiek uit de CPN gestapt en stemde in met het door Schaap aan hem gedane voorstel: een sabotageorganisatie leiden in Rotterdam. Feij werd dus de leider van de Rotterdamse Wollwebergroep, zoals Fictels dat voor Antwerpen was. Hij ging ook op zoek naar geschikte personen die lid wilden worden van de Rotterdamse groep. In sommige archieven wordt vermeld dat de West-Europese sectie die onder leiding stond van Schaap ook Frankrijk bevatte, maar of daar effectief sabotagegroepen actief

¹⁴⁰ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 12, 20/8/1942.

¹⁴¹ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 13, 20/8/1942.

¹⁴² Verhoeyen noemt hem 'Van Arkel', het Duitse Anklageschrift noemt de kapper 'Van Arkkels'.

¹⁴³ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 13-14, 20/8/1942.

zijn geweest is niet bewezen. Zowel in de archieven als in de literatuur wordt geen melding gemaakt van gesaboteerde schepen in Franse havens.

Naast de West-Europe afdeling onder leiding van Schaap, heeft er met zekerheid ook een Scandinavische sectie bestaan. In Noorwegen en Zweden stelde Wollweber de Noor Martin Hjelman aan als kopstuk. Hjelman werd geboren op 24 januari 1904 op een boerderij op het eiland Herdla, ten westen van Bergen. Onder impuls van zijn vader koos hij voor een leven als zeeman, en werd hij beïnvloed door communistische ideeën. Volgens Borgersrud moet zijn ‘radicalisering’ hebben plaatsgevonden in de periode van 1924 tot 1932, toen hij in Australië verbleef.¹⁴⁴ In Denemarken deed Wollweber een beroep op de Deen Richard Jensen, een man die Wollweber nog kende uit zijn Kominternverleden. Jensen stond aan het hoofd van de ‘financiële afdeling’ van het WEB (cfr. supra) en organiseerde ook wapentransporten voor de oorlog in Spanje. Via hem kwam Wollweber in verbinding met de Deen Kaj Gejl, die de leiding van de Deense Wollwebergroep op zich zou nemen.¹⁴⁵

In sommige literatuur en archieven worden behalve een West-Europese en Scandinavische, ook een Baltische, Noord-Amerikaanse en Chinese afdeling vermeld. Volgens Verhoeven is het niet bewezen dat die laatste drie afdelingen effectief hebben bestaan.¹⁴⁶ Verslagen uit het Gestapo-onderzoek naar de Wollweber-organisatie en een naoorlogs rapport van het Nederlands ‘Bureau Nationale Veiligheid’ (cfr. infra) maken echter wel gewag van gesaboteerde schepen in Letland, Estland en de Verenigde Staten. In Letland zou het gaan over een schip genaamd ‘Phila’, waar een explosie plaatsvond nadat ze de haven van Riga had verlaten. In Estland werd een poging gedaan om het schip ‘Norderney’ te saboteren in Reval, het toenmalige Tallin. Zowel het Gestapo-verslag als het BNV-rapport vermelden de sabotage in Letland en Estland, maar voor de sabotage in de Verenigde Staten komen ze niet overeen. Volgens de Gestapo was enkel het Duits schip ‘Vancouver’ slachtoffer van een springstofaanslag, nadat het de haven van San Francisco verliet. Het BNV-rapport vernoemt naast de ‘Vancouver’ nog twee andere schepen: de ‘Batory’ in New York, en de ‘Bokuyo Maru’ in Los Angeles. Volgens de Gestapo werd de ‘Batory’ echter niet gesaboteerd in New York maar in Kopenhagen. Beide rapporten hebben het hier zo goed als zeker over dezelfde ‘Batory’, want ze geven allebei aan dat het schip zou gesaboteerd zijn in januari 1938.¹⁴⁷ Dankkaart baseert zich voor deze problematiek volledig op het BNV-rapport en vermeldt ook de aanslagen in New York en Los Angeles.¹⁴⁸ Het is echter vrij riskant om dit rapport zomaar voor waar aan te nemen, aangezien de opstellers ervan zelf vermelden dat het gaat om sabotagedaden “die door de betreffende organisatie zijn gepleegd, of waarvan het vermoeden bestaat

¹⁴⁴ Borgersrud, L., op. cit., pg. 27-28.

¹⁴⁵ Verhoeven, E., op. cit., pg. 21.

¹⁴⁶ Ibid., pg. 22.

¹⁴⁷ BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, 2/9/1940, pg. 1-6. ; NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, *Affaire Sanders 75/20*, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 9, ongedateerd.

¹⁴⁸ Dankkaart, H., *De Organisatie Wollweber 1933-1939*, pg. 109 (bijlage III).

dat zij er de hand in hebben gehad”, en dat hun lijst “onvolledig en niet als een gedocumenteerde lijst te beschouwen is”.¹⁴⁹

Dat de Wollweber-organisatie activiteiten ontplooid in de Baltische Staten zeker mogelijk. Wie daar de leiding had is niet geweten, al is een tijdelijk leiderschap van Ernst Lambert een eventuele optie omdat hij ook de leider was van de Baltische IZH-sectie (cfr. supra). Volgens Borgersrud had Lambert immers van Wollweber de opdracht gekregen om vanuit Stockholm de sabotageorganisatie in het gebied van de Oostzee, waar zich de havens van de Baltische staten bevinden, op te bouwen.¹⁵⁰ Feit is dat over deze afdeling weinig bekend is, als ze al bestaan zou hebben. Over de Amerikaanse sectie heerst nog meer onduidelijkheid. Archiefbronnen spreken elkaar tegen en de literatuur blijft duister over deze tak. Van een Chinese afdeling is in de Duitse archieven geen spoor terug te vinden. Het BNV-rapport vermeldt wel dat zij “aanwijzingen hebben, dat op Japanse schepen of op schepen, die op Japan voeren sabotage is gepleegd door Chinezen”.¹⁵¹ Om er daarom van uit te gaan dat een Chinese Wollwebergroep heeft bestaan is vrij kort door de bocht.

Ondanks het feit dat ook enkele aanslagen plaatsvonden in Duitse havens, spreekt men noch in de literatuur als in de archieven over een Duitse Wollwebergroep. In juni 1938 bijvoorbeeld, brak er een brand uit op het Duitse schip ‘Hestia’, dat enkele dagen daarvoor Bremerhaven verlaten had met een lading materiaal voor de Spaanse nationalisten.¹⁵² Dat de sabotage op dit schip en andere schepen in Duitse havens ook het werk was van de Wollweber-organisatie is mogelijk, maar niet zeker aangezien de daders niet geïdentificeerd konden worden. De brandaanslag op de Hestia is hoogstens een aanwijzing voor het bestaan van een Duitse Wollwebergroep, al kunnen ook anderen hier achter hebben gezeten.

De verschillende secties stonden via koeriers of per post in verbinding met het hoofdkwartier van de Wollweber-organisatie in Oslo. Op deze manier werden materiaal, geld of instructies overgebracht. Alle contacten en correspondentie geschiedde op een heel zorgvuldige wijze, die amper sporen naliet. Schuiladressen, codeschrift, wachtwoorden, valse paspoorten en talloze andere veiligheidsmaatregelen waren schering en inslag.¹⁵³ Meestal maakte men gebruik van valse Deense en Luxemburgse paspoorten.¹⁵⁴ Wanneer men een afspraak vastlegde gebeurde dat vaak via een “conspiratieve methode”, door bijvoorbeeld geen contact te leggen via telefoon of briefwisseling, maar via een koerier

¹⁴⁹ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 9, ongedateerd.

¹⁵⁰ Borgersrud, L., op. cit., pg. 61.

¹⁵¹ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 8, ongedateerd.

¹⁵² Borgersrud, L., op. cit., pg. 104.

¹⁵³ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 3, ongedateerd.

¹⁵⁴ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 6, ongedateerd.

die de persoon in kwestie dan naar de plaats van afspraak begeleidde. Onder de koeriers bevonden zich opvallend veel vrouwen, iets wat volgens Verhoeyen niet ongewoon was bij clandestiene organisaties.¹⁵⁵ Zo werkten de reeds vermeldde Lily Hermine De Korte-Jacobsen, Wollwebers vrouw Ragnhild Wiik, en diens zus Gudrun Wiik als boodschappers. In Nederland waren Leendert Zeegers of Seegers en Jopie van Zweden-Plenkens actief als koerierster.¹⁵⁶ De eerste deed koerierswerk in Nederland, terwijl de tweede grensoverschrijdend te werk ging en vaak tussen Parijs en de Lage Landen pendelde. Voor België was vooral Lily Hermine De Korte-Jacobsen van belang.¹⁵⁷

Volgens het BNV-rapport was het ook aannemelijk dat een groot aantal boodschappen met sympathiserende zeelieden werd meegegeven naar de plaats van bestemming.¹⁵⁸ Dit is zeker mogelijk aangezien de Wollweber-organisatie voor een deel steunde op de uitgebreide IZH-netwerken. Anderzijds was het zo dat de sabotageorganisatie er alles aan deed om zo geheim mogelijk te blijven, waardoor men niet zomaar om het even welke sympathiserende zeeman aanwierf om belangrijke boodschappen tussen de verschillende medewerkers van de Wollweber-organisatie over te brengen, zonder eerst uitvoerig hun betrouwbaarheid te toetsen. In Nederland speelde Adriaan Feij een belangrijke rol in de rekrutering van betrouwbare zeelieden en binnenschippers die in staat waren verbindingen te onderhouden tussen Scandinavië en West-Europa.¹⁵⁹

De organisatie was op zo een manier ingericht, dat zo weinig mogelijk mensen elkaar kenden of op de hoogte waren van de activiteiten van anderen. Enkel diegenen die aan de hiërarchische top stonden van de Wollweber-organisatie, personen zoals Wollweber of Schaap, waren van alles op de hoogte en overzagen de internationale verbindingen. Het was ook ten strengste verboden om met de buitenwereld te praten over de organisatie, zelfs niet met de naaste familieleden. Afspraken vonden meestal plaats in cafés, die steeds afwisselden.¹⁶⁰

Vooraleer de verschillende sectiehoofden en groepsleiders effectief aan de slag konden gaan moesten ze gedurende een aantal maanden een vorm van opleiding en instructie doorlopen.¹⁶¹ In 1936, toen de organisatie nog in de startblokken stond, gaf Wollweber de opleiding aan de sectieleiders. De groepsleiders werden meestal eerst onderricht door de sectiehoofden en kregen pas later Wollweber te zien. De algemene scholing waarmee de opleiding begon kwam neer op een uitleg over de internationale

¹⁵⁵ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 29-30.

¹⁵⁶ De naam wordt afhankelijk van de bron met een 'S' of met een 'Z' geschreven.

¹⁵⁷ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 29-30.

¹⁵⁸ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport 'Internationale Scheepssabotage', pg. 4, ongedateerd.

¹⁵⁹ Dankart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 139-140.

¹⁶⁰ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport 'Internationale Scheepssabotage', pg. 6, ongedateerd.

¹⁶¹ Sectieleiders stonden aan het hoofd van een groter geheel. Zo stond West-Europa bijvoorbeeld onder leiding van Jozef Schaap. Groepsleiders waren de leiders van de specifieke sabotagegroepen, zoals bijvoorbeeld de Antwerpse groep die onder leiding stond van Alfons Fictels. In de hiërarchie stonden de groepsleiders onder de sectieleiders.

politieke situatie vanuit een communistisch oogpunt (cfr. supra). Aan de toekomstige medewerkers werd duidelijk gemaakt dat het fascisme de grote vijand was, maar dat daarachter nog steeds de strijd tegen het kapitalisme verscholen lag. Het was de bedoeling om hen ideologisch te beïnvloeden, men kan zelfs spreken van indoctrinatie. Een vraag die men zich kan stellen is waarom deze ideologische beïnvloeding nog nodig was bij personen die al gekend stonden als overtuigde communisten. Er mag echter niet vergeten worden dat hun toekomstige taak erin bestond om schepen met brand -of springbommen te saboteren, een bedrijvigheid van absolute illegale aard dat rampzalige gevolgen kon hebben voor zowel de slachtoffers als de daders. Om mensen zo ver te krijgen is al een hoog stadium van ideologische beïnvloeding nodig.

Na de ideologische opleiding kregen de toekomstige medewerkers volgens het BNV-rapport een scholing in “illegaal werk in het algemeen”.¹⁶² In deze opleiding werd uitgelegd hoe men te werk moest gaan om zo lang mogelijk onder de radar van de politiediensten te blijven, waarbij werd gewezen op het belang van schuiladressen, deknamen, geheime codes, etc. Als uitbouwer van het ondergrondse KPD-apparaat en organisator van clandestiene literatuursmokkel, kende Wollweber als geen ander de kneepjes van het vak.

Tenslotte volgde de eigenlijke sabotageopleiding, waar werd aangeleerd hoe men met eenvoudige middelen brandbommen kon maken, hoe men met springstof diende om te gaan, en hoe die op de schepen moesten geplaatst worden.¹⁶³ Voor dit gedeelte beriep Wollweber zich op de Hamburgse communist Karl Bargstädt, die vertrouwd was met de technische facetten van de sabotage en daarom min of meer het hoofd werd van wat Dankkaart en Van Doorslaer het “technische aspect van de sabotage” noemen.¹⁶⁴ Nadat Bargstädt Duitsland in 1933 had verlaten, hield hij zich bezig met de organisatie van de Internationale Rode Hulp in Malmö en Oslo. Voor de Wollweber-organisatie reisde Bargstädt voortdurend en ging hij op zoek naar verbindingsmannen in West-Europa en Scandinavië.¹⁶⁵

Om schepen te saboteren had men natuurlijk ook het geschikte materiaal nodig. Om deze reden viel het oog van de centrale leiding in Oslo op de ijzerertsminen in Zweden en Noorwegen, meer bepaald in Kiruna en Narvik. Martin Hjelmens reisde begin 1937 naar deze plaatsen, waar hij een aantal mijnwerkers aanwierf die bereid waren om dynamiet te stelen die normaal gebruikt werd in de ertsmijnen. De Scandinavische mijnwerkers stalen naast dynamiet ook soms trotyl, een andere soort springstof. Schaap reisde in maart van dat jaar eveneens naar Narvik en Kiruna om het transport van de springstof naar Antwerpen en Rotterdam te organiseren. Uiteindelijk vond Schaap via Feij in de

¹⁶² NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 2, ongedateerd.

¹⁶³ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 2, ongedateerd.

¹⁶⁴ Dankkaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 140.

¹⁶⁵ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 22.

Nederlandse matroos Willem Van Vreeswijk, die vaak voer van de Noorse haven Narvik en de Zweedse haven Lulea naar Rotterdam op het schip 'Westplein', de ideale persoon om het explosief materiaal over te brengen naar Nederland.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 25-26.

6. Actie en Reactie: januari 1937 – juni 1938

6.1 Opbouw van een Antwerps sabotagenetwerk: januari-augustus 1937

In Antwerpen begon Alfons Fictels nu met de rekrutering van groepsleden voor de Antwerpse sabotagegroep. De eerste persoon die hij benaderde was iemand waarvan hij een onvoorwaardelijk vertrouwen kon verwachten: zijn eigen broer Theophiel Fictels. Theophiel was de jongste van de gebroeders Fictels. Hij werd geboren op 16 april 1913 in Antwerpen, en was naast scheepssteward ook mecanicien.¹⁶⁷ In 1940 zou hij trouwen met Angela Saerens, een dienstmeisje en verkoopster met wie hij reeds sinds 1934 samenwoonde. Saerens was al een keer getrouwd met een vrachtwagenchauffeur van wie we enkel de achternaam weten, namelijk Desmet. Met hem kreeg Saerens in 1930 een dochter Irena.¹⁶⁸ Nog in hetzelfde jaar scheidde ze van Desmet.¹⁶⁹

De Rijk stelde Theophiel Fictels voor aan Jozef Schaap. Men kwam overeen dat de woning van Theophiel Fictels en Angela Saerens, gelegen in de Kroonstraat 22 in Borgerhout, zou dienen als schuiladres waar koeriers en brieven zouden toekomen.¹⁷⁰

In de eerste helft van 1937 gebruikte Alfons Fictels zijn goede connecties in het havenmilieu om enkele havenarbeiders en dokwerkers voor zijn sabotagegroep te rekruteren. Jan Mastbooms, Louis Schockaert, Gerardus Rodrigus, Karel Dieltjens, en Gummarus Vercammen (cfr. supra) werden na enkele weken van inwijding door Alfons Fictels voorgesteld aan Jozef Schaap, die hen het eigenlijke doel en de betekenis van de organisatie uitlegde. Naast deze vijf mannen wierf Fictels ook een zekere Petrus Geerts aan. Deze dokwerker werd geboren op 15 juli 1902 in Antwerpen en woonde er in de Genuastraat 4.¹⁷¹ Hij was een van de ‘mysterieuzere’ personen binnen de Antwerpse groep. Over zijn precieze rol is weinig tot niets geweten aangezien geen enkele bron ingaat op zijn activiteiten binnen de groep. Het is wel zo goed als zeker dat Geerts er effectief deel van uitmaakte: hij wordt kort vermeld in het Duitse *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep maar staat niet bij de beschuldigen. Waarschijnlijk was dat vanwege een gebrek aan bewijsmateriaal en zijn vroegtijdig overlijden (cfr. infra).¹⁷² In zijn dossier bij de Dienst Oorlogsslachtoffers bevinden zich verklaringen van zijn vrouw Eugenia Anna Bleys en van Angela Saerens waaruit blijkt dat Geerts bij de groep hoorde, of er op zijn minst contact mee had. Bleys, waarmee hij twee kinderen kreeg¹⁷³, verklaarde dat haar man af en toe samenkwam met Angela Saerens. Ze wist echter niet over wat ze praatten aangezien ze niet op de

¹⁶⁷ DO, PP 110872 kal 11115 (Dossier Theophiel Fictels), Beslissing inzake dossier nr. 110872, 2/5/1949. ; Verhoeyen, E., op. cit., pg. 24.

¹⁶⁸ DO, PP 110872 kal 11115 (Dossier Theophiel Fictels), Formulier voor politieke gevangenen, ongedateerd.

¹⁶⁹ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 8, 20/8/1942.

¹⁷⁰ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 24.

¹⁷¹ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Beslissing inzake dossier nr. 5495, 19/6/1953.

¹⁷² BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 15, 20/8/1942

¹⁷³ Geerts' kinderen, Charles en Constant-Emile, werden geboren op het moment dat de Antwerpse Wollwebergroep haar activiteiten ontplooidde: in 1937 en 1938. (DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Beslissing inzake dossier nr. 5495, 19/6/1953.).

hoogte was van het bestaan van de Wollwebergroep.¹⁷⁴ Saerens verklaarde dat, wanneer de Duitsers in 1940 waren begonnen met het arresteren van de leden van de Antwerpse Wollwebergroep (cfr. infra), zij het was die in opdracht van een “onbekende Nederlander” Geerts verwittigde dat hij moest onderduiken.¹⁷⁵ Deze verklaringen bevestigen zijn lidmaatschap, maar gaan niet in op zijn precieze rol. Waarschijnlijk zal die niet zo beduidend geweest zijn, anders zouden de Duitsers ondanks zijn vroegtijdig overlijden hier meer informatie over moeten verschaft hebben in het *Anklageschrift*. Dat het Duitse gerecht namelijk vanwege een overlijden niet meer geïnteresseerd zou zijn geweest in iemand die een belangrijke rol speelde in een communistische organisatie die Duitse schepen saboteerde, lijkt mij hoogst onwaarschijnlijk. Geerts werd ook het minst van alle groepsleden uitbetaald.¹⁷⁶

Alfons Fictels probeerde ook een broer van Karel Dieltjens, Jan Dieltjens, er van te overtuigen om in de groep te stappen. Die zag hier echter na verschillende gesprekken van af.¹⁷⁷ Jan Dieltjens was net zoals Karel Dieltjens een overtuigde communist die actief was in het havenmilieu. Jan en Karel Dieltjens hadden ook nog een jongere communistisch geëngageerde broer: Gommaar Dieltjens. Deze zeeman werd in de jaren dertig verschillende keren aangehouden door de politie vanwege het verspreiden van communistische propaganda en het “opjatten van het volk tegen de openbare macht”.¹⁷⁸ Op 19 november 1938 keerde hij terug uit Spanje waar hij had meegestreden aan de zijde van de republikeinen.¹⁷⁹

Een eerste belangrijke vraag die zich hier stelt is waarom eenvoudige Antwerpse havenarbeiders besloten om mee te doen aan zo een riskante en criminele onderneming als het saboteren van schepen. Volgens Dankaart deden ze dat voornamelijk uit ‘humane’ overwegingen.¹⁸⁰ Het klopt dat verschillende leden van de Antwerpse Wollwebergroep actief waren in allerlei communistische ‘liefdadigheids’ -en steunacties en politiek geëngageerd waren (cfr. supra). Velen groeiden op in eenvoudige arbeidersgezinnen, en maakten doorheen hun zeemansbestaan kennis met de communistische idealen. De Spaanse Burgeroorlog wakkerde de animositeit tegenover het fascisme alleen maar aan. Overtuiging en idealisme hebben dus zeker een rol gespeeld bij hun keuze. De ideologische beïnvloeding door personen zoals Schaap en De Rijck gaf hun overtuiging vrijwel zeker nog een extra duw in de rug. Na de oorlog verklaarde De Rijck dat “hij anderen op zodanige wijze beïnvloedde, dat zij automatisch hun

¹⁷⁴ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Verklaring van Anna Bleys, 27/8/1952.

¹⁷⁵ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Verhoor van Angela Saerens door politie Bijzondere Opdrachten, 11/3/1949.

¹⁷⁶ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 29, 20/8/1942.

¹⁷⁷ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 15, 20/8/1942.

¹⁷⁸ ARA 2, Politieke afdeling van de GP, nr. 566 (‘Gommaar Dieltjens’), PV van de adjunct-politiecommissaris i.v.m. aanhouding Gommaar Dieltjens, 25/7/1932 ; ARA 2, Politieke afdeling van de GP, nr. 566 (‘Gommaar Dieltjens’), PV van de adjunct-politiecommissaris i.v.m. aanhouding Gommaar Dieltjens, 12/7/1933.

¹⁷⁹ ARA 2, Politieke afdeling van de GP, nr. 566 (‘Gommaar Dieltjens’), PV van Liévin Libert (GP Brussel), 28/11/1938.

¹⁸⁰ Dankaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933-1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 100.

medewerking aan zijn plannen gaven, zonder dat zij het wisten”.¹⁸¹ Het kan zo geweest zijn dat sommige leden oorspronkelijk ‘goede’ bedoelingen hadden, maar voor dat ze het goed en wel beseften helemaal werden meegesleept in de illegale activiteiten van de Wollweber-organisatie. Sommigen stonden er misschien niet bij stil, maar de stap van een persoon met een blanco strafblad naar een illegaal terrorist is snel gezet. De geschiedenis kent genoeg voorbeelden van leiders die door hun charisma en door de invloed die ze uitoefenen, anderen dingen kunnen laten doen waartoe ze normaal nooit in staat zouden geacht worden. Desalniettemin, ondanks de sterke invloed van anderen blijven mensen nog steeds rationele wezens die verantwoordelijk zijn voor hun eigen keuzes en daden.

Het zou echter te naïef zijn om enkel idealistische motieven naar voor te schuiven als antwoord op de ‘waarom-vraag’. Hoewel Dankkaart aanvankelijk humane overwegingen als voornaamste motief voorop stelde, nuanceerde hij dat in het artikel dat hij schreef met Rudi Van Doorslaer. Daar stellen ze het louter idealistische motief in vraag vanwege het feit dat “zij niet geringe vergoedingen uitbetaald kregen voor hun bewezen diensten”.¹⁸² Financiële overwegingen zouden, zeker voor eenvoudige havenarbeiders, ook een rol kunnen gespeeld hebben. Jan Mastbooms verklaarde aan de Duitse politiediensten dat “de zuiver politieke redenen hem weinig interesseerden” en dat het hem vanwege zijn slechte financiële toestand om het geld te doen was.¹⁸³ De Antwerpse leden kregen inderdaad vergoedingen voor hun daden die in principe niet gering waren, maar als ze zouden geweten hebben op welke manier ze uiteindelijk zouden moeten boeten voor hun activiteiten (cfr. infra) zouden ze zeker geweigerd hebben mee te werken. In 1937 wisten ze echter nog niet wat hen te wachten stond en vormden de financiële vergoedingen een mooie aanvulling op hun bescheiden loon.

De eigen extreem-linkse overtuiging verkregen door een eenvoudige afkomst en een leven als havenarbeider, aangewakkerd door charismatische figuren zoals Schaap en De Rijck, en een interessante financiële beloning. Deze mix heeft er naar alle waarschijnlijkheid toe geleid dat eenvoudige mannen hun eigen leven op het spel zetten door deel te nemen aan illegale sabotageactiviteiten tegen Duitsland, Italië, Japan, en de Spaanse nationalisten. De verhoudingen in dit mengsel lagen bij de ene persoon al wat anders dan bij de andere.

Een andere belangrijke vraag is in welke mate de KPB op de hoogte was van de activiteiten van de Antwerpse Wollwebergroep. Zoals reeds vermeld was het de bedoeling dat de leden van de Wollwebergroep geen lid waren van de communistische partij, zodat bij een eventuele ontmaskering de link niet kon gelegd worden met het communisme of de Sovjet-Unie. Verschillende leden hadden echter wel een KPB-verleden of nog steeds banden met de KPB. Tijdens zijn verhoor met de Duitse

¹⁸¹ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Onderhoud met Elegius De Rijck’, 15/6/1946.

¹⁸² Dankkaart, H. en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 154.

¹⁸³ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 32, 20/8/1942.

politiediensten verklaarde Gummarus Vercammen dat hij door twee onbekende KPB-leden was gewaarschuwd voor Alfons Fictels. De KPB-leden zouden hem verteld hebben dat de sabotagegroep niets met de Sovjet-Unie en het communisme te maken had. Ook Georges Van den Boom (cfr. supra) zou hiervoor gewaarschuwd hebben.¹⁸⁴ Volgens Verhoeyen was dit waarschijnlijk een poging om te verhinderen dat er een link werd gelegd tussen de Wollwebergroep en de KPB. Zoals reeds gesteld werd Schaap in contact gebracht met De Rijck via Georges van Den Boom (cfr. supra). Dat is althans wat Eligius De Rijck zelf beweerde in een interview dat hij aflegde met Rudi Van Doorslaer en Etienne Verhoeyen.¹⁸⁵ Dit zijn toch aanwijzingen dat de partijtop of tenminste Van den Boom weet had van het bestaan van de Wollwebergroep.¹⁸⁶

6.2 Eerste acties: september-november 1937

De eerste helft van 1937 bestond uit een ‘opleiding’ en voorbereidingen voor het effectieve werk, dat later zou plaatsvinden. In september van dat jaar vertelde Schaap aan Fictels dat het echte werk nu wel mocht beginnen. Adriaan Feij smokkelde twee koffers met brand -en springstof van Nederland naar Antwerpen en bracht ze naar het huis van Alfons Fictels. Daar gebruikte men dan de koffer met brandstof waarmee men de brandbare pakketten samenstelde die Karel Dieltjens aanbracht op een Duitse stoomboot, zoals werd beschreven in het hoofdstuk ‘Sabotage in Antwerpen’ (cfr. supra).¹⁸⁷ Na deze aanslag besloot Dieltjens om uit de groep te stappen.¹⁸⁸

Adriaan Feij pendelde wel vaker tussen Nederland en België. In oktober 1937 gaf Schaap hem in Antwerpen de opdracht om in Zelzate een pakket met springstof aan een zekere ‘Emiel’ te overhandigen.¹⁸⁹ Die zou dan de Belgisch-Nederlandse grens oversteken en de springstof aan boord van een schip smokkelen, dat het dan naar Rotterdam zou brengen. Wanneer het moment echter daar was, op 18 oktober 1937, besloot Emiel zijn opdracht toch niet uit te voeren. Daarop smokkelde Feij het pakket dan maar zelf over de grens. Eenmaal aangekomen in Sas-van-Gent werd Feij betrappt op de smokkel van de springstof. De Nederlandse politie arresteerde hem en deed een huiszoeking in zijn woning in Rotterdam. Daar vond men het adres van Theophiel Fictels, dat door de Antwerpse Wollwebergroep als aanloopadres werd gebruikt (cfr. supra).¹⁹⁰ Nog voor de arrestatie van Feij had Alfons Fictels de koffer met springstof en de koffer met de resterende brandstof overgebracht naar het huis van zijn broer en Angela Saerens. Wanneer Schaap echter op de hoogte was gebracht van Feijs arrestatie, beval hij Alfons Fictels om de koffers te verplaatsten. Die gehoorzaamde en bracht ze onder

¹⁸⁴ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 24.

¹⁸⁵ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 24.

¹⁸⁶ Ibid., pg. 25.

¹⁸⁷ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 16-17, 20/8/1942.

¹⁸⁸ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 38, 20/8/1942.

¹⁸⁹ Emiel werd nooit geïdentificeerd.

¹⁹⁰ Verhoeyen, E., op. cit., 34.

bij Gerardus Rodrigus. Later zou Alfons Fictels terug één van de twee koffers in zijn eigen woning onderbrengen.¹⁹¹

De Nederlandse politie had op 2 november 1937 de gerechtelijke politie van Antwerpen op de hoogte gebracht van de vondst in de woning van Feij. Twee dagen later deed de GPA huiszoekingen bij de gebroeders Fictels, zonder resultaat.¹⁹² Het alerte optreden van Schaap en de verplaatsing van de koffers naar de woning van Rodrigus zorgden er voor dat de Antwerpse Wollwebergroep niet werd opgerold, nog voor dat ze hun eerste grote en ‘succesvolle’ aanslag konden plegen. Na de huiszoekingen bij de gebroeders Fictels immers begon de voorbereiding van de aanslag op de ‘Boccaccio’ in het huis van Rodrigus. Nog geen week later, op 10 november, plaatste Louis Schockaert de springstof aan boord van de Boccaccio met de gekende gevolgen (cfr. supra). Ondanks het feit dat ze deze dodelijke aanslag niet konden vrijdelen, kenden de Nederlandse en Belgische politiediensten nu wel de namen van Feij en de gebroeders Fictels. In de reeds verschenen literatuur wordt Feijs arrestatie daarom beschouwd als het eerste grote succes in de opsporing van de Wollweber-organisatie door de politie. Het tot nu toe zo goed als waterdichte netwerk werd voor het eerst beschadigd.¹⁹³ Vanaf dit moment stonden de leden van de Antwerpse Wollwebergroep onder extra druk want deze nieuwe situatie zorgde er voor dat men extra alert en voorzichtig moest zijn. De organisatie kon het zich niet veroorloven om de politiediensten nog meer aanwijzingen te geven.

6.3 De politiediensten verschijnen op het toneel

De internationale uitgestrektheid van de Wollweber-organisatie had als onvermijdelijk gevolg dat ook het politieonderzoek naar de organisatie grensoverschrijdend was. Politiediensten over heel Noord- en West Europa maakten van de ontmanteling van de Wollweber-organisatie een prioriteit. Het naoorlogs BNV-rapport stelt niet voor niets dat “deze organisatie zo uitgebreid is geweest en over zo een groot oppervlak heeft gewerkt, dat zij als een van de gevaarlijkste uit de gehele geschiedenis moet worden beschouwd”.¹⁹⁴

Om snel resultaten te boeken was een goede internationale samenwerking tussen de politiediensten van de betrokken landen noodzakelijk. De vraag is natuurlijk op welke manier deze samenwerking is verlopen. In de periode 1937-1938, toen de Wollweber-organisatie actief was, waren in Europa diverse regimes aan de macht. Met andere woorden: niet alle landen in Europa waren democratisch en even vriendelijk voor communisten. Niet alle Europese politiediensten hadden dezelfde belangen en dezelfde manier van werken, laat staan tegenover communisten die schepen saboteerden. Naast de internationale

¹⁹¹ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 19, 20/8/1942.

¹⁹² Verhoeyen, E., op. cit., pg. 35.

¹⁹³ Een Nederlands lid, Jan Van den Hoonaard, was reeds eerder gearresteerd maar dat leverde niet zo veel op in functie van het onderzoek naar de aanslagen op schepen. (Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 142.)

¹⁹⁴ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 8, ongedateerd.

verschillen, was er ook op nationaal niveau sprake van een grote diversiteit en soms zelfs vijandigheid tussen de betrokken politiediensten. Dat was in alleszins het geval in België (cfr. infra).

In de opsporing van de Antwerpse Wollwebergroep speelden de Belgische en Duitse politiediensten een hoofdrol. Daarnaast zijn ook andere Europese politiediensten van belang geweest voor het opsporingswerk. Hier springt vooral de Nederlandse politie in het oog, omdat zij zich bezighield met het onderzoek naar de Nederlandse Wollwebergroep en hun actieterrein daarom soms overlapte met dat van de Belgische politie. De arrestatie van Feij aan de Belgisch-Nederlandse grens en het feit dat Schaap de werking van de Belgische en de Nederlandse groep coördineerde zijn voorbeelden van waarom de Belgische en Nederlandse politie regelmatig contact hadden en inlichtingen uitwisselden.

In België kreeg de gerechtelijke politie bij het parket van de Procureur des Konings Antwerpen, waar Jozef Celis sinds 1929 hoofdcommissaris was, de leiding in het onderzoek. Het was de zogenaamde tweede afdeling of het ‘politiek kabinet’ dat het effectieve speurwerk verrichte.¹⁹⁵ Deze afdeling hield zich onder andere bezig met de veiligheid van de haven, vreemdelingen, stakingen, etc.¹⁹⁶ Sinds 1934 was commissaris George Block de hoofdfiguur binnen het ‘politiek kabinet’, en hij kan daarom gezien worden als de protagonist bij uitstek in de politionele opsporingen naar de Antwerpse Wollwebergroep. Na de oorlog verklaarde Block dat hij meteen na het zinken van de Boccaccio de leiding kreeg over het onderzoek, omdat toen de Italiaanse ambassade een klacht had ingediend bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken.¹⁹⁷ In principe verrichte hij al sinds de Nederlandse inlichtingen over Feijs arrestatie onderzoek naar de Wollwebergroep (cfr. supra), maar dat kon hij toen nog niet weten. Het is echter wel markant dat Block al huiszoekingen verrichte bij Alfons Fictels, nog voor die had toegeslagen op de Boccaccio.

De tweede belangrijkste Belgische politiedienst in het Wollweber-onderzoek was de Antwerpse stedelijke politie, in het bijzonder een in april 1937 opgerichte speciale afdeling binnen de stedelijke politie: de dienst ‘Bijzondere Opdrachten’.¹⁹⁸ De BO was gespecialiseerd in het vergaren van informatie over extreemlinks en extreemrechts, politieke immigranten, en Duitse agenten die in Antwerpen actief waren. Vanwege dat laatste had zij geen goede relatie met de Duitse politiediensten. Ook tussen de GPA en de BO bestond een uitgesproken rivaliteit, die in de loop van het onderzoek naar de Antwerpse Wollwebergroep alleen maar aanwakkerde (cfr. infra).¹⁹⁹ Het kopstuk van deze dienst was Frans-Ignace

¹⁹⁵ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 32.

¹⁹⁶ Niemegeerts, S., *De gerechtelijke politie, Georges Block en het anticommunisme (1930-1950)*. Onuitgegeven masterproef, Ugent, 2007, pg. 15.

¹⁹⁷ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Block aan Krijgsauditeur Hodum, 3/12/1946, pg. 1-2.

¹⁹⁸ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 32.

¹⁹⁹ Verhoeyen, E., “Een Antwerpse Cocktail. De dienst Bijzondere Opdrachten van de stedelijke politie (1937-1940) : een ‘politieke politie’ van burgemeester Huysmans?”, onuitgegeven artikel, 2015, pg. 1.

De Smedt, die in de coulissen ook wel 'Bill' werd genoemd.²⁰⁰ De BO had de reputatie dat ze in dienst werkte van de toenmalige Antwerpse socialistische burgemeester Camillie Huysmans, en werd daarom beschouwd als Huysmans' 'politieke politie'. Het was inderdaad zo dat de Antwerpse burgemeester een geprivilegieerde ontvanger was van de informatie die de BO door haar opsporingen bezat. De dienst wisselde ook gegevens uit met de Britse en de Franse inlichtingendiensten.²⁰¹

De derde dienst die betrokken werd bij het onderzoek was het waterschoutambt. Hierbij was vooral de in Wallonië geboren adjunct-waterschout Armand Tilman van belang. Zijn rol in het onderzoek kan op zijn minst controversieel genoemd worden (cfr. infra).

Tenslotte volgde het Commissariaat-generaal van de gerechtelijke politie onder leiding van Florent Louwage het onderzoek vanop een afstand. Het Commissariaat-generaal was een soort van overkoepelend orgaan binnen een bepaald gerechtelijk arrondissement, in dit geval het gerechtelijk arrondissement Brussel waartoe de GPA behoorde.

Hoewel de Antwerpse Wollwebergroep geen enkele 'succesvolle' aanslag pleegde op een Duits schip²⁰², maakten de Duitsers van de opsporingen van de daders van de aanslag op de Boccaccio wel een prioriteit en twijfelden ze niet om België onder druk te zetten. Italië was een Duitse bondgenoot en naarmate de Wollweber-organisatie over heel Europa steeds meer aanslagen pleegde, werden ook Duitse schepen en schepen van andere bondgenoten het slachtoffer van sabotage. Dit zorgde er voor dat Duitsland naarmate het onderzoek vorderde steeds meer druk uitoefende en het onderzoek trachtte te beïnvloeden.

In Duitsland speelde de Gestapo een hoofdrol in het speurwerk. Vooral de Gestapo in Bremen en Hamburg werden betrokken in het onderzoek, omdat veel zeelieden en politieke emigranten uit deze steden waren uitgewezen. De Duitse protagonist was de sterk overtuigde nationaalsocialist en leider van de Hamburgse Gestapo Bruno Streckenbach. Naast Streckenbach speelde ook *Kriminalkommissar* Peter Kraus een belangrijke rol. Hij stond aan het hoofd van de afdeling 'II N', een in 1936 opgerichte buitenlandse inlichtingendienst binnen de tweede afdeling van de Gestapo. Kraus leidde deze inlichtingendienst vanuit Hamburg, en hield zich voornamelijk bezig met inlichtingen over communisten en politieke oproer in het Duitse haven- en zeevaartrmilieu. Hij liet zich in België en Nederland informeren door enkele agenten waarover hij beschikte. Deze agenten waren niet altijd onomstreden, zoals later zal blijken. Daarnaast mengden ook de vertegenwoordigers van Duitse scheepvaartlijnen, zoals de Hamburg-Amerikalijn en de Red Star-lijn zich in het onderzoek. Zij vreesden na het zinken van de Boccaccio dat ook hun schepen wel eens het slachtoffer zouden kunnen

²⁰⁰ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 3.

²⁰¹ Ibid., pg. 1.

²⁰² Zoals reeds vermeld werd er wel een brandaanslag gepleegd op een Duitse stoomboot, maar dat schip kwam er van af zonder noemenswaardige schade.

worden van een aanslag, en verrichten daarom ook het nodige inlichtingenwerk. Tenslotte raakte ook de *Auslandsorganisation* van de nazi's betrokken in het inlichtingenwerk voor de Gestapo. Zij hield zich namelijk in Antwerpen bezig met de opvolging van Duitse politieke emigranten.²⁰³

6.3.1 Een anticommunistisch klimaat

De jaren dertig waren een periode waarin in vele Europese landen de animositeit tegenover het communisme hoogtij vierde. Volgens Van Doorslaer had dit anticommunisme diepe wortels en was het paradoxaal genoeg ouder dan het communisme zelf. In feite was het anticommunisme de voortzetting van een beleid dat men reeds in de tweede helft van de negentiende eeuw tegen de arbeidersbeweging voerde. De economische crisis en de daaropvolgende groei van het communisme zorgde in België voor een reactie van het staatsapparaat en van anticommunistische privéinstellingen, zoals de '*Société d'Etudes Politiques, Economiques et Sociales*', een in 1925 opgerichte privéorganisatie die gespecialiseerd was in anticommunistische inlichtingen en propaganda.²⁰⁴ Er ontstond in de jaren dertig een vrij breed anticommunistisch front bestaande uit rechtse nationalist, grote industriëlen, en zelfs clerici. Vanaf 1935 ging dat ook nog eens gepaard met een antidemocratische *shift* naar de rechterzijde.²⁰⁵

Het anticommunisme in België was echter niets vergeleken met de anticommunistische repressie in Duitsland, zoals eerder werd beschreven (cfr. supra). Duitsland trachtte ook andere landen te betrekken in zijn anticommunistisch beleid en probeerde al sinds 1936 een internationale antibolsjewistische campagne te organiseren.²⁰⁶ Zoals reeds vermeld sloot Duitsland op 25 november van dat jaar het Anti-Kominternpact met Japan en een klein jaar later werd er op initiatief van Himmler en Heydrich een internationaal congres ter bestrijding van het communisme georganiseerd.²⁰⁷ Ze deden dat in de vorm van een eigen CIPC -de '*Commission Internationale de la Police Criminelle*'- congres. De CIPC was een in 1923 opgericht internationaal politieorgaan, en de feitelijke voorloper van Interpol (cfr. supra). Ze was opgericht als een neutrale instelling die zich bezig hield met de strijd tegen misdaden van het gemeen recht. Zo stonden op de CIPC-congressen van 1934 en 1935 de bestrijding van de cocaïne -en opiumhandel, en de handel in blanke slavinnen op de agenda. Duitsland vond echter dat Groot-Brittannië, Frankrijk en de Verenigde Staten een te groot gewicht in de CIPC-schaal hadden, en trachtte in de tweede helft van de jaren dertig haar invloed binnen de organisatie te vergroten.²⁰⁸ In 1937 wist Duitsland echter nog niet in welke mate ze daar in zou slagen, en daarom probeerde ze door de

²⁰³ Verhoeyen, E., "De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1", in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cahiers Inlichtingenstudies = Cahiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 32-33.

²⁰⁴ Van Doorslaer, R., "Anti-Communist activism in Belgium 1930-1944." In: *The Socialist Register*, 1984, pg. 117.

²⁰⁵ Ibid., pg. 126.

²⁰⁶ Ibid., pg. 116.

²⁰⁷ Dankkaart, H., op. cit., pg. 70.

²⁰⁸ Verhoeyen, E., en Van Doorslaer, R., op cit., pg. 69-70.

organisatie van een eigen internationaal politiecongres een soort van parallelle CIPC in het leven te roepen, dat zich voornamelijk zou richten op de internationale strijd tegen het communisme.²⁰⁹

Van 30 augustus tot 13 september 1937 kwamen afgevaardigden van de politiediensten van een vijftiental landen in het kader van het anticommunistisch congres samen in Berlijn. Ook België was aanwezig en werd vertegenwoordigd door afgevaardigden van de Openbare Veiligheid, waaronder het hoofd van de Openbare Veiligheid Robert De Foy.²¹⁰ De bedoeling van het congres was de vergroting van het rendement in de strijd tegen het communisme, dat daarvoor gering was geweest. Het feit dat veel politiediensten ingingen op Duitslands uitnodiging stemde de Duitse autoriteiten enorm gelukkig, omdat op deze manier de Duitse politie indirect ‘geaccepteerd’ werd. De leiders van de afgevaardigden op het congres waren daarenboven als eregasten persoonlijk door Hitler uitgenodigd om op 6 september de *Reichsparteitag* in Nürnberg bij te wonen.²¹¹ Dit toont aan op welke manier Duitsland indruk probeerde te maken op haar gasten en hoopte op veel internationale bijval in haar strijd tegen het communisme. Op het congres zelf wisselden de verschillende politiediensten gegevens en kennis uit over communisten in hun land. Volgens Dankkaart beschouwden de Duitsers het congres als een succes en werd hoogstwaarschijnlijk overeengekomen dat men meer gegevens, ervaringen, en getroffen maatregelen in de strijd tegen subversieve elementen zou uitwisselen.²¹²

De organisatie van het congres was een uiting van de internationale rol die Duitsland wenste te spelen: een rol als leider in de internationale strijd tegen het communisme. Na de *Anschluss* van Oostenrijk bij het Derde Rijk in 1938 nam de Duitse invloed in de CIPC alleen maar toe, tot ergernis van vooral Frankrijk.²¹³ Heydrich, die aan het hoofd stond van de Duitse *Sicherheitspolizei*, probeerde zelfs voorzitter te worden van de CIPC en de zetel van de organisatie te verhuizen van Wenen naar Berlijn. Aanvankelijk zag hij nog van deze plannen af, maar tijdens de oorlog kon hij ze toch waarmaken.²¹⁴ Volgens de Belgische historicus Cyrille Fijnaut mag men de CIPC in de periode dat het onder Duitse invloed stond wel niet zomaar beschouwen als een instituut dat volledig in het teken stond van de strijd tegen het bolsjewisme.²¹⁵ De nazi's waren van oordeel dat de CIPC niet helemaal het geschikte apparaat was om deze strijd te organiseren, en dat die beter buiten het CIPC-kader gecoördineerd werd.²¹⁶

In België waren de Duitse autoriteiten voornamelijk geïnteresseerd in Duitse politieke vluchtelingen, waarvan er zich veel in Antwerpen bevonden. Vooral communistische vluchtelingen werden in de gaten

²⁰⁹ Ibid., pg. 72.

²¹⁰ Van Doorslaer, R., “Anti-Communist activism in Belgium 1930-1944.” In: *The Socialist Register*, 1984, pg. 116.

²¹¹ Dankkaart, H., op. cit., pg. 71.

²¹² Ibid., pg. 72-73.

²¹³ Verhoeyen, E., en Van Doorslaer, R., op cit., pg. 70.

²¹⁴ Fijnaut, C., “The International Criminal Police Commission and the Fight against Communism”, in: Mazower, M., *The Policing of Politics in the Twentieth Century*, Oxford, Bergahn Books, 1997, pg. 116-117.

²¹⁵ Ibid., pg. 123.

²¹⁶ Ibid., pg. 120-121.

gehouden, en om dat te vergemakkelijken hoopte Duitsland dus op een intensieve samenwerking met de Belgische politieautoriteiten. De Belgische politie was ook enorm wantrouwig tegenover communisten en hield hen nauwlettend in het oog. De politionele argwaan voor communistische emigranten was veel groter dan voor bijvoorbeeld sociaal-democratische emigranten, en daarenboven werden communistische emigranten veel minder snel erkend als politiek vluchteling.²¹⁷

Communisten werden door de Belgische staat beschouwd als subversieve elementen die een gevaar konden betekenen voor de huidige Belgische staatsvorm. Het onder controle houden van het ‘rode gevaar’ werd in de jaren twintig en dertig steeds meer een hoofdbezigheid voor de Belgische politiediensten, in het bijzonder van de reeds vermelde diensten die deelnamen aan het onderzoek naar de Antwerpse Wollwebergroep.²¹⁸ De angst voor ‘rode gevaar’ stond volgens de Belgische historica Gita Deneckere helemaal niet in verhouding tot de werkelijke invloed die de communisten in het land uitoefenden.²¹⁹ Hier valt een parallel te trekken met de hedendaagse subversieve elementen bij uitstek: radicale moslims. De vergelijking tussen de Spanje -en Syriëstrijders werd hierboven al gemaakt, maar ook nu is een vergelijking op zijn plaats. Hoewel ik mij hiervoor niet kan baseren op wetenschappelijk onderzoek, valt toch op hoe er in onze hedendaagse maatschappij een bijna panische angst heerst voor radicale moslims en moslimterreur. De hedendaagse kranten staan dan ook vol met berichtgeving over opgerolde islamitische terreurnetwerken, radicale islamitische haatpredikers, of een groeiend aantal geradicaliseerde moslimjongeren, en als we de pers mogen geloven heeft de Belgische staatsveiligheid haar handen vol met het in de gaten houden van extremisten. Hoewel het hier gaat over een heel klein aantal personen en hun invloed vrij beperkt blijft, krijgen ze wel het merendeel van de hedendaagse media-aandacht. Het verleden en in het bijzonder de periode waarin de angst voor het ‘rode gevaar’ hoogtij vierde, tonen aan dat deze scheefgetrokken verhouding tussen de werkelijke invloed en de angst voor subversieve bewegingen die de bestaande machtsstructuren in vraag stellen niet ongewoon is. Toekomstig wetenschappelijk onderzoek zal echter definitief moeten uitmaken in welke mate beide fenomenen vergelijkbaar zijn.

Het onderzoek naar de Antwerpse Wollwebergroep vond dus plaats in een klimaat dat weinig sympathie had voor het communisme. Zoals reeds gesteld was de anticommunistische tendens in België echter helemaal niet zo groot als in Duitsland, het land dat het meeste druk uitoefende op de Belgische politiediensten inzake de opsporing van de Belgische Wollwebergroep. Op welke manier de Belgische politiediensten zich lieten meeslepen en omgingen met de Duitse druk zal later in deze thesis blijken, maar het staat vast dat dit voor vele politiefunctionarissen anders was. Elke persoon die betrokken was

²¹⁷ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 33.

²¹⁸ Gotovitch, J. en Delwit, P., *La peur du rouge*, Brussel, Université de Bruxelles, 1996, pg. 90-92.

²¹⁹ Deneckere, G., ‘Het rode gevaar tijdens het interbellum. Of hoe de waan van een communistisch complot de werkelijkheid beïnvloedde’, in: *Brood en Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, 1997, 4, pg. 63.

bij het speurwerk naar de Belgische Wollwebergroep kon in principe zelf beslissen in welke mate hij wenste samen te werken met de Duitse politieautoriteiten.

6.4 Van Boccaccio tot Kasji-Maru: Antwerpen, november 1937 - juni 1938

Na de aanslag op de Boccaccio hielden Fictels en co zich een tijdje gedeisd. Elders in Europa sloegen andere Wollwebergroepen wel toe, en in de eerste helft van 1938 werd het merendeel van de aanslagen die de Wollweber-organisatie uiteindelijk zou plegen uitgevoerd. Zo sloeg onder andere de Nederlandse groep toe en plaatste de Nederlander Rudolf Vogelzang eind februari 1938 springstof aan boord van het Japanse schip Tajima-Maru.²²⁰ Dat schip kwam er uiteindelijk vanaf met een beperkte schade.²²¹

Begin 1938 verscheen Ernst Lambert op het aanloopadres van de kapper Van Arkel, met een opdracht van Schaap en Wollweber voor Alfons Fictels. Nadat hij Fictels 1800 Belgische frank overhandigde, beval hij hem om binnen een week naar Amsterdam te reizen, waar hij dan zou samenkomen met Schaap en Wollweber. Daar vertelde Wollweber aan Fictels dat er vanwege de arrestatie van Feij niets anders opzat dan hem te vervangen. Via Feij kon de politie immers Fictels op het spoor komen. Deze vervanging vond echter niet meteen plaats, en Fictels kreeg nog een laatste opdracht die hij in juni van dat jaar zou uitvoeren (cfr. supra).²²² Die opdracht zou hij uitvoeren onder het gezag van Ernst Lambert, die aangeduid werd als opvolger van Schaap en in juni 1938 de leiding kreeg van de Nederlandse en Belgische Wollwebergroepen. Dat hij Schaap zou opvolgen als leider van de West-Europese sectie was eigenlijk al besloten bij besprekingen tussen Wollweber, Lambert en Schaap in 1936, bij het ontstaan van de Wollweber-organisatie (cfr. supra).²²³ De overdracht van de leiding wilde echter niet zeggen dat Schaap zijn activiteiten bij de organisatie stopzette. Integendeel, hij diende nog steeds in het belang van de West-Europese sectie en kreeg vooral een organisatorische functie, maar niet van algemene leider. In juni 1938 verhuisde Schaap zijn actieterrein wel even naar Finland waar hij door Wollweber gedurende een korte periode aan het hoofd van een Finse sabotagegroep werd geplaatst.²²⁴

Na de aanslag op de Boccaccio had Gerardus Rodrigus laten blijken niet meer te willen medewerken aan een volgende opdracht, waarop hij van Schaap en Fictels enkele honderden Belgische franken uitbetaald kreeg voor de bewezen diensten.²²⁵ Fictels moest voor zijn laatste opdracht dus op zoek naar een nieuwe persoon in wiens woning springstof kon bewaard worden. Zijn eigen woning en dat van zijn broer waren alvast geen opties, aangezien de GPA hun namen en adressen kende en wist dat zij met een springstofsmerkelaar in contact stonden. Uiteindelijk zou het huis van Frans Van Welde gebruikt worden (cfr. supra), maar Fictels ging aanvankelijk nog op zoek naar tussenpersonen aan wie

²²⁰ Verhoeyen stelt verkeerdelijk dat de springstof op 2 maart aan boord werd geplaatst. (Verhoeyen, E., op. cit., pg. 31.) 2 maart is de datum waarop de springstof tot ontploffing kwam. De Tajima-Maru bevond zich toen in Bremen.

²²¹ Dankaart, H. en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 143.

²²² BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 28, 20/8/1942.

²²³ BA Berlijn, Z/C 10467, Veroordeling Lambert, 12/7/1943, pg. 4.

²²⁴ Verhoeyen, E. "Schaap", in: *Dictionnaire Biographique des Kominterniens (CD-ROM)*, Parijs, Collection Maitron, 2010.

²²⁵ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 39, 20/8/1942.

hij vergeefs vroeg om de springstof te laten toekomen op hun adres, waarna het naar Van Welde kon worden gebracht. De personen bij wie hij probeerde waren de Antwerpse havenarbeider Jan Lemmens, en een in Heverlee geboren maar in Antwerpen werkende dokwerker Armand Foutrel.²²⁶

De pakjes met springstof zouden niet in Jan Lemmens' woning in de Tulpstraat 106 terechtkomen. Het is niet duidelijk of Lemmens weigerde om de pakjes eerst bij hem te laten toekomen of dat het oorspronkelijke plan om ze bij hem te laten toekomen gewoon niet werd uitgevoerd. Het staat wel vast dat hij Schaap, Lambert en Fictels kende, maar dat hij geen rol heeft gespeeld in de aanslagen van de Wollweber-organisatie.²²⁷ Hij was verwant aan een andere persoon wiens eventuele rol in de Wollweber-organisatie ook niet helemaal helder is: een gepensioneerd magazijnier genaamd August Lemmens.

August Lemmens werd geboren in Antwerpen op 28 februari 1873. Hij trouwde met Rosalie Vrancken en woonde samen met haar in een huizencomplex in de Dambruggestraat 75 in het centrum van Antwerpen. Volgens Verhoeyen wijst veel erop dat zijn adres fungeerde als aanloop -en schuiladres in het kader van de clandestiene Komintern-werking. Zo werd zijn huis in de tweede helft van de jaren dertig gebruikt als logeerplaats voor illegaal in Antwerpen verblijvende Duitse communistische emigranten, waaronder Hermann Knüfken op wie ik later nog terugkom (cfr. infra).²²⁸ Na de oorlog verklaarde Lemmens dat ondanks de vele huiszoekingen die voor en tijdens de oorlog bij hem plaatsvonden, de politie nooit diegenen die bij hem logeerden op heterdaad kon betrappen vanwege een geheime nooduitgang die hij in zijn woning had en die uitkwam op de Van Schoonhovenstraat.²²⁹ Nog interessanter is Lemmens' volgende naoorlogse verklaring: "Kort voor de oorlog werden mij meerdere malen kistjes met springstoffen gebracht, door voor mij onbekende personen. Deze springstoffen bracht ik op zijn beurt naar de haven bij dokwerkers, die dan deze kistjes aan boord brachten van Duitse schepen, om deze schepen tijdens hun vaart tot ontploffing te brengen. Ik ken geen dezer dokwerkers met naam."²³⁰

Deze laatste verklaring doet het vermoeden rijzen dat August Lemmens naast de terbeschikkingstelling van zijn woning aan illegale communisten, ook een rol heeft gespeeld in de sabotagedaden van de Antwerpse Wollwebergroep. Volgens Verhoeyen zou deze verklaring mogelijk kunnen gaan over de

²²⁶ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 24, 20/8/1942.

²²⁷ Verhoeyen, E., "De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 2", in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.) *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2013; nr. 3, pg. 126.

²²⁸ Verhoeyen, E., "De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1", in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2., pg. 25.

²²⁹ DO, PP 110004 kal 10333 (Dossier August Lemmens), Verklaring van August Lemmens aan de Commissie voor Politieke Gevangenen in Antwerpen, 24/8/1948.

²³⁰ DO, PP 110004 kal 10333 (Dossier August Lemmens), Verklaring van August Lemmens aan de Bijzondere Opdrachten, 11/6/1948.

voorbereiding van de aanslag op de Kasji-Maru.²³¹ Dit is zeker een optie, maar is tegenstrijdig met de Duitse beschuldigingsakte van de Belgische Wollwebergroep waar August Lemmens' naam niet voorkomt in de uitgebreide beschrijving van de voorbereiding van de aanslag op de Kasji-Maru.²³² Het is niet zeker welke versie van de feiten juist is, maar er moet in ieder geval voorzichtig omgesprongen worden met Lemmens' verklaringen omdat hij die deed in functie van het verkrijgen van een statuut als politiek gevangene (cfr. infra). Het is wel zeker dat Lemmens zijn woning later nog zou ter beschikking stellen voor de Antwerpse Wollwebergroep (cfr. infra).

De tweede persoon aan wie Fictels vroeg om de pakjes met springstof te laten toekomen -Armand Foutrel- werd geboren in Heverlee op 24 oktober 1894, was getrouwd met Eleonore-Joanna Dirckx, en bleef kinderloos met haar.²³³ Foutrel was al voor het ontstaan van de Wollweber-organisatie gekend bij het Antwerpse gerecht, dat hem in 1924 veroordeelde tot zes maanden gevangenisstraf nadat hij gearresteerd was voor diefstal op schepen. Hij was ook actief in het verspreiden van communistische propaganda en in de deelname aan communistische betogingen.²³⁴ Het pakje met springstof zou uiteindelijk ook niet op zijn adres -Tweemontstraat 189 in Deurne- terechtkomen. Ook hier is niet duidelijk of Foutrel weigerde, of dat het plan niet werd uitgevoerd. Over zijn verdere rol binnen de Antwerpse Wollwebergroep is amper iets geweten omdat zijn naam zelden voorkomt in de archieven, waardoor men ook in de literatuur op de oppervlakte blijft. Uit zijn naoorlogs dossier bij de Dienst Oorlogsslachtoffers lijkt het niet alsof hij enige banden had met de Wollwebergroep. Die waren er echter wel, zoals blijkt uit het Duitse *Anklageschrift*.

Jan Lemmens en Armand Foutrel waren dus zo goed als zeker randfiguren binnen de Antwerpse Wollwebergroep. Ze hadden geen rechtstreeks aandeel in de aanslag op de Kasji-Maru, een feit waarvan ook de Duitsers overtuigd waren (cfr. infra). Waarom Alfons Fictels precies hen uitkoos om de pakjes met springstof te laten toekomen is niet helemaal duidelijk, maar het toont wel aan dat Foutrel en Lemmens Fictels kenden. Mogelijk dienden hun woningen al eerder als post -of aanloopadres voor de Antwerpse Wollwebergroep of voor andere clandestiene communistische activiteiten en kwam Fictels daarom bij hen terecht. Hier zijn echter geen bewijzen voor.

De springstof zou uiteindelijk in het midden van juni door Ernst Lambert zelf naar het huis van Van Welde worden gebracht, zonder gebruik te maken van een tussenpersoon. De Antwerpse vrachtwagenchauffeur was al in het voorjaar van 1938 gecontacteerd door Fictels, met de vraag of hij wilde deelnemen aan antifascistische activiteiten. Van Welde stemde in na de gekende politieke onderrichtingen van Schaap en liet Fictels het nodige materiaal dat nog bij Rodrigus stond in zijn

²³¹ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 57.

²³² BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 24-26, 20/8/1942.

²³³ DO, PP AD 3624 kal 3514, (Dossier Armand Foutrel), Beslissing inzake dossier nr. 3624, 6/10/1949.

²³⁴ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1442 ('Armand Foutrel'), verslag van de gerechtelijke inspecteur, 11/4/1935.

woning onderbrengen. Het bleek echter niet om voldoende materiaal te gaan, waarna Fictels en Schaap aan Van Welde meedeelden dat men nieuwe pakjes springstof op zijn adres zouden laten toekomen.²³⁵ Het waren die nieuwe pakjes die de kersverse sectieleider van West-Europa -Ernst Lambert- in hoogsteigen persoon, en dus niet via Jan Lemmens of Armand Foutrel, naar Van Weldes woning bracht. Daar maakten Fictels en Lambert de springstof gebruiksklaar, waarna het in de nacht van 21 op 22 juni via Mastbooms, Vercammen en Schockaert aan boord van de Kasji-Maru werd geplaatst (cfr. supra).

6.5 Van Boccaccio tot Kasji-Maru: politieel optreden

Zoals reeds vermeld diende de Italiaanse ambassade meteen na het zinken van de Boccaccio een klacht in bij het Ministerie van Buitenlandse zaken, waarna de GPA een onderzoek opende (cfr. supra). In de maanden november en december ondernam de Belgische politie geen noemenswaardige actie. In januari 1938 kreeg de GPA een bericht van de Nederlandse politie van Den Haag dat een in Antwerpen wonende Duitser tien kilogram dynamiet had overhandigd aan twee zeelieden die op weg waren naar Duitsland.²³⁶ Deze in Antwerpen wonende Duitse emigrant was Waldemar Pötzsch, geboren in de Duitse gemeente Bad-Schmiedenberg op 15 juli 1892. In 1931 trouwde hij in Bremen met Helena Ewert, en twee jaar later vluchtte hij vanwege de repressie in zijn eigen land naar Antwerpen.²³⁷ Voor zijn komst naar België was hij in Bremen actief als sociaal-democratische vakbondsleider. Sinds zijn aankomst in Antwerpen woonde Pötzsch in de Godefriduskaai 10, en organiseerde hij de emigratie van Duitse socialisten naar België.²³⁸ Nog belangrijker is dat hij in dienst stond van de Britse *Secret Intelligence Service* of MI6²³⁹ en dat hij er van verdacht werd ook voor de Fransen gespioneerd te hebben. Sommigen geloofden zelfs dat hij in dienst had gestaan van de Russische inlichtingendiensten.²⁴⁰

Na deze inlichtingen van de Nederlandse politie stelde Block zich de vraag of Pötzsch eventueel in verband kon staan met de reeds gearresteerde Adriaan Feij.²⁴¹ In een ondervraging met Block ontkende Pötzsch echter dat hij ooit dynamiet zou hebben doorgegeven aan zeelieden.²⁴² Hoe de Nederlandse politie aan deze inlichtingen over Pötzsch kwam, zal later duidelijk worden (cfr. infra). In dezelfde maand ondervroeg George Block ook Alfons Fictels nog een keer, die wederom ontkende dat hij iets

²³⁵ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 24-25, 20/8/1942.

²³⁶ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1790 ('Feij'), PV van George Block, 17/1/1938.

²³⁷ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1900 (Pötzsch'), Inlichtingenbulletin i.v.m. Waldemar Pötzsch, ongedateerd.

²³⁸ Verhoeyen, E., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 81.

²³⁹ De *Secret Intelligence Service* was en is nog steeds verantwoordelijk voor het vergaren van buitenlandse inlichtingen.

²⁴⁰ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen dossier nr. 7095/96 inzake George Block en Jozef Celis, verslag Armand Tilman, 16/12/1939.

²⁴¹ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1790 ('Feij'), PV van George Block, 17/1/1938.

²⁴² RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1790 ('Feij'), Ondervraging van Waldemar Pötzsch door George Block, 19/1/1938.

met Feij te maken had.²⁴³ Daarna zwijgen de archieven tot mei 1938, toen Feij veroordeeld werd tot twee jaar gevangenis vanwege zijn poging tot het smokkelen van springstof.²⁴⁴

Intussen begon commissaris Block zich geleidelijk aan in te werken in de Antwerpse Wollwebergroep dankzij een informant die hem enorm waardevolle informatie over de groep kon bezorgen. Deze ‘mol’ was de in 1912 geboren dokwerker Jules Lepomme. De gewezen bokser was net zoals enkele andere Wollweber-leden lid van de communistische partij. Hij had al verschillende inbraken op zijn naam staan, toen hij op 22 augustus op heterdaad betrapt werd door een politieagent van de Bijzondere Opdrachten. Hierop volgde een veroordeling van 51 maanden gevangenisstraf, maar hij werd in het begin van 1938 vervroegd vrijgelaten waarna hij eerst als informant ging werken voor de BO en later ook voor de GPA. Lepomme slaagde er dankzij zijn netwerken binnen het havenmilieu in te infiltreren in de Wollwebergroep, en verleende de politiediensten op deze manier enorm veel informatie over Alfons Fictels’ contacten en activiteiten.²⁴⁵ Op 25 mei vertelde Lepomme aan Block dat Alfons Fictels hem had verteld dat hij de leiding had over een geheime sabotagegroep van circa twaalf personen, en dat hij in het bezit was van springstof die aan boord zou gebracht worden van vijandige schepen. Fictels zou ook gezegd hebben dat hij reeds een schip dat was vertrokken uit de Antwerpse haven tot zinken had gebracht en dat zijn verbindingen met Nederland voorlopig verbroken waren omdat een “voornamen man” was gearresteerd.²⁴⁶ Fictels maakte hier ongetwijfeld allusies op het zinken van de Boccaccio en de arrestatie van Feij. Na deze inlichtingen besloot de gerechtelijke politie om Fictels van 30 mei tot en met 2 september dagelijks te schaduwen.

Uit Blocks verdere verslagen blijkt dat hij -dankzij Lepommes inlichtingen en de bewakingsopdrachten- nog voor de aanslag op de Kasji-Maru zeker was dat Schaap de leiding had van “deze terroristische organisatie in België en Nederland”, en dat hij in dienst stond van de Sovjet-Unie.²⁴⁷ Nog opmerkelijker is volgende informatie die de gerechtelijke politie op 20 juni verkreeg van Lepomme:

“L.P.²⁴⁸ heeft op negentien juni 1938, te zijner tijd bezoek ontvangen van Fictels en Schaap... Toen L.P hem zegde dat hij mogelijk aan de Japanese schepen zou kunnen werken, was Schaap ten eerste verheugd. Hij antwoordde daarop: “man, dan zult ge veel werk hebben”.”

De GPA kreeg dus een dag voor dat Louis Schockaert springstof aan boord van de Kasji-Maru plaatste een enorme hint dat een Japans schip wel eens het volgende slachtoffer zou kunnen worden. Toch kon men een aanslag niet verijdelen. Op de dag dat Fictels en Lambert de springstof in Van Weldes woning gebruiksklaar maakten, volgde de gerechtelijke politie Schaap een hele dag lang. Die dag had Schaap

²⁴³ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1790 (‘Feij’), Ondervraging van Alfons Fictels door George Block, 10/1/1938.

²⁴⁴ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 34.

²⁴⁵ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 35.

²⁴⁶ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 (‘Fictels Alfons’), verslag van Block aan de PdK Antwerpen, 25/5/1938.

²⁴⁷ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861, (‘Fictels Alfons’), verslag van Block aan de PdK Antwerpen, 9/6/1938.

²⁴⁸ Lepommes naam wordt in de verslagen nooit voluit geschreven, maar steeds met de afkorting L.P.

een korte ontmoeting met Fictels omstreeks 15 uur. Wanneer beide mannen weer uit elkaar gingen koos gerechtelijke inspecteur Van Frachem, die die dag belast was met de achtervolgingen, er voor om Schaap en niet Fictels te volgen omdat die laatste met de fiets was en daarom niet kon worden bijgehouden.²⁴⁹ Een foute keuze bleek achteraf, aangezien Fictels even later zou opduiken aan Van Weldes adres, met de gekende gevolgen.

²⁴⁹ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 ('Fictels Alfons'), Verslag van George Block aan PdK Antwerpen, 27/6/1938, pg. 2.

7. Internationaal onderzoek naar een ‘terreurorganisatie’: juni 1938 – september 1938

7.1 Het politieonderzoek na Kasji-Maru tot en met september 1938: Duitse druk en het internationaal politiecongres

In de loop van de zomer van 1938 kreeg Block, dankzij de achtervolgingen van Schaap en Fictels en de inlichtingen van Lepomme, steeds meer informatie over de Belgische Wollwebergroep. Het stond voor hem hoe dan ook vast dat Fictels, Schaap en Feij tot eenzelfde sabotageorganisatie behoorden.²⁵⁰ Wanneer hij begin september dan ook nog eens tot de conclusie kwam dat de springstof die voor zware schade had gezorgd op de Kasji-Maru aan boord was geplaatst in Antwerpen, twijfelde hij dan ook geen moment dat Fictels en Schaap hier achter zaten, iets wat hem enkele dagen later bevestigd werd door Lepommes informatie.²⁵¹

In juli 1938 had de gerechtelijke politie besloten om de informatie die zij dan had over de Antwerpse sabotagegroep te delen met Schmidt-Rolke, de Duitse consul-generaal in Antwerpen. Volgens Verhoeyen was de GPA helemaal niet verplicht om deze informatie door te geven, maar deed ze dit - in overleg met de Procureur des Konings- waarschijnlijk om te voorkomen dat Duitsland maatregelen zou nemen die de Antwerpse haven en de Belgische economie konden treffen.²⁵² In hun naoorlogse verklaringen lieten Block en Celis uitschijnen dat de niet-beschadiging van de Belgische economie één van hun voornaamste prioriteiten was in het sabotageonderzoek (cfr. infra).²⁵³ Schmidt-Rolke speelde deze informatie op zijn beurt door aan de Gestapo. In een bericht van 18 juli 1938 vermeldde hij de arrestatie van Feij, de explosie op een “*grossen japanischen Damfer*”, en het feit dat de GPA Schaap had geïdentificeerd als leider van een sabotageorganisatie en Fictels als zijn vertrouwenspersoon in België.²⁵⁴

Via dit bericht van de Duitse consul-generaal kregen de Duitse politiediensten voor het eerst duidelijke informatie over de Belgische Wollwebergroep. Daarvoor hadden ze al inlichtingen gekregen uit Denemarken, waar in mei 1938 vier saboteurs gearresteerd werden.²⁵⁵ De Duitsers beseften dat de sabotagegroepen die over heel Europa toesloegen geen toevalligheden waren en waarschijnlijk het werk waren van één grootschalige organisatie. In juli 1938 wisten zij dat de daders van deze organisatie te vinden waren in het IZH-milieu.²⁵⁶ Men ging er dus van uit dat de daders communisten waren, iets wat

²⁵⁰ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 36.

²⁵¹ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 (‘Fictels Alfons’), Verslagen van George Block aan PdK Antwerpen, 2/9/1938 en 5/9/1938.

²⁵² Verhoeyen, E., op. cit., pg. 36.

²⁵³ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Verslag van Celis aan Krijgsauditeur Hodum, 7/12/1946, pg. 1.

²⁵⁴ PA Bonn, Pol Geheim 8, ‘*Sabotage-Akten auf deutscher Schiffer*’, bericht van Schmidt-Rolke aan *Geheime Staatspolizei*amt Berlijn, 19/7/1938.

²⁵⁵ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 37

²⁵⁶ PA Bonn, Pol Geheim 8, ‘*Sabotage-Akten auf deutscher Schiffer*’, bericht van Müller (Gestapo) aan Schmidt-Rolke, 12/7/1938.

in principe ook kon afgeleid worden uit de nationaliteit van de getroffen schepen: Duitse, Japanse, Italiaanse en Franco-Spaanse schepen, niet meteen communistische bondgenoten. In het kader van de ‘internationale strijd tegen het communisme’, waarin Duitsland een leidinggevende rol wilde spelen, besloot het land nogmaals een internationaal politiecongres te organiseren. Deze keer zou het niet gaan over de strijd tegen het internationaal communisme in het algemeen zoals in 1937 (cfr. supra), maar over de bestrijding van de internationale sabotageorganisatie.²⁵⁷

Het congres vond plaats op 15 en 16 september 1938 in Hamburg, en op 17 september in Berlijn. Als Duitse afgevaardigden waren onder andere Reinhard Heydrich, Bruno Streckenbach en Peter Kraus aanwezig. Daarnaast waren ook leden van de Nederlandse, Zweedse, Deense en Noorse politiediensten uitgenodigd.²⁵⁸ Duitsland wilde in deze conferentie enkel de landen betrekken waar de saboteurs hadden toegeslagen. Wat meteen opvalt is dat geen enkele Belgische afgevaardigde aanwezig was. Onderzoek heeft uitgewezen dat zij niet uitgenodigd waren, maar de reden waarom is niet bekend. Het naoorlogs BNV-rapport stelt dat Duitsland vermoedelijk “*alleen de Germaansche landen in deze kwestie vertrouwd had en gedacht had aan misschien toekomstige bondgenooten*”.²⁵⁹

De bijeenkomst leverde enkele conclusies op. Eerst en vooral was men van oordeel dat de sabotageorganisatie uit twee grote groepen bestond: een West-Europese sectie en Oostzeesectie. Ten tweede stelde men vast dat de daders hoogstwaarschijnlijk communisten waren. Tenslotte kwam men overeen dat onderlinge samenwerking noodzakelijk was om de opsporingen vlotter te laten verlopen.²⁶⁰ Vanwege dat laatste is het des te meer opmerkelijk dat de Belgische politiediensten niet waren uitgenodigd.

Over het verloop van het congres zijn niet zoveel bronnen bewaard. Heel interessant is echter een naar het Duits vertaald en bewaard document van de Deense politie dat door de Deense afgevaardigden werd gepresenteerd op het politiecongres. Het Deense verslag begint met een beschrijving van de aanslagen op schepen in Denemarken en heeft het vervolgens over de verschillende arrestaties die de Deense politie in dit verband met kon verrichten. Dankzij deze arrestaties en het werk van een politie-informant -zeg maar de Deense versie van Lepomme- was men tot de conclusie gekomen dat niemand minder dan Ernst Wollweber het grote brein achter deze scheepssabotage was.²⁶¹ Dit document is zeer belangwekkend omdat dit bewijst dat alle aanwezige afgevaardigden in september 1938 de naam van

²⁵⁷ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 38.

²⁵⁸ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1892 (‘aanslagen aan boord van Duitse schepen’), ‘Hamburg en Berlijn: inlichtingendienst Rotterdam’ (lijst van de aanwezigen op het congres), ongedateerd.

²⁵⁹ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 13, ongedateerd.

²⁶⁰ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 12, ongedateerd.

²⁶¹ BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, 2/9/1940, pg. 48-53. ; Verhoeyen, E., op. cit., pg. 39.

Wollweber te horen kregen. Later zou blijken dat dit enorm waardevolle informatie was, aangezien de Denen op het juiste spoor zaten: Wollweber was inderdaad het grote brein (cfr. supra).

Teksten van de andere delegaties zijn jammer genoeg niet bewaard gebleven, al brachten volgens Verhoeyen de Nederlanders en de Duitsers een heel andere hypothese naar voren: MI6-agent Waldemar Pötzsch (cfr. supra) zou achter de sabotage zitten. Hoewel deze stelling achteraf gebleken ongegrond was, had de Gestapo zo haar redenen om Pötzsch van sabotage te verdenken. De Nederlandse en Duitse politiediensten hadden elkaar al voor het politiecongres ontmoet en informatie uitgewisseld. Streckenbach waarschuwde de Nederlandse politie reeds in juli 1938 voor “van door Moskou geïnstrueerde” terroristen, die ook in Nederland actief waren.²⁶² Begin september stuurde de Gestapo een lijst van verdachten door naar de Nederlandse politie. Onder andere Pötzsch kwam voor op deze namenlijst. Enkele dagen later -nog voor het internationaal politiecongres- werd Pötzsch in Rotterdam gearresteerd. Zoals reeds vermeld had de Nederlandse politie van Den Haag Block in het begin van 1938 ingelicht dat Pötzsch ervan verdacht werd tien kilogram dynamiet aan twee zeelieden overhandigd te hebben. Verhoeyens onderzoek wees uit dat dit een compleet verzinsel was, opgezet door de Nederlander Jan van Zilfhout, een kennis van Pötzsch die sinds het einde van 1937 als informant werkte voor de Gestapo. Van Zilfhout had eind 1937 of begin 1938 een naamloze aangifte gedaan bij de Haagse politie waarin het verhaal van Pötzsch en de tien kilogram dynamiet naar voren werd gebracht.²⁶³ Hierop stelde Block zich de vraag of Pötzsch niet in verband kon gebracht worden met de scheepssabotage (cfr. supra). Gezien het feit dat van Zilfhout in Duitse dienst werkte is het niet onwaarschijnlijk dat hij dat deed in opdracht van de Gestapo.

In het archief van de politieke afdeling van de gerechtelijke politie bevindt zich een bericht van deze Nederlandse informant aan de Gestapo, daterend van 7 mei 1938. Hieruit blijkt duidelijk dat de Nederlander de Duitsers inlichtte over Pötzsch' activiteiten, en dat de Gestapo Pötzsch dus al een langere tijd volgde. “*V-Mann Jan*” meldde in dit bericht onder andere dat de MI6-agent als ‘goed’ aangeschreven stond bij de Belgische politie maar dat hier een einde aan gemaakt zou kunnen worden wanneer Pötzsch “als Gestapo-agent zou neergezet worden”. Bij dit laatste verwees Van Zilfhout naar het feit dat Pötzsch er volgens hem in enkele linkse migrantenkringen van verdacht werd in dienst te staan van de Gestapo, wat natuurlijk onterecht was. Andere linkse migranten verdachten de MI6-agent er dan weer van in dienst te staan van de Belgische politie, iets waar ook de Gestapo later op zou terugkomen (cfr. infra).²⁶⁴ Het was trouwens diezelfde Jan van Zilfhout die Pötzsch naar Nederland had gelokt, waar hij dan op 13 september 1938 gearresteerd kon worden.²⁶⁵

²⁶² Verhoeyen, E., op. cit., pg 39.

²⁶³ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 44.

²⁶⁴ ARA 2, Politieke afdeling van de GP, nr. 1801 (“Waldemar Pötzsch”), bericht van *V-Mann Jan aus Holland*, 7/5/1938.

²⁶⁵ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 44-45.

Uit bovenstaande informatie wordt duidelijk dat de Duitsers op twee gedachten hinkten: enerzijds waren ze het er over eens dat de daders te zoeken waren in communistische kringen, maar anderzijds betichtten ze Pöttsch, een sociaal-democraat die niets met het communisme te maken had, ervan het brein achter de sabotageorganisatie -of ten minste de West-Europese afdeling- te zijn. De Duitsers volgden al langere tijd het Pöttsch spoor en probeerden de schuld bij deze MI6-agent te leggen, zonder daarbij de rol van communisten en eventueel zelfs Moskou²⁶⁶ uit te sluiten. Volgens Verhoeyen werd op het internationaal politiecongres de grondslag gelegd van dit tweesporenbeleid.²⁶⁷ Opmerkelijk is hierbij dat de Duitsers de Deense informatie over Wollweber, en de Belgische inlichtingen over Schaap, Fictels en Feij voorlopig links lieten liggen.

Een laatste en erg belangrijk punt dat op het congres werd besproken was de aard van de sabotagedaden. Alle afgevaardigde politiediensten, maar ook niet-aanwezigen zoals de Belgen, waren van oordeel dat de scheepssabotage moest beschouwd worden als een misdrijf van gemeen recht en terrorisme.²⁶⁸

Wanneer men de historische literatuur vergelijkt met het aanwezige archiefmateriaal valt een grote contradictie omtrent de aard van de sabotagedaden op. Uit de archieven van zowat alle politiediensten, gerechtshoven, en inlichtingendiensten blijkt dat die de daden van de Wollweber-organisatie, op het moment dat de organisatie actief was maar vaak ook erna, beschouwden als terroristisch. Dit blijkt dus ook uit het internationaal politiecongres. De auteurs die in het verleden over de Wollweber-organisatie, of meer specifiek over de Antwerpse Wollwebergroep hebben geschreven, zijn deze mening veel minder aangedaan. Hans Dankkaart heeft de neiging om de activiteiten van de Belgische en Nederlandse Wollwebergroepen te bestempelen als een soort ‘vooroorlogs verzet’. Hij schat hun daden dan ook zeer positief in en acht het bewonderingswaardig dat “voor het eigenlijke begin van de oorlog, Nederlanders en Belgen streden tegen de, korte tijd later zo gewone, vijand”. Volgens hem leverden ze een groot aandeel aan “de geesteskracht van het communistische verzet in Nederland en België”.²⁶⁹ Dankkaart voegt daarenboven toe dat “de sabotage zijn rechtvaardiging vond in de strijd tegen het ongehoorde geweld, dat de landen van het anti-Kominternpact met hun legers en politieorganisaties ontketenden”. Latere auteurs zoals Borgersrud en Verhoeyen nemen een wat meer afstandelijke positie in tegenover de activiteiten van de Wollwebergroepen, zonder een moraliserende boodschap mee te geven. Ze laten hun goed -of afkeuring ten opzichte van de Wollweber-organisatie niet blijken. Een historicus die wel geneigd is om de activiteiten van de Wollweber-organisatie als terroristisch te beschouwen is Rudi Van Doorslaer. Hoewel het niet uit zijn artikels in verband met de Wollweber-organisatie af te leiden valt -

²⁶⁶ Streckenbach waarschuwde de Nederlandse politie reeds in juli 1938 voor “van door Moskou geïnstrueerde” terroristen, die ook in Nederland actief waren (cfr. supra).

²⁶⁷ Verhoeyen, E., op. cit. pg. 39.

²⁶⁸ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 39.

²⁶⁹ Dankkaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933-1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 101.

want ook hij gaat niet echt dieper in op de aard van de daden- bleek uit de mondelinge conversaties die ik met hem had, dat de term ‘terroristische organisatie’ volgens hem hier wel op zijn plaats is.

Vanwege deze verdeeldheid is het belangrijk om te definiëren wat terrorisme precies inhoudt. Zonder een inhoudelijk accurate kennis van dit begrip is het namelijk zinloos om er uitspraken over te doen, laat staan er een onderzoek naar te voeren.

7.1.1 Een terroristische organisatie?

Terrorisme is een bijzonder verschijnsel. Er is reeds veel geschreven over talloze aspecten van dit fenomeen zoals de oorzaken, de bestrijding, verschillende ideologische vormen, de juridische aspecten, enzovoort. Zeker sinds de aanslagen van 11 september 2001 is het aantal publicaties sterk de hoogte ingegaan, voornamelijk met een focus op moslimterreur. Paradoxaal genoeg is er binnen deze overvloed een acuut gebrek aan kwaliteitsvolle studies met een historische invalshoek. Onbegrijpelijk, want terrorisme is bijna alleen maar te begrijpen in een historische context. Dat geldt vooral voor de ‘waarom-vraag’ in verband met terreur: waarom pleegt iemand terroristische aanslagen? Volgens Gilles Ferragu, een historicus die terreur wel benaderd vanuit een historische invalshoek, baseren terroristen hun activiteiten steeds op het succes van andere organisaties in het verleden.²⁷⁰ Historische kennis is onontbeerlijk om te begrijpen waar terrorisme vandaan komt. Het hedendaags terrorisme is dus het best te bestuderen en te bestrijden met aandacht voor het verleden.

Een grote verwarring die in deze veelheid aan literatuur tot uiting komt is het feit dat verschillende auteurs claimen te schrijven over ‘terrorisme’, maar dat ze het eigenlijk niet over hetzelfde onderwerp hebben. Dat komt omdat er, ondanks een enorme aandacht voor dit fenomeen, eigenlijk nog geen algemeen aanvaarde definitie van bestaat. In de academische wereld zijn er al een ontelbaar aantal mogelijke definities naar voren geschoven. Ferragu noemt het *un crime indéfinissable*.²⁷¹ Maar zelfs al zou er een objectieve definitie van bestaan, zouden er nog zijn die deze vanuit ideologische overwegingen zou verwerpen.²⁷²

Deze verdeeldheid is er niet alleen op academisch niveau maar ook op politiek niveau. De Verenigde Naties zijn er tot op vandaag nog steeds niet in geslaagd om een consensus te bereiken over de definitie van terrorisme. Er worden wel voorstellen gedaan, maar die worden nooit unaniem aanvaard.²⁷³ Het ontbreken van een internationale consensus heeft nefaste gevolgen in de strijd tegen het terrorisme, daar elk land zijn eigen criteria en lijsten van terroristische organisaties hanteert. Met andere woorden: wie een terrorist is voor de Verenigde Staten, is dat misschien niet voor Rusland. Terrorisme is een

²⁷⁰ Ferragu, G., *Histoire du Terrorisme*, (Kindle Edition), Parijs, Perrin, 2014, Kindle locatie 6826. (Kindle is de e-reader van Amazon. Hierop kunnen *e-books* gelezen worden. De paginanummering is niet hetzelfde als die bij een papieren boekversie).

²⁷¹ Ferragu, G., op. cit., Kindle locatie 125-126.

²⁷² Ferragu, G., op. cit., Kindle locatie 131-133.

²⁷³ Schmid, A. P. (eds.), *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. New York, Routledge, 2011, pg. 39.

potentiële bedreiging voor elke natie, maar verdeelt ook de internationale gemeenschap. De verschillende criteria en definities kruisen en verstrengelen elkaar, en leiden soms zelfs tot diplomatieke kwesties. Ferragu noemt deze internationale verdeeldheid de “eerste grote overwinning van het terrorisme”, aangezien internationale verdeeldheid onmogelijk kan leiden tot internationale samenwerking in de bestrijding ervan.²⁷⁴

In het verleden is al regelmatig geprobeerd om een internationaal aanvaarde definitie te ontwikkelen. Er ontstond meestal een dwingendere vraag naar een definitie na gebeurtenissen zoals de aanslagen op 11 september 2001 of een groot aantal vliegtuigkapingen in de jaren zeventig.²⁷⁵ Het allereerste voorstel werd gedaan in 1937. De toenmalige Volkenbond stelde toen voor het eerst een legale en internationale definitie van terrorisme voor.²⁷⁶ Terrorisme werd in dit voorstel gedefinieerd als “alle criminele activiteiten gericht tegen een staat met de bedoeling om een sfeer van terreur te creëren bij bepaalde personen, een groep van personen of de algemene bevolking”. Deze definitie kreeg echter niet voldoende steun: ze werd getekend door 24 landen, maar enkel geratificeerd door Brits Indië.²⁷⁷

In de *Routledge Handbook of Terrorism Research* probeert Alex P. Schmid²⁷⁸ de reeds verschenen literatuur samen te brengen en een beeld te schetsen van de huidige debatten en theorieën over terrorisme. Aan de hand van dit boek is het enigszins mogelijk om enkele misverstanden over terrorisme te bannen. Het grote probleem is volgens hem het gebruik van te brede definities. Hoe breder de definitie, hoe meer mensen dezelfde term gebruiken, terwijl ze eigenlijk over iets anders praten. Heel gevaarlijk is de overlapping van de term terrorisme met politiek geweld. Terrorisme is eigenlijk een subcategorie van politiek geweld en niet omgekeerd. Politiek geweld kan verschillende vormen aannemen, waaronder terrorisme.²⁷⁹

De basis van terrorisme is dat het een methode, een activiteit, of een tactiek is dat tot doel heeft om ‘terreur’ voort te brengen, om op die manier bepaalde politieke of levensbeschouwelijke eisen of overtuigingen kracht bij te zetten. Terreur is een gemoedstoestand die wordt gekenmerkt door een intense angst voor een dreigend gevaar. Dit voortbrengen van terreur kan zowel op individueel niveau als op collectief niveau. Zo kan men bijvoorbeeld bij een bepaald aantal mensen een angst teweegbrengen, maar kan men dit ook doen bij een hele bevolkingsgroep.²⁸⁰ Op dat vlak zijn de meeste onderzoekers en politieke beleidsmakers het wel eens met elkaar. Maar vanaf dan beginnen de problemen.

²⁷⁴ Ferragu, G., op. cit., Kindle locatie 169-170.

²⁷⁵ Ibid., Kindle locatie 145.

²⁷⁶ Schmid, A.P., op. cit., pg. 39

²⁷⁷ Ibid., pg. 50.

²⁷⁸ Schmid is de voorzitter van het *Terrorism Research Initiative*, een internationaal netwerk van academici die samenwerken in het onderzoek naar terrorisme.

²⁷⁹ Schmid, A.P., op. cit., pg. 5.

²⁸⁰ Ibid., pg. 3.

In de publieke opinie worden terroristen vaak gezien als kleine groeperingen of ‘*lone wolves*’ die gewelddadige aanslagen plegen. Maar wat met staten of groeperingen die gesponsord worden door staten? Zo worden de jaren dertig traditioneel gezien als de periode van de staatsterreur in totalitaire staten zoals de Sovjet-Unie en nazi-Duitsland. Wat met moorden op politieke leiders zoals Martin Luther King, Abraham Lincoln, of Aartshertog Franz Ferdinand? Als het doel van terrorisme het creëren van chaos, destabilisatie en uiteindelijk verandering is, is het laatste voorbeeld meer dan ooit een vorm van terrorisme.²⁸¹ Toch zijn er ook die pleiten voor een strikte scheiding tussen *assassinations* en terrorisme, omdat in hun optiek een moordpoging gewoon de bedoeling kan hebben om iemand uit te weg te ruimen zonder echte terroristische bijbedoelingen.²⁸² Zijn de slachtoffers van terrorisme steeds onschuldige mensen zoals gewone burgers? Kunnen aanvallen op materiële eigendommen ook als terroristisch beschouwd worden? Kan men ook van terreur spreken in een oorlogssituatie? Het definiëren van terrorisme is enorm complex en moeilijk, aangezien er zo veel ‘grijze zones’ zijn.

Een goed voorbeeld van zo’n grijze zone is de Wollweber-organisatie. Zoals reeds vermeld zijn er wat betreft deze organisatie verschillende benaderingen, gaande van een terroristische organisatie tot een vorm van vooroorlogs verzet. Hoewel het vanwege de verschillende discussiepunten en criteria enorm moeilijk is om te bepalen of deze organisatie effectief een terroristische organisatie is zal ik toch een poging wagen door een aantal essentiële vragen te stellen.

Een eerste belangrijke vraag om te kunnen bepalen of deze scriptie gaat over een terroristische groepering is of ze de bedoeling hadden om slachtoffers te maken. Uit de Duitse beschuldigingsakte kunnen we afleiden dat Schaap wou dat de springstof op een dusdanige manier aan boord werd geplaatst dat het schip niet te snel zonk zodat de bemanningsleden tijd genoeg hadden om te ontkomen.²⁸³ Volgens het Duitse *Volksgerichtshof* bewees dit echter juist dat men rekening hield met een scenario dat er menselijke slachtoffers zouden kunnen vallen.²⁸⁴ Uiteindelijk viel er ook een slachtoffer bij de aanslag op de Boccaccio, maar was dat de bedoeling of eerder *collateral damage*?²⁸⁵ Het is een kwestie van woord tegen woord. Men kan wel opmerken dat, indien de Antwerpse Wollwebergroep menselijke slachtoffers wilde maken, ze er gemakkelijk meer had kunnen maken. Als het effectief de bedoeling was om gewoon schepen tot zinken te brengen en geen slachtoffers te maken komen we terug bij de vraag of aanvallen op materiële eigendommen ook kunnen gezien worden als terrorisme. Sommige definities van terrorisme houden inderdaad ook de vernietiging van eigendommen of infrastructuur zoals schepen in. Volgens deze logica zou men de *Boston Tea Party* in 1773 perfect kunnen beschouwen als een daad van terrorisme. Schmid vindt deze inclusie echter te riskant omdat

²⁸¹ Ferragu, G., op. cit., Kindle locatie 2061-2062.

²⁸² Schmid, A.P., op. cit., pg. 62.

²⁸³ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 20.

²⁸⁴ BA Berlijn, Z/C 10467, *Vonnis Belgische sabotagegroep*, 11/11/1942, pg. 8.

²⁸⁵ Ook bij aanslagen van andere Wollwebergroepen vielen slachtoffers.

men daarom veel te makkelijk zaken zoals vandalisme of sabotage als terrorisme zou bestempelen.²⁸⁶ Sabotage verschilt van terrorisme in die zin dat het een daad is die de bedoeling heeft om bewust infrastructuur te vernietigen en zo economische of militaire schade toe te brengen. Daarbij is het niet de bedoeling dat er menselijke slachtoffers vallen, al kan dit wel een onbewust gevolg van sabotage zijn.²⁸⁷

Nog een belangrijke vraag die zich stelt is of de daders de intentie hadden om een klimaat van angst te creëren. In de archieven is hierover geen bewijs terug te vinden, al was het waarschijnlijk wel de bedoeling om door middel van geweld de landen die eigenaar waren van de schepen op zijn minst onder druk te zetten, of zenuwachtig te maken. Of het nu de intentie was of niet, een gevolg van de aanslagen was dat de Duitse rederij *Norddeutscher Lloyd* in de eerste helft van 1938 besloot om drie schepen terug te trekken uit Antwerpen.²⁸⁸ Dit toont toch aan dat er een zekere angst heerste bij de Duitsers. Het kan dus dat men misschien niet de intentie had om terreur te verspreiden, maar dat dit wel een onbedoeld gevolg was. Net zoals het misschien helemaal niet de bedoeling was om mensen te doden, maar dat er toch iemand om het leven kwam bij de aanslag op de Boccaccio. Wat voor het ene kamp wordt ervaren als sabotage, wordt door het andere misschien beschouwd als terrorisme.

Het feit dat ze allerm minst de bedoeling had om voor haar daden uit te komen, maakt de Wollweber-organisatie ook een bijzondere casus. Veel terroristische groeperingen -zowel in het verleden als hedendaagse- komen immers openlijk uit voor hun aanslagen. Vaak willen ze door middel van aanslagen een bepaald *statement* maken en een bepaalde ideologische of politieke visie uiten. Dit was niet het geval bij de Wollweber-organisatie, die strikt geheim moest blijven omdat ze was opgericht door de Sovjet-Unie die op dat moment geen conflict wilde uitlokken met eender welke staat (cfr. supra).

Wat zeker niet in het voordeel speelde van de Wollweber-organisatie is dat ze opereerde in tijden van vrede. Aanslagen op Duitse, Spaanse en Italiaanse schepen konden misschien wel verklaard worden door de Spaanse Burgeroorlog, maar de aanslagen op Japanse schepen waren louter te legitimeren door het Anti-Kominternpact. Het feit dat het communisten waren heeft waarschijnlijk ook een rol gespeeld in de beslissing van verschillende politiediensten om de aanslagen als terroristische acties te beschouwen. Gezien het anticommunistisch klimaat was dat zeker niet onlogisch. Politiek geweld van subversieve, 'niet-westerse'²⁸⁹ bewegingen wordt in het Westen veel sneller als terroristisch beschouwd. Dit is ook iets wat vandaag nog meer dan ooit aanwezig is in de westerse media. Dylann Roof was de dader van een "racistische schietpartij" in Charleston waarbij op 17 juni 2015 negen Afro-Amerikanen om het leven kwamen, maar Mehdi Nemmouche was de dader van een "terreuraanslag" in het Joods

²⁸⁶ Schmid, A.P., op. cit., pg. 71.

²⁸⁷ Schmid, A.P., op. cit., pg. 684.

²⁸⁸ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 31.

²⁸⁹ Communisme is in deze zin 'niet-westers' omdat ze geassocieerd wordt met de Sovjet-Unie.

Museum in Brussel waarbij op 24 mei 2014 vier mensen om het leven kwamen. Een vergelijkende studie tussen de bomaanslagen van 1993 in het World Trade Center en van 1995 in Oklahoma City en de manier waarop de Amerikaanse media deze aanslagen behandelde toonde ook een dergelijk verschil aan. De daders van de aanslag in 1993 waren moslims en werden steevast als terroristen bestempeld, terwijl de Amerikaan Timothy McVeigh als dader van de aanslag in 1995 een “*bomber*” of “*bombing suspect*” werd genoemd. Volgens onderzoeker Paul Fucito is dit te wijten aan een Amerikaanse historische tendens om terroristische aanslagen steeds te associëren met buitenlanders.²⁹⁰

Als we het vocabularium van de verschillende Europese politiediensten zouden overnemen en de Wollweber-organisatie zouden bestempelen als een terroristische organisatie, dan hebben we het in wezen over ‘*state-sponsored*’ terrorisme, aangezien ze werd opgericht en gefinancierd door de Sovjet-Unie. *State-sponsored* terrorisme komt wel vaker voor. Zo wordt bijvoorbeeld het sjitische Hezbollah door verschillende landen gezien als een terroristische organisatie die gesteund wordt door Iran. Het land van de ayatollahs fungeert volgens velen als het geestelijke vaderland van Hezbollah.²⁹¹

In principe is alles mogelijk. Vanwege het ontbreken van een internationale en bindende definitie van terrorisme laat niets mij toe om één definitie als correcter te beschouwen dan een andere. Op de vraag of de Antwerpse Wollwebergroep een terroristische organisatie is zijn dus meerdere antwoorden mogelijk, waarbij het ene antwoord niet juister is dan het andere. Er zijn verschillende argumenten die kunnen aangehaald worden om de groep als terroristisch te beschouwen, terwijl er zeker ook voldoende argumenten zijn om het tegendeel aan te tonen. Veel hangt af van de context van diegene die moet oordelen. Koestert iemand bijvoorbeeld sympathieën voor de communistische beweging, dan zal die persoon de daden veel makkelijker gerechtvaardigd vinden en ze zeker niet beschouwen als terroristisch, terwijl anticommunisten veeleer andersom zullen redeneren. Waarom? Omdat rond terrorisme nu eenmaal een enorm negatief beeld hangt. Wie gewelddadige acties niet kan appreciëren zal al sneller spreken over “terroristische acties”, zonder eerst accuraat na te gaan of de daders effectief de bedoeling hadden om een terroristische tactiek te ontplooiën.

Om toch een zekere vorm van neutraliteit te behouden gebruik ik zelf termen zoals ‘sabotage’ of ‘sabotageorganisatie’ wanneer ik refereer naar de Wollweber-organisatie en haar daden. Dat er sabotage werd gepleegd kan immers met zekerheid worden gesteld. De activiteiten als terroristisch bestempelen is daarentegen eerder een vorm van opinie.

Het is vandaag echter niet cruciaal om een oordeel te vellen over de eventuele terroristische aard van de Wollweber-organisatie. Veel belangrijker is het feit dat alle politiediensten het er over eens waren

²⁹⁰ Fucito, P., *Elite Ambiguity: Framing the World Trade Center and Oklahoma City Bombings*. Onuitgegeven masterproef, George Washington University, 2008, pg. 4.

²⁹¹ Levitt, M., *Hezbollah, The Global Footprint of Lebanon's Party of God*. Georgetown University press, Georgetown, 2013, pg. 7.

om de sabotageanslagen niet te beschouwen als politieke acties, maar als terroristische acties. Het gevolg hiervan was dat eventuele Duitse emigranten -zoals Pötzsch maar ook Wollweber- die bij deze ‘terroristische daden’ betrokken waren, niet zouden kunnen rekenen op hun status als politiek vluchteling en dat Duitsland gemakkelijker om hun uitlevering zou kunnen vragen. Althans in Duitse ogen.²⁹² Dit was echter niet het enige gevolg. In wat volgt zal blijken dat terrorisme paradoxaal genoeg veel perspectieven kan openen voor partijen die op het eerste zich onder die terreur lijden. Indien terrorisme op een handige manier wordt uitgespeeld kan het gebruikt worden als pasmunt of drukkmiddel, en kan het een belang dienen dat veel hoger is dan dat van enkele gezonken schepen.

²⁹² Verhoeyen, E., op. cit., pg. 39.

8. Nieuwe elementen: september 1938 – februari 1939

8.1 Het politieonderzoek

8.1.1 Intoxicatie

Met de organisatie van het internationaal politiecongres was de toon gezet. De Duitsers besloten om na dit congres niet bij de pakken te blijven zitten en hun leidersrol verder uit te dragen. Dat zou zich steeds meer uitten in extra druk op de buitenlandse politiediensten. Op 18 oktober bracht Bruno Streckenbach een bezoek aan de Rotterdamse politie. Daar beloofde hij aan de Rotterdamse hoofdcommissaris Louis Einthoven dat hij hem nog meer aanwijzingen zou bezorgen over de vermeende rol van Pötzsch in verband met de aanslagen, na zijn volgende bezoeken in België. Streckenbach hoopte namelijk de Nederlanders er van te kunnen overtuigen om Pötzsch aan Duitsland uit te leveren.

Een week later reisde Streckenbach naar Brussel waar hij Florent Louwage ontmoette. Daar overhandigde hij een document waarin de vermeende rol van Pötzsch in de scheepssabotage werd besproken. Hoewel Streckenbach Louwage er dus van probeerde te overtuigen dat Pötzsch een aandeel had in de aanslagen, sloot de der leider van de Gestapo Hamburg ook de rol van de Komintern niet uit. Hij zou zelfs aan Louwage verteld hebben dat Wollweber waarschijnlijk de organisator van de aanslagen was. Toch lag de nadruk vooral op Pötzsch als grote verantwoordelijke in België en Nederland. Streckenbach probeerde namelijk meer informatie in te winnen over de Duitse sociaal-democraat, zodat hij de beloofde extra aanwijzingen aan Einthoven zou kunnen bezorgen. Dit lukte hem echter niet. Daarom liet de Rotterdamse politie Pötzsch vrij op 29 oktober 1938, wegens gebrek aan bewijsmateriaal.²⁹³

Louwage stuurde op 10 november het Duits document in verband met de rol van Pötzsch door naar de Antwerpse gerechtelijke politie. Block merkte op dat de informatie in deze nota vaak niet klopte.²⁹⁴ Pötzsch werd er in verband gebracht met de verschillende aanslagen waaronder die op de Boccacio en de Kasji-Maru. Er komen verschillende hypothesen in aan bod, vaak zonder enige vorm van bewijs. Naast Pötzsch werd er in dit document in mindere mate nog een andere Duitse emigrant in verband gebracht met aanslagen die in werkelijkheid het werk waren van de Wollweber-organisatie. Deze Duitse emigrant was Hermann Knüfken, de man die een tijdje had gelogeed bij August Lemmens (cfr. supra).²⁹⁵

Knüfken, die geboren werd in 1893, was volgens Verhoeyen één van de meest opvallende figuren uit de socialistische zeeliedenbeweging. Als zeeman en politiek activist had hij aanvankelijk een aandeel in

²⁹³ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 46.

²⁹⁴ Ibid., pg. 47.

²⁹⁵ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1892 ('Aanslagen aan boord van Duitse schepen'), *Objet: activité de Pötzsch en relations avec les actes de sabotage* (Louwage aan Celis), 10/11/1938.

de werking van de IZH. Hij hielp onder andere mee met de oprichting van de Internationale Zeemansclubs en met de organisatie van communistische zeelieden uit Duitsland en Scandinavië. In het midden van de jaren dertig verschoof hij zijn actieterrein naar West-Europa en hield hij zich bezig met de verspreiding van antifascistische lectuur onder Duitse zeelieden en binnenschippers. Hij deed dit nog steeds in het kader van de IZH. Na een kort verblijf in Rotterdam verhuisde hij eerst naar Antwerpen. Daarna vestigde hij zich in Brussel. Knüfken was echter een grote tegenstander van de personencultus rond Stalin. Hierdoor kwam hij als prominent lid in conflict met de KPD. Uiteindelijk werd hij uitgesloten, waarna hij toenadering zocht tot de gematigdere ITF. Op dat moment stond de Nederlander Edo Fimmen aan het hoofd van de federatie. Hij zag Knüfken als een interessante aanwinst. Niet veel later kreeg Knüfken de leiding over de ITF in Antwerpen, waar hij zich nog steeds bezighield met antifascistische praktijken.²⁹⁶ De Antwerpse ITF-tak groeide uit tot de groep waarmee Fimmen het beste contact had van alle ITF-afdelingen.²⁹⁷ Door zijn nieuwe vooraanstaande functie bij de ITF kregen de Britse inlichtingendiensten interesse in Knüfken. De Britten en Knüfken zouden van plan zijn geweest om in Zweden sabotage te plegen zodat ijzererts niet in Duitse handen kon vallen maar daar werd uiteindelijk van afgezien. De ITF was zeer interessant voor Groot-Brittannië omdat die beschikte over een uitgebreid netwerk binnen het havenmilieu. Tegen 1939 had de transportfederatie namelijk contacten met de bemanningsleden van een zeshonderd-tal schepen, waarvan veel Duitse schepen. Daarom interesseerden ook de Franse en de Duitse inlichtingendiensten zich in Knüfken.²⁹⁸

Naast Pötzsch waren dus ook Knüfken en een aantal aan hem gelieerde Duitse emigranten verdacht voor de Gestapo. Uit het omstreden document dat Streckenbach aan Louwage had overhandigd blijkt dat de Duitse politiediensten vaak niet goed het onderscheid konden maken tussen de verschillende protagonisten in het linkse, antifascistische milieu. Men heeft het bijvoorbeeld over een fusie tussen de ITF en de IZH, terwijl die zoals reeds vermeld nooit heeft plaatsgevonden.²⁹⁹ Ook uit andere archiefbronnen blijkt dat de Duitsers de IZH en ITF als één organisatie zagen met Edo Fimmen als grote leider.³⁰⁰ Een flagrante blunder, of zat er meer achter? Pötzsch en Knüfken werden in ieder geval naar voren geschoven als communisten, terwijl beiden daar niets mee te maken hadden. Pötzsch was

²⁹⁶ Verhoeyen, E., "Het avontuurlijke leven van Hermann Knüfken, zeeman en revolutionair. Het 'Belgische hoofdstuk' (1935-1939)", *Brood en Rozen*, 2008, nr. 4, pg. 5-7.

²⁹⁷ Reinalda, B., *The International Transport Workers Federation, 1914-1945, The Edo Fimmen Era*, Amsterdam, Stichting Beheer IISG, 1997, pg. 185.

²⁹⁸ Verhoeyen, E., "Het avontuurlijke leven van Hermann Knüfken, zeeman en revolutionair. Het 'Belgische hoofdstuk' (1935-1939)", *Brood en Rozen*, 2008, nr. 4, pg. 13-14. ; De Duitsers werden naar alle waarschijnlijkheid over Knüfken ingelicht door Richard Krebs, de controversiële auteur van *Out of the Night* en gewezen IZH-lid. Voor meer info hierover: zie hoofdstuk "Een woordje uitleg bij de reeds verschenen literatuur en het geraadpleegde archiefmateriaal". van de Antwerpse Wollwebergroep.

²⁹⁹ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1892 ('Aanslagen aan boord van Duitse schepen'), *Objet: activité de Pötzsch en relations avec les actes de sabotage* (Louwage aan Celis), 10/11/1938.

³⁰⁰ ARA 2, Politieke afdeling van de GP, nr. 1802: Club des Marins Révolutionnaires (1937-1940), Verslag van de Gestapo over zeemans-activiteit in Antwerpen, 19/11/1938.

een sociaal-democraat en zeker geen fan van het communisme, en Knüfken had zijn IZH-carrière al een tijdje achter zich gelaten.

Na het bezoek in Brussel had de Gestapo ook gerekend op een ontmoeting tussen Streckenbach en de GPA. Die ontmoeting kwam er om onbekende redenen niet meteen. Verhoeyen acht het mogelijk dat Celis en Block de ontmoeting hadden geweigerd.³⁰¹ Mogelijk waren ze niet happig op een samenkomst na eerst uitgesloten te zijn geweest op het internationaal politiecongres. Uiteindelijk reisde Streckenbach op 21 november naar Antwerpen waar hij dan toch samenkwam met Block en Celis, onder het mom van een privébezoek.³⁰²

Na de oorlog verklaarde Block dat Streckenbach bij dit bezoek enerzijds de Komintern verantwoordelijk achtte maar hen er ook van probeerde te overtuigen dat Pötzsch achter de aanslagen zat. Block en Celis kregen de indruk dat hij hoe dan ook de schuld in de schoenen van de Duitse emigranten wilde schuiven. Ook liet het hoofd van de Hamburgse Gestapo weten dat de Nederlandse politie hem had verteld dat de Belgische politieautoriteiten “maar lieten begaan” in deze zaak.³⁰³ Celis zou zich tegen deze stelling vurig verdedigd hebben door hun niet-repressieve beleid te verantwoorden. Een te snel optreden zou er volgens hem voor gezorgd hebben dat ze hun “vertrouwensmannen zouden verbranden”. Hierdoor zou de mogelijkheid ontstaan dat ze nog niet de hele organisatie hadden platgelegd waardoor er zich automatisch nieuwe cellen zouden vormen, met alle nefaste gevolgen van dien voor de haven van Antwerpen.³⁰⁴ De GPA was dus van oordeel dat bewakingsopdrachten uitvoeren en niet repressief optreden, zodat ze het hele netwerk in kaart konden brengen, de juiste strategie was.

Zowel de Belgische als de Deense politie zaten op dit moment op het juiste spoor. Beide diensten speelden waardevolle informatie door aan de Duitsers. Toch probeerde de Gestapo ook niet-communisten zoals Pötzsch, Knüfken, en de Duitse emigranten die met deze personen in verband konden worden gebracht te betrekken in deze zaak. Om haar stelling ingang te doen vinden bij de buitenlandse politiediensten ontwikkelde de Gestapo doorzichtige hypothesen, omschreef ze Pötzsch en Knüfken foutief als communisten, en negeerde ze grotendeels de informatie die ze kreeg van andere politiediensten zoals de Belgische. Pure Duitse onkunde? Eerder onderzoek wees uit van niet. Er zat meer achter.

³⁰¹ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 47.

³⁰² Ibid., pg. 47.

³⁰³ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Block aan Krijgsauditeur Hodum, 3/12/1946, pg. 3-4.

³⁰⁴ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Verslag van Celis aan Krijgsauditeur Hodum, 7/12/1946, pg. 1.

Pötzsch en Knüfken hadden twee belangrijke zaken gemeen waardoor ze interessante doelwitten waren voor de Duitsers. Enerzijds waren het Duitse emigranten met een sterke afkeer voor het regime dat aan de macht was in hun vaderland. Nog interessanter waren hun contacten met de Franse inlichtingendiensten en bovenal de Britse *Intelligence Service* of MI6. Vooral vanwege dat laatste probeerden ze de twee mannen in verband te brengen met de aanslagen van de Wollweber-organisatie. De Duitsers voerden een onderzoek waarvan het einde voor hen eigenlijk al vaststond. Het was hen er dus klaarblijkelijk niet om te doen om de juiste daders te pakken te krijgen. Het lijkt er op dat ze het onderzoek wilden manipuleren zodat hun eigen politieke agenda er baat bij had. Hierbij moet benadrukt worden dat Pötzsch het belangrijkste Duitse doelwit was. Uit de archieven blijkt alleszins dat zijn naam veel prominenter aanwezig is dan die van Knüfken.

Verhoeyen en Van Doorslaer omschreven dit fenomeen als onderdeel van een heus “intoxicatiemanoeuvre” dat door de Abwehr en de Gestapo werd opgezet in 1938, en waarmee ze de Britse inlichtingendienst wilden treffen.³⁰⁵ Pötzsch en Knüfken fungeerden in Duitse ogen als ideale mikpunten om de Britten te beschuldigen van terroristische activiteiten in een vredessituatie. In het najaar van 1938 bevond dit intoxicatiemanoeuvre zich nog maar in een voorbereidende fase, maar uit de moeite die de Gestapo toen al deed om vooral Pötzsch maar in mindere mate ook Knüfken in handen te krijgen blijkt dat Duitsland aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog vooral de West-Europese mogendheden³⁰⁶, en niet de Sovjet-Unie beschouwde als de primaire vijand. De moeite die ze deed om de Duitse emigranten in te rekenen, deed ze in ieder geval niet voor Fictels en Schaap wiens namen via de Duitse consul reeds in juli 1938 bij de Gestapo waren terechtgekomen (cfr. supra).

Toch was in deze periode ook de Sovjet-Unie officieel nog een vijand. Moskou was als bolsjewistisch machtscentrum in principe de grootste ideologische vijand van Berlijn. Daarnaast waren beide grootmachten onrechtstreeks met elkaar in een conflict verwickeld dat zich afspeelde op Spaans grondgebied (cfr. supra). De clandestiene activiteiten van de Wollweber-organisatie zijn tenslotte het grootste bewijs dat Stalin uitging van een nakend conflict met Hitler. Daarom werden zoals reeds vermeld ook de Komintern en Wollweber nog niet helemaal uitgesloten door de Gestapo. De Gestapo zag Wollweber voorlopig nog als de grote organisator die voornamelijk actief was in Duitsland en Scandinavië.³⁰⁷ Op dit moment voerden de Duitse politiediensten dus nog steeds een tweesporenbeleid, met het zwaartepunt op het Pötzsch-Knüfken-spoor.

³⁰⁵ Van Doorslaer, R., en Verhoeyen, E., "L'Allemagne Nazie, la police Belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944) – un aspect des relations Belgo-Allemandes", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XVII, 1986, nrs. 1-2, pg. 85.

³⁰⁶ Groot-Brittannië en Frankrijk.

³⁰⁷ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 48.

8.1.2 Duitse informanten in België

Voor het opstellen van hypothesen om de Britse geheime dienst de schuld te kunnen geven had de Gestapo inlichtingen nodig van mensen die in België actief waren. Verhoeyen gaat in zijn artikel over de politieke afwikkeling uitgebreid in op de rol van deze informanten. Ik zal het houden bij een korte beschrijving.

Eén van de meest belangrijke personen die actief was in België was de Duitse agent Wilhelm Sick. Sick was een agent die werkzaam was in de dienst van Peter Kraus (cfr. supra). Vooraleer hij voor de Gestapo begon te werken stond hij in Antwerpen in dienst van de Bernstein Red-Star Line. Hij oefende doorheen zijn loopbaan bij deze rederij verschillende functies uit. Tot juni 1938 was hij er actief als inspecteur en controleerde hij de politieke voorkeuren van het personeel. Politieke tegenstanders werden de toegang tot rederij ontzegd. Nadat hij in de zomer van dat jaar zijn ontslag had gekregen omdat hij gefraudeerd had, begon hij voor de Gestapo te werken in de Wollweber-zaak. Hij had in de zomer en het najaar van 1938 meermaals een ontmoeting met de GPA. Ook bij deze ontmoetingen kregen Block en Celis de indruk dat het de Duitsers vooral te doen was om Pötzsch. Sick was ook diegene die er voor zorgde dat de gewenste ontmoeting tussen Streckenbach en de GPA plaatsvond, omdat het via hem was dat Block en Celis te horen kregen dat de Hamburgse politie maar al te graag wilde samenkomen.³⁰⁸

Uit briefwisseling tussen beide personen blijkt dat Sick reeds in januari 1938 bevriend was met de Belgische waterschout Armand Tilman.³⁰⁹ Die laatste had door zijn functie veel macht over buitenlandse zeelieden in België. Hij controleerde hun paspoorten, hun politieke voorkeur, en besliste op grond daarvan of ze een arbeidersvergunning kregen. Door zijn functie stond hij ook in contact met de GPA, en verschillende rederijen die actief waren in Antwerpen. Voordat hij tewerkgesteld werd bij het “maritiem commissariaat” van de haven van Antwerpen, had hij gestudeerd aan de Hogeschool voor het Zeewezen in Antwerpen en gewerkt in de loodsen aan de mondingen van de Schelde. Vanaf 1936 ging hij aan de slag als waterschout.³¹⁰ Als anticommunist en waarschijnlijk zelfs overtuigde fascist zou ook Tilman zich laten meeslepen in de Duitse Pötzsch-Knüfken-these. Voorlopig bleef het nog bij uitwisselingen van informatie over communistische emigranten met Sick, maar in wat nog volgt zal blijken dat hij steeds intensiever begon samen te werken met de Duitsers en zich liet verleiden tot hun denkpiste. Hij werd steeds meer in het onderzoek betrokken nadat hij in november 1938 de leiding

³⁰⁸ Verhoeyen, E. op. cit., pg. 40-44.

³⁰⁹ In een brief spreek hij de waterschout aan met “*mein lieber herr Tilman*”. (ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, brief van Sick aan Tilman, 8/1/1938.)

³¹⁰ ARA 2, Krijgshof Brussel, dossier nr. 132/B/48 inzake Armand Tilman, *Esposé des faits en cause de Armand Tilman*, ongedateerd.

kreeg over een team dat mee instond voor de bewaking van Duitse schepen in de Antwerpse haven (cfr. infra).³¹¹

Sick en Tilman waren voornamelijk actief in België. In Nederland kon de Gestapo rekenen op de inlichtingen van de reeds vernoemde Jan Van Zilfhout, een Nederlandse bouwvakker Anton Helmes die een tijdje de persoonlijke lijfwacht was geweest van Jozef Schaap en op Max Günther, een tot Duitser genaturaliseerde Belg die ook als koerier voor Sick werkte.³¹² Die laatste was een bijzonder figuur. Günther werd geboren als Emiel Van Thielen op 2 maart 1895 in Antwerpen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog collaboreerde hij met de Duitsers. Hij werd hiervoor bij verstek ter dood veroordeeld in 1927. Intussen was hij reeds gevlucht naar Duitsland waar hij tijdens het interbellum onder de naam Max Günther door het leven ging. Als rasechte collaborateur begon hij onder het nationaalsocialistische regime te werken voor de Hamburgse Gestapo.³¹³ Onder Peter Kraus werkte hij in het kader van de strijd tegen communistische emigranten.³¹⁴ Zijn rol in de Wollweber-affaire nam naargelang het onderzoek vorderde alleen maar toe en zou zijn hoogtepunt bereiken tijdens de oorlog (cfr. infra).

8.1.3 Vorderingen in het Belgische onderzoek

Ondertussen zetten ook de Belgische politiediensten hun onderzoek verder. Zoals reeds vermeld werd Pöttsch op 13 september 1938 gearresteerd in Nederland na een list van Jan Van Zilfhout (cfr. supra). Bij hem thuis werden boekjes gevonden waarin verwijzingen stonden naar het Duitse schip 'Hestia', dat slachtoffer was geworden van een brandaanslag (cfr. supra). Deze vondst heeft Block en Celis toch wel even doen twijfelen. Tot dan waren ze er van overtuigd dat Pöttsch niets met de aanslagen te maken had, maar de vondst van de verwijzingen scheen volgens Celis "wel heel verdacht te zijn en deed met recht veronderstellen dat Pöttsch meer moest afweten van hetgeen zich aan boord van Duitse schepen heeft afgespeeld".³¹⁵ Wanneer Pöttsch terug werd vrijgelaten op 29 oktober 1938 keerde hij terug naar België. Daar ondervroeg de GPA hem over die verwijzingen. Tijdens die ondervraging bleek uit niets dat Pöttsch betrokken was bij een aanslag op de Hestia. Block en Celis kregen er weer vertrouwen in dat ze op het juiste spoor zaten en dat Pöttsch niet hun doelwit was.³¹⁶ Toch besloot de Belgische overheid om Pöttsch op het einde van 1938 uit te wijzen³¹⁷, om het zekere voor het onzekere te nemen

³¹¹ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 49.

³¹² Hun actieterrein was Nederland en België, terwijl dat van Tilman en Sick alleen België.

³¹³ ARA 2, Krijgsraad Antwerpen, dossier nr. 310-311/45 inzake Emiel Van Thielen, Vonnis inzake Van Thielen, Pitz, en Von Hören, 15/7/1949.

³¹⁴ Van Doorslaer, R., en Verhoeyen, E., "L'Allemagne Nazie, la police Belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944) – un aspect des relations Belgo-Allemandes", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XVII, 1986, nrs. 1-2, pg. 108.

³¹⁵ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1892 ('Aanslagen aan boord van Duitse schepen'), Bericht van Celis aan Louwage, 4 oktober 1938.

³¹⁶ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 46.

³¹⁷ Ibid., pg. 46

en waarschijnlijk om ook niet de indruk te wekken dat ze iemand, die in de ogen van bepaalde buurlanden een crimineel was, in bescherming zouden nemen.

Intussen werden na het bezoek van Streckenbach ook de bewakingen in de haven van Antwerpen opgevoerd. De Bijzondere Opdrachten en GPA wisselden elkaar af in het bewaken van Duitse schepen.³¹⁸ Zoals hierboven werd vermeld kreeg ook Tilman de leiding over een groep bewakers. Veel leverde dit uiteindelijk niet op. Wat meer opbracht was het schaduwen van Fictels en Schaap en de inlichtingen van Lepomme. Block maakte om de bepaalde tijd een verslag op van de vorderingen die ze maakten.

Uit deze verslagen blijkt dat Block en Celis op het einde van 1938 ook Van Welde leerden kennen. Aanvankelijk zagen ze Van Welde valselijk als de mogelijke opvolger van Fictels, van wie men de indruk kreeg dat hij steeds meer op het achterplan vertoefde. Waarschijnlijk hierdoor dacht men dat de Antwerpse Wollwebergroep een machtswissel voorbereidde. In januari 1939 zou Van Welde gezegd hebben dat het noodzakelijk was om weer tot actie over te gaan, wat deze hypothese alleen aanwakkerde.³¹⁹ Een maand later wezen inlichtingen van Lepomme echter iets anders uit. Op 24 februari 1939 had Lepomme een ontmoeting met Fictels op het Sint-Jansplein in Antwerpen. Fictels had belangrijk nieuws te melden. Hij had een man met zich mee die zou fungeren als zijn opvolger. Deze man stelde zich aan Lepomme voor onder de naam “Antoon”.³²⁰

8.2 Machtswissel

Na de aanslag op de Kasji-Marú was het tijd voor een machtswisseling aan het hoofd van de Belgische Wollwebergroep. Veel wijst er op dat het overdragen van de macht niet van de ene dag op de andere gebeurde, maar zich voltrok over een langere periode waarin de nieuwe leider geleidelijk aan werd ingewijd. Zoals reeds vermeld kreeg Alfons Fictels al een aantal maanden voor zijn laatste opdracht te horen dat hij vervangen zou worden (cfr. supra). Vanaf dat moment moest op zoek worden gegaan naar een geschikte opvolger. De keuze van Schaap, die toen nog de leiding had van de West-Europese sectie, viel uiteindelijk op een jonge Belg met Vlaams-nationalistische roots. Het was deze man die zich op 24 februari voorstelde aan Lepomme onder de schuilnaam Antoon.

Antoon heette in werkelijkheid René Wilfried Wouters. Hij werd geboren op 24 januari 1913 in het Antwerpse dorp Ramsel en groeide op in een sterk Vlaamsgezinde familie, waardoor hij samen met zijn broer lid werd van een nationalistische jeugdbeweging. Zijn middelbare studies werkte hij niet af, en hij begon op achttienjarige leeftijd te werken als corrector in een drukkerij. Wouters veranderde in 1931 zijn ideologische koers door zich aan te sluiten bij de Communistische jeugd, waar hij weldra voorzitter

³¹⁸ Ibid., pg. 48.

³¹⁹ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1892 (‘Aanslagen aan boord van Duitse schepen’), Brief van Block aan de PdK Antwerpen, 23/1/1939.

³²⁰ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 (‘Fictels Alfons’), Verslag George Block, 24/2/1939.

werd van de Antwerpse afdeling. Een jaar later werd hij gearresteerd bij schermutselingen tussen Vlaams-nationalisten en communisten. Het gerecht veroordeelde hem tot drie maanden gevangenisstraf omdat hij de politie zou beledigd en geslagen hebben. Daarop ontsloeg zijn werkgever hem als corrector en bleef hij een jaar lang werkloos. In 1933 diende hij in het leger, en daarna vond hij eindelijk terug vast werk als corrector bij de Antwerpse liberale krant 'Le Matin'. In deze periode werd hij lid van het Centraal Comité van de Communistische jeugd. Wouters moet indruk gemaakt hebben in het communistische milieu en bij enkele voornamelijk Belgische communisten want de KPJB-leiding stuurde hem in de herfst van 1935 naar Moskou om er les te volgen aan de Internationale Leninschool, een instituut van de Komintern waar leden van communistische partijen over heel de wereld werden opgeleid.³²¹ Zijn kandidatuur werd echter niet aanvaard, waarop hij naar huis terugkeerde.

Een jaar na zijn vertrek naar Moskou koos Wouters opnieuw voor een buitenlands avontuur, ditmaal in Spanje waar hij zich aansloot bij de Internationale Brigaden. Opnieuw moet hij indruk gemaakt hebben want hij werkte zich op tot commissaris en inlichtingenofficier van het Vlaams 'Bataljon Edgar André', dat een onderdeel was van de XIe brigade. Hij werkte ook als correspondent voor enkele communistische dagbladen zoals 'Roode Vaan' en 'Het Vlaamsche Volk'.³²² Dat Wouters niet helemaal brak met zijn Vlaams-nationalistische afkomst, kan men afleiden uit een in 1937 in Spanje gepubliceerde Vlaamsgezinde brochure 'Vlamingen in de strijd voor de vrijheid', waarvan hij de opsteller was.³²³

In het begin van 1938 werd Wouters' bataljon ontbonden. Hierna werd hij benaderd door een zekere 'André', wiens identiteit tot op vandaag onbekend is maar waarover Etienne Verhoeyen een mooie hypothese heeft uitgewerkt.³²⁴ Na de oorlog zou De Rijck beweerd hebben dat hij Wouters had aanbevolen aan Schaap. Volgens Verhoeyen kan ook de Belg René Dillen, een leidinggevend figuur binnen de Communistische partij, een rol hebben gespeeld in Wouters' rekrutering. Deze persoon reisde immers in begin 1938 naar Spanje als 'observator', en zou daar een ontmoeting kunnen gehad hebben met Wouters.³²⁵ Dit versterkt dan weer de hypothese dat de Belgische Communistische partij ook een aandeel had in de vorming van de Antwerpse Wollwebergroep.

Wouters was geselecteerd om opgeleid te worden als saboteur en ingelijfd te worden in de Wollweberorganisatie. Deze opleiding vond plaats in de omgeving van Madrid waar hij naar eigen zeggen deelnam aan een sabotagecursus samen met twee Amerikanen, een Duitser, een Pool, een Fransman, en twee Italianen.³²⁶ Waarschijnlijk zijn dit niet de echte nationaliteiten van de personen die deelnamen

³²¹ Ook Ragnhild Wiik, de vrouw van Ernst Wollweber, volgde hier les. (Verhoeyen, E., op. cit., pg. 16.).

³²² Gotovitch, J. en Verhoeyen, E., "René Wilfried Wouters", in: *Dictionnaire biographique des Kominterniens*. Parijs, Collection Maitron, 2010. ; Verhoeyen, E., op. cit., pg. 27.

³²³ Dankart, H., en Van Doorslaer, R., op.cit., pg. 146.

³²⁴ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 28.

³²⁵ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 27.

³²⁶ BA Berlijn z/c 10467, Brief van de Gestapo Hamburg aan het Volksgerichtshof. Verhoor van Renee Wouters, 13/1/1943.

aangezien ook twee Nederlanders die later nog een rol zouden spelen in de Nederlandse Wollwebergroep, Achille Beguin en Wouter de Wit, de cursus in Madrid volgden.³²⁷ Mogelijk had men uit veiligheidsoverwegingen de opdracht gekregen om te handelen onder een andere naam en een andere nationaliteit. Anderzijds kan het ook zijn dat men in verschillende groepen werd ingedeeld waardoor de Nederlanders en Wouters niet samen de cursus volgden. Wouters ging tijdens zijn periode in Madrid in ieder geval door het leven als ‘Paul’.

Na zes weken opleiding verplaatste Wouters zich met behulp van een zekere ‘Lena’, een vrouw wiens identiteit niet bekend is, naar Parijs. In Spanje reisden ze met een groep van vijftien personen, maar wanneer ze de Frans-Spaanse grens bereikten splitsten ze op in verschillende kleine groepjes. Eenmaal aangekomen in Parijs verbleef hij samen met Achille Beguin en een onbekende Duitser in een hotel. In de Franse hoofdstad werd de sabotageopleiding voortgezet.³²⁸

Omstreeks juni 1938 keerde hij terug naar België, waar hij op de hoogte werd gebracht van de nakende aanslag op de Kasji-Maru.³²⁹ Hij vestigde zich in de Brusselse gemeente Elsene, waar hij *stand-by* bleef en wachtte op het moment dat hij effectief werd ingeschakeld in de Antwerpse Wollweber-tak. De GPA zou later te weten komen dat hij hier woonde nadat twee inspecteurs hem zouden volgen van de ontmoeting met Lepomme op het Sint-Jansplein in Antwerpen tot aan zijn huis in Elsene.³³⁰ In de herfst van 1938 ontmoette hij Jozef Schaap in Parijs, waar hij nogmaals instructies meekreeg. Vier weken later ontmoetten beide mannen elkaar nog een keer, maar ditmaal in Amsterdam.³³¹ Schaap was op dat moment niet meer de leider van de West-Europese sectie maar was ook zeker nog niet van het toneel verdwenen, integendeel. Hij speelde nog een zeer belangrijke rol in de Wollweber-organisatie, ook met betrekking tot de Belgische en Nederlandse groepen. De laatste ontmoeting tussen Schaap en Wouters vond plaats in het voorjaar van 1939 in Parijs. Bij deze ontmoeting was ook Ernst Lambert aanwezig onder de deknaam ‘Frederik’. Naar eigen zeggen zou Wouters een dag voor deze samenkomst het nut van de Wollweber-organisatie in vraag hebben gesteld, omdat op dat moment de Spaanse Burgeroorlog zo goed als verloren was voor de republikeinen. Schaap en een dag later ook Lambert gingen hiermee niet akkoord: zich terugtrekken was geen optie. Lambert vertelde aan Wouters dat een oorlog onvermijdelijk was, en dat zij de plicht hadden om “klaar te staan” en “vast te stellen wie in deze oorlog de schuldige was”.³³² Het einde van de Spaanse Burgeroorlog mocht duidelijk niet het einde van de Wollweber-organisatie betekenen. Dit toont nogmaals dat het Spaans conflict niet de

³²⁷ Verhoeyen, op. cit., pg. 28.

³²⁸ BA Berlijn z/c 10467, Brief van de Gestapo Hamburg aan het Volksgerichtshof. Verhoor van Renee Wouters, 13/1/1943.

³²⁹ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 147.

³³⁰ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 (‘Fictels Alfons’), Verslag van Block, 24/2/1939.

³³¹ BA Berlijn z/c 10467, Brief van de Gestapo Hamburg aan het Volksgerichtshof. Verhoor van Renee Wouters, 13/1/1943.

³³² BA Berlijn z/c 10467, Brief van de Gestapo Hamburg aan het Volksgerichtshof. Verhoor van Renee Wouters, 13/1/1943.

oorspronkelijke reden was om de Wollweber-organisatie op te richten. Wouters stelde voor om aanslagen te plegen op Belgische ministers, maar Schaap en Lambert wezen hem op het feit dat deze organisatie zich enkel zou bezighouden met aanslagen op schepen. De GPA was echter onder de indruk van Wouters' voorstel en bestempelde hem stevast als een "fanatiekeling".³³³

Uit wat hierboven beschreven is blijkt dus dat de opvolger van Fictels over een lange tijdspanne voorbereid werd op zijn nieuwe functie als leider van een clandestiene sabotagegroep. Dankaart en Van Doorslaer stelden zich in hun artikel over de Belgische en Nederlandse Wollwebergroep de vraag of het niet onzinnig was om van een ervaren en hooggeplaatste militant als Wouters een "illegaal terrorist" te maken.³³⁴ Tot nu toe had Schaap voor de Belgische Wollwebergroep enkel een beroep gedaan op tweederangsfiguren. Daarmee bedoel ik diegenen die aangeworven werden om het 'vuile werk' op te knappen zoals het bewaren of aan boord plaatsen van springstof, en niet figuren zoals De Rijk die betrokken waren bij het ronselwerk. Wouters daarentegen was een bekende naam geworden in het communistische milieu en had zich opgewerkt tot één van de belangrijkste Vlamingen onder de Spanjestridders.³³⁵ Dat men hem uitkoos om in België een illegale sabotagegroep te leiden, toont op zijn minst dat de hooggeplaatste figuren binnen de Wollweber-organisatie er van uitgingen dat het sabotagenetwerk nog een belangrijke rol te spelen had.

Net zoals Wouters niet meteen op de voorgrond verscheen, werd Alfons Fictels ook niet meteen naar de achtergrond verdrongen. In de zomermaanden van 1938 had hij nog ontmoetingen met Lepomme en Schaap, en werden er nog pogingen ondernomen tot sabotage maar zonder succes.³³⁶ In september 1938 echter kwam Fictels in aanraking met de GPA als gevolg van een oplichtingszaak met betrekking tot een crisisfonds voor werklozen. In de daaropvolgende huiszoeking vond de politie een boek dat de Wollweber-organisatie gebruikte om boodschappen te ontcijferen. Hierna besloot Fictels om grotendeels naar de achtergrond te treden, en zijn rechtstreekse contacten met Schaap stopzetten.³³⁷ Af en toe kwam hij nog eens samen met enkele leden van de Antwerpse Wollwebergroep, zoals in februari 1939 wanneer hij zijn opvolger Wouters onder de deknaam "Antoon" voorstelde aan Lepomme.³³⁸

³³³ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 ('Fictels Alfons'), Verslag van Block, 28/2/1939.

³³⁴ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 154.

³³⁵ Ibid., pg. 154.

³³⁶ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 ('Fictels Alfons'), Verslag van George Block aan PdK Antwerpen, 2/9/1938, pg. 1.

³³⁷ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 37.

³³⁸ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 ('Fictels Alfons'), Verslag van Block, 24/2/1939, pg. 1.

9. Koerswijzigingen: Februari 1939 – Mei 1940

9.1 De Antwerpse groep onder leiding van Wouters

De eerste opdracht van de kersverse leider bestond erin om voldoende mannen te verzamelen voor eventuele toekomstige opdrachten. Zoals reeds vermeld stapte Karel Dieltjens op na de brandaanslag op een Duits schip, en weigerde Rodrigus nog verder mee te werken na de aanslag op de Boccaccio (cfr. supra). Na de aanslag op de Kasji-Maru besloten ook Schockaert, Vercammen, en Mastbooms hun werkzaamheden binnen de Wollwebergroep stop te zetten. Het was Fictels die Wouters in contact bracht met kandidaten die eventueel wel nog bereid waren om door te gaan. Wouters ontmoette naast Lepomme, van wie nog steeds niemand wist dat hij een ‘mol’ was, Van Welde, Jan Dieltjens, en Rodrigus.³³⁹ Het is niet zeker in welke mate deze mannen instemden om de activiteiten te hernemen. Jan Dieltjens had eerder al geweigerd en Rodrigus was eigenlijk al uit de groep gestapt dus lijkt het mij niet zo waarschijnlijk dat ze toch besloten om met Wouters in zee te gaan. Bronnen over de activiteiten van de Antwerpse Wollwebergroep in het voorjaar van 1939 zijn schaars en laten niet toe om te kunnen bepalen wie wel en wie niet met Wouters in zee ging. We weten wel dat Wouters in maart van dat jaar door Schaap werd voorgesteld aan Lambert.³⁴⁰

Alfons Fictels sloeg in de zomermaanden van 1939 de deur van de Wollweber-organisatie voorgoed dicht. In mei was hij verhuisd van de Sint-Willibrordusstraat naar de Boerhavestraat in Antwerpen.³⁴¹ Niet veel later kreeg hij nog eens 1800 frank uitbetaald door Wouters.³⁴² De verhuis en die laatste uitbetaling staan zowat symbool voor het definitieve einde van Fictels’ activiteiten binnen de organisatie.

Intussen was in april 1939 de Spaanse Burgeroorlog op zijn einde gekomen. Nadat het republikeinse leger al een aantal maanden aan de verliezende kant stond, verloor het de strijd uiteindelijk helemaal. Niets stond generaal Franco nog in de weg om van Spanje een autoritaire, katholieke staat te maken.³⁴³ Maar ondanks het einde van de burgeroorlog blijkt uit verschillende bronnen dat de groep onder leiding van Wouters wel vastberaden was om de activiteiten voort te zetten. De leider van de Antwerpse Wollwebergroep was immers erg gedreven om actie te ondernemen. Zoals reeds vermeld twijfelde hij aanvankelijk of de Wollweber-organisatie nog een nut had toen de republikeinen in het begin van 1939 aan de verliezende hand waren. Lambert en Schaap brachten hem echter op andere gedachten, waarna hij zelfs voorstelde om aanslagen op Belgische ministers te plegen (cfr. supra). Ook vond er op 25 juli 1939 een ontmoeting plaats tussen Wouters, Lambert en Lepomme.³⁴⁴ Hier stelde Wouters Lambert

³³⁹ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 28, 20/8/1942.

³⁴⁰ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 55.

³⁴¹ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1790 (‘Feij’), PV van George Block, 20/6/1939.

³⁴² BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, pg. 28, 20/8/1942.

³⁴³ Palmer, R.R., Colton, J., en Kramer, L., *A History of the Modern World*, New York, McGraw-Hill, 2007, pg. 832.

³⁴⁴ Verhoeyen vermeldt 27 juli als datum van deze ontmoeting, maar dat was de dag waarop Lepomme samenkwam met Block om hem in te lichten over de ontmoeting van 25 juli. (Verhoeyen, E., op. cit., pg. 55.).

voor aan Lepomme, die de West-Europese sectieleider tot dan toe nog niet had ontmoet. Uit deze ontmoeting blijkt trouwens ook het vertrouwen dat de Wollweber-organisatie had in Lepomme. Lambert vroeg aan Lepomme om waakzaam te zijn, zich “op de hoogte te stellen van de politieke toestand”, te polsen naar dokkers die eventueel konden ingelijfd worden zonder openlijk over “de zaak” te spreken, en te kijken welke materiaal werd meegenomen op de Italiaanse schepen.³⁴⁵

Meteen zijn er twee zaken die redelijk opmerkelijk zijn. Enerzijds de aanwezigheid van Lambert in Antwerpen. Ondanks het feit dat hij al sinds 1931 was uitgewezen uit België (cfr. supra) waagde hij het er af en toe toch nog op om in het land te verblijven. Ook tijdens de voorbereiding van de aanslag op de Kasji-Maru bevond hij zich in Antwerpen (cfr. supra). De tijden dat hij in Antwerpen verbleef, kon hij vaak rekenen op een overnachtingsplaats bij de familie van een zekere John Van den Keybus. Deze communistische zeeman werd geboren in Kensington, Groot-Brittannië op 13 november 1917. Later verhuisde hij naar Antwerpen.³⁴⁶ Hij groeide er uit tot een hevige communist en antifascist die in 1935 tot negen maanden opsluiting werd veroordeeld in Hamburg, vanwege de verspreiding van antifascistische pamfletten.³⁴⁷ Van den Keybus zou in de nabije toekomst nog voor de nodige verwarring zorgen vanwege de verbindingen die hij onderhield met enkele leden van de Antwerpse Wollwebergroep (cfr. infra).

Ook opvallend is het feit dat ondanks de vastberadenheid om nog aanslagen te plegen, Wouters in 1943 zou veroordeeld worden *ohne daß ihm konkrete Sabotageakte nachgewiesen werden konnten* (cfr. supra).³⁴⁸ Of Wollwebergroepen uit andere landen nog aanslagen pleegden na de Spaanse Burgeroorlog is niet met zekerheid geweten. Duitse en Nederlandse bronnen spreken elkaar daarin tegen. Volgens het naoorlogse BNV-rapport zouden nog twee aanslagen na april 1939 het werk zijn geweest van de Wollweber-organisatie.³⁴⁹ De Duitse archieven vermelden deze aanslagen echter niet.³⁵⁰ Het bezoek van Lambert toont hoe dan ook aan dat men niettegenstaande de afloop van de Spaanse conflict nog door wilde gaan met de activiteiten. Dat die in Antwerpen onder het leiderschap van Wouters uiteindelijk niet werden uitgevoerd was dus niet het gevolg van het einde van de Spaanse Burgeroorlog maar had te maken met een politieke aardverschuiving die de wereld met verstomming sloeg.

³⁴⁵ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 (‘Fictels Alfons’), Verslag van Block over de inlichtingen van Lepomme, 27/9/1939.

³⁴⁶ DO, RC 736954 kal 31865 (Dossier Joannes B Van den Keybus), Beslissing inzake dossier nr. 763.954, 6/11/1951.

³⁴⁷ Verhoeyen, op. cit., pg. 55.

³⁴⁸ BA Berlijn, Z/C 10467, *Vonnis Belgische sabotagegroep*, 11/11/1942, pg. 2.

³⁴⁹ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 9, ongedateerd.

³⁵⁰ BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, 2/9/1940, pg. 1-6.

9.1.1 Het Duivelspact

Op 23 augustus 1939 tekenden Duitsland en de Sovjet-Unie het Molotov-Ribbentropact. Het pact was een niet-aanvalsverdrag tussen beide landen. Dat beide mogendheden niet veel later Polen onder elkaar zouden verdelen, werd op dat moment nog heimelijk verzwegen. Voor de rest stond Duitsland aan de Sovjet-Unie toe om haar invloed uit te oefenen over de Baltische Staten en Bessarabië.³⁵¹ Andersom beloofden de Sovjets om zich niet te moeien met Duitslands oorlogsplannen in het Westen.³⁵² De wereld stond versteld: hoe konden twee ideologische aartsvijanden zoals nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie een vriendschappelijk verdrag sluiten?

Dit had ook gevolgen voor de Wollweber-organisatie. Het land dat voordien één van haar doelwitten was, mocht nu niet meer aangevallen worden. Aangezien Japan en Italië bondgenoten waren van Duitsland, leek het ook onzinnig om die landen wel nog aan te vallen. Voor Wollweber kwam het nieuws van het niet-aanvalspact uit de lucht gevallen. Van hogerop kreeg hij het bevel om de acties van de verschillende Wollwebergroepen te staken. De groepen moesten wel *stand-by* blijven voor het geval dat de Sovjet-Unie in een oorlog terechtkwam. Voor de Antwerpse groep onder leiding van Wouters betekende dit dus een complete verandering van hun 'strijdplan'. In deze periode moest men inactief blijven, en zich klaarmaken voor een 'partizanenstrijd' die in een eventuele oorlog van toepassing kon zijn. In het geval van een oorlog zouden de Wollwebergroepen moeten instaan voor de bescherming van de Russische vloot, en zouden ze de schepen van de vijand moeten aanvallen.³⁵³

Het 'Duivelspact' had niet alleen gevolgen voor de strategie van de Wollweber-organisatie, maar ook voor die van de verschillende politiediensten. Het is opvallend hoe de politiediensten van zowel België als Duitsland zichzelf aanpasten aan deze vernieuwde politieke situatie. Beide landen lieten zich verleiden door denkplaatjes die louter het gevolg waren van een veranderde politieke context, en niet van concreet bewijsmateriaal uit het onderzoek.

9.1.1.a De Gestapo: van twee sporen naar één spoor

In het voorjaar van 1939 werd de Gestapo op de hoogte gebracht van de ontwikkelingen in andere landen waar de Wollweber-organisatie had toegeslagen. Zo liet de Zweedse politie haar bijvoorbeeld weten dat ze met succes de daders van twee aanslagen op Spaanse schepen in de Deense stad Frederikshavn had geïdentificeerd.³⁵⁴ Na een geheime vergadering van de Scandinavische politiediensten in maart 1939 werd besloten dat de Deense politie in verbinding zou blijven staan met

³⁵¹ De Sovjets hadden dit gebied verloren aan Roemenië in 1918.

³⁵² Palmer, R.R., Colton, J., en Kramer, L., *A History of the Modern World*, New York, McGraw-Hill, 2007, pg. 837.

³⁵³ Verhoeven, E., op. cit., pg. 62.

³⁵⁴ De getroffen schepen waren de 'Cierzo' en de 'Abrego'. Deze aanslag van 22 mei 1938 richtte voor ongeveer 25000 Deense Kronen aan schade aan. De daders in kwestie waren vier Denen: Alberti Hansen, Kay Christensen, Christian Nielsen, en Niels Peter Christensen. (BA Berlijn, Z/C 10467, *Bericht über die Schiffsabotageorganisation Schaap/Wollweber*, 21/6/1941, pg. 12.).

de Gestapo, terwijl de andere Scandinavische landen elkaar op de hoogte zouden houden van nieuwe ontwikkelingen in het onderzoek.³⁵⁵

Intussen liet waterschout Tilman zich steeds meer meeslepen door de Duitse heksenjacht op communistische emigranten. In 1939 onderhield hij intensieve verbindingen met ene Karl Ulrich, een Duitse agent van de Abwehr Bremen. Met hem wisselde hij informatie uit over ‘ongewenste’ alias antifascistische Duitse zeelieden.³⁵⁶ Misschien wel de grootste aanwijzing dat Tilman reeds voor de oorlog volledig mee ging in het Duitse verhaal en hij daar veel voor over had is een brief van een zekere Hans Gülzow gericht aan zijn adres. De brief dateert van 27 juli 1939 en is een spionageverslag uit Rotterdam, waar de gewezen matroos Gülzow Knüfken bespioneerde in opdracht van Tilman.³⁵⁷ Na de oorlog verklaarde Celis dat de waterschout dit wettelijk gezien helemaal niet mocht doen en daarmee ver zijn boekje te buiten ging.³⁵⁸ Ook probeerde Tilman via de Gentse waterschout inlichtingen te verkrijgen over Hans Jeschke, een Duitse emigrant die in Gent woonde. Volgens Tilman stond hij in verbinding met Knüfken.³⁵⁹

Het niet-aanvalsverdrag van eind augustus had grote gevolgen voor het Duitse politieonderzoek. De Sovjet-Unie was nu officieel een bevriende staat, dus het laatste wat de Gestapo zich kon veroorloven was het in een slecht daglicht stellen van haar ‘vrienden’. De Komintern-these die de Duitsers voor het verdrag nog niet helemaal hadden uitgesloten, verdween nu volledig. Wat voordien een tweesporenbeleid was, veranderde in een onderzoek dat maar één doel had: de Britse geheime dienst de schuld geven van de aanslagen. De Pötzsch-Knüfken-these won vanaf dit moment alleen maar meer aan belang, zeker nadat de oorlog tussen Duitsland en de geallieerden officieel uitbrak. Over een eventuele Komintern-inmenging moest nu wel gezwegen worden, ondanks het feit dat de Duitsers hier ongetwijfeld goed van op de hoogte moesten geweest zijn.

De Duitse intoxicatie zette zich meer dan ooit door en kwam tot een ongeziene climax op 9 november 1939. Toen ontvoerde een commando van de Duitse *Sicherheitsdienst* twee Britse agenten die in dienst stonden van de SIS. Deze beruchte ontvoering vond plaats in Venlo, een Nederlands stadje net over de Duitse grens. De twee agenten in kwestie waren *Capitain* Sigismund Payne Best en *Major* Richard

³⁵⁵ Borgersrud, L., op. cit., pg. 54.

³⁵⁶ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 52.

³⁵⁷ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Verslag “*in zaken spionage gegen Kniefke*” van Gülzow aan Tilman, 27/7/1939.

³⁵⁸ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Toelichting bij de documentatie van Celis, 13/5/1946.

³⁵⁹ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Tilman aan waterschout van Gent, 4/7/1939.

Henry Stevens. Die laatste was de leider van de zogenaamde *Passport Control Office* in Den Haag. Dit was eigenlijk de dekmantel waaronder de Britse geheime dienst opereerde in Nederland.³⁶⁰

Het levend kunnen te pakken krijgen van twee SIS-agenten was een ware triomf voor Hitler. Bij ondervragingen met de Gestapo lieten Stevens en Best allerlei waardevolle informatie los over Britse agenten en het functioneren van de Britse geheime dienst in de Lage Landen. Stevens bevestigde onder andere dat Knüfken en Pötzsch SIS-agenten waren.³⁶¹ Deze bekentenis was van goudwaarde voor de Duitsers en was koren op de molen voor hun anti-Britse propaganda.³⁶² De Duitse krant *‘Völkischer Beobachter’* verspreidde op het einde van november 1939 een artikel waarin met een beschuldigende vinger werd gewezen naar de Britse geheime dienst inzake de sabotageaanlagen van 1937-1938. Volgens de auteur van dat artikel zou Stevens dat bekend hebben. De verschillende aanslagen zouden Duitsland, Italië, en Japan zestig miljoen mark hebben gekost.³⁶³

In het najaar van 1939, tijdens de zogenaamde *phoney war* of schemeroorlog, verspreidden de Duitsers strooibiljetten over België getiteld *“Le capitaine Stevens fait des aveux: L’Intelligence Service organisait des actes de sabotage à bord des navires”*. Volgens dit strooibiljet zou Stevens toegegeven hebben dat Pötzsch verantwoordelijk was voor enkele aanslagen op Duitse, Italiaanse en Japanse schepen in de jaren 1937-1938.³⁶⁴ Het lijkt mij onwaarschijnlijk dat Stevens dit zou gezegd hebben, aangezien Pötzsch helemaal niet de verantwoordelijke was. Het enige wat de Duitsers via Stevens bevestigd zagen waren hun vermoedens dat Pötzsch een SIS-agent was. Het was dus niet zo dat de Gestapo nieuw ‘bewijsmateriaal’ had gekregen dat Pötzsch en zo dus ook Groot-Brittannië achter de ‘terreuraanslagen’ zaten. Toch ging ze dit sinds het pact met de Russen meer dan ooit luidop verkondigen.

9.1.1.b De GPA: in de bres voor de ‘imperialisten’?

Uit de talrijke verslagen die terug te vinden zijn in het archief van de GPA valt af te leiden dat Block en co in de loop van 1939 hun eerder beschreven niet-repressieve tactiek bleven volhouden. Men bleef verschillende verdachten zoals Wouters, Alfons Fictels, Van Welde, Theophiel Fictels, en Angela Saerens achtervolgen om na te gaan welke netwerken ze onderhielden.

Op 25 mei kreeg de GPA het bericht van de Rotterdamse politiechef Louis Einthoven dat ene ‘Avotin’ van Stockholm naar Rotterdam was gekomen.³⁶⁵ Celis polste bij de Openbare Veiligheid of zij meer

³⁶⁰ N.N., “The Venlo incident”, in: < <http://www.go2war2.nl/artikel/2452/Venlo-incident.htm>>, geraadpleegd op 20/5/2015.

³⁶¹ West, N., *MI6*, Londen, Grafton Books, 1985, pg. 403-410. ; Verhoeyen, E., op. cit., pg. 40.

³⁶² Verhoeyen, E., op. cit., pg. 40.

³⁶³ PKA 2001 C, nr. 1900, (Pötzsch), “*Sabotageakte durch Intelligence Service*”, 23/11/1939.

³⁶⁴ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Documentatie van Celis nr 6: “*Le Capitaine Stevens fait des aveux*”, Ongedateerd. (het strooibiljet werd volgens Celis’ naoorlogse verklaringen verspreid in het najaar van 1939).

³⁶⁵ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1892 (‘aanslagen aan boord van Duitse schepen’), brief van Louis Einthoven aan Jozef Celis, 25/5/1939.

informatie over deze Avotin konden verschaffen, en kreeg eind augustus een steekkaart van Ernst Lambert als antwoord. Wanneer Lepomme in september Lambert tussen verschillende foto's die Block hem voorschotelde herkende als de man die Wouters hem had voorgesteld als nieuwe sectieleider, wisten Block en Celis dat Lambert de leider was van de 'terreurorganisatie' in West-Europa.³⁶⁶ Dit was eigenlijk al het geval sinds de aanslag op de Kasji-Maru in juni 1938, maar omdat Lepomme pas in juli 1939 werd voorgesteld aan Lambert wist de GPA pas vanaf dat moment dat Schaap de fakkel aan iemand anders had doorgegeven. Daarop lichtte Celis niet alleen Eindhoven maar ook de Duitse consul in Antwerpen in dat de leiding over de Belgisch-Nederlandse afdeling nu in handen van Lambert lag.³⁶⁷ Het is mogelijk dat Celis ook Groot-Brittannië hiervan op de hoogte bracht (cfr. infra).

De GPA wist nu ook dat de Letse communist zich in Antwerpen bevond en besloot hem daarom op te zoeken en hem gedurende ongeveer een anderhalve maand te schaduwen. Uit die achtervolgingen bleek dat Lambert veel connecties had in Antwerpen aangezien hij op verschillende adressen kon overnachten. Hij sloep onder andere een tiental dagen in het huis van Frans Van Welde.³⁶⁸ Op 15 oktober deed de gerechtelijke politie dan iets wat ze voordien nog niet had gedaan in dit onderzoek. Wanneer Lambert uitstapte aan een Antwerpse tramhalte werd hij meegenomen naar het politiebureau waar Block hem arresteerde vanwege zijn illegale verblijf in het land.³⁶⁹ Block liet niets los over de Wollweber-organisatie om "niet te schaden aan het verder onderzoek inzake de terroristische organisatie". Lambert liet ook op zijn beurt niets los, en omdat de GPA het niet aandurfde om te beginnen over de aanslagen op schepen droeg de arrestatie van deze over heel Europa beruchte communist³⁷⁰ in feite niet veel bij aan het onderzoek. Block klopte zichzelf wel op de borst omdat volgens hem de "terroristische organisatie gedurende meerdere maanden ontredderd zou zijn" door de arrestatie van "een van haar voornaamste leiders". Block kwam er ook openlijk voor uit dat hij hoopte dat, in het belang van de Belgische neutraliteit, Lambert na het uitzitten van zijn straf geïnterneerd kon worden in België zolang de "internationale spanning zou blijven duren". Hij was er stellig van overtuigd dat Lambert zijn 'terroristische activiteit' anders weer zou hernemen.³⁷¹ Lambert kreeg op 10 januari 1940 zes maanden gevangenisstraf voorgeschoteld, vanwege zijn illegale verblijf in België. Op 15 april plaatste de politie hem over naar het interneringscentrum van Merksplas.³⁷²

Na de oorlog verklaarde Block dat hij door deze arrestatie een aanslag op Britse of Franse schepen had kunnen vermijden. Lambert was volgens hem uit Zweden gekomen om zulke aanslagen voor te

³⁶⁶ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 55.

³⁶⁷ Ibid., pg. 55.

³⁶⁸ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 ('Fictels Alfons'), verschillende bewakingsverslagen, september 1939.

³⁶⁹ Lambert was sinds 1931 uitgewezen (cfr. supra).

³⁷⁰ Heel veel Europese politiediensten kenden hem al lang.

³⁷¹ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 ('Fictels Alfons'), brief van Block aan de PdK Antwerpen, 17/10/1939.

³⁷² Verhoeyen, E., op. cit., pg. 56.

bereiden.³⁷³ Het niet-aanvalsverdrag had er immers voor gezorgd dat verschillende politiediensten geloofden dat de ‘terreurorganisatie’ zich vanaf nu niet meer zou richten op de asmogendheden maar op Groot-Brittannië en Frankrijk.³⁷⁴ Door zijn naoorlogse verklaringen weten we dat Block er ook na de oorlog nog steeds van overtuigd was dat de Wollweber-organisatie van plan was om Britse en Franse schepen te saboteren. Hoewel hier geen bewijs voor was, geloofde hij dit toch. Dit toont nogmaals hoe een veranderende politieke context een politieonderzoek een heel andere wending kan geven.

Dat de schrik voor aanslagen op Britse en Franse schepen er goed in zat, blijkt uit de verschillende bewakingsverslagen die werden opgesteld van 6 november 1939 tot 8 mei 1940 door de Bijzondere Opdrachten. Enorm veel Britse maar ook Franse en heel af en toe zelfs Amerikaanse schepen werden in deze periode bewaakt.³⁷⁵

Ondanks het feit dat er nooit bewijs is gevonden van mogelijke plannen om zich te richten op de West-Europese grootmachten, heeft een document van de Franse *Sûreté Nationale* er voor gezorgd dat deze hypothese steeds aannemelijker werd.³⁷⁶ Het document dateert van 14 november 1939 en werd in de daaropvolgende maanden verspreid onder verschillende Europese politiediensten, waaronder ook de Belgische.

Volgens de Franse nota zou het politiek secretariaat van de Komintern bij een samenkomst op 3 oktober van dat jaar beslist hebben om een ‘Internationaal Sabotagecomité’ op te richten. Het comité zou zich uitsluitend richten tegen de ‘imperialistische’ grootheden zoals Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Het comité zou te werk gaan door middel van het organiseren van stakingen in fabrieken en in de zeevaart, en het saboteren van schepen en fabrieken. De hoofdzetel van het comité lag in Moskou waar de Duitse communist Walter Ulbricht de functie van voorzitter zou uitoefenen. Niemand minder dan Ernst Wollweber kreeg de verantwoordelijkheid over Europa. Zijn afgevaardigden in België zouden Herman Knüfken en Waldemar Pöttsch zijn.³⁷⁷

Het document is zeer verwarrend en doet meteen enkele vragen rijzen. Hoe is dit document ooit bij de Franse politiediensten, die het op hun beurt doorstuurden naar de Scandinavische, Belgische en Nederlandse politiediensten, terechtgekomen? Inzage in het Franse archiefmateriaal zou hierover mogelijk uitsluitsel kunnen brengen. Wanneer geweten is wie dit document naar de Franse *Sûreté nationale* stuurde, kan ook uitgezocht worden wie de opsteller er van is of van waar de informatie

³⁷³ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Brief van Block aan de PdK Antwerpen, 4/4/1945, pg. 3.

³⁷⁴ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 60.

³⁷⁵ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 (‘Alfons Fictels’), Bewakingen van Stedelijke Politie, 6/11/1939-8/5/1940.

³⁷⁶ Het document heeft het geloof dat er na het Molotov-Ribbentroppact aanslagen op geallieerde schepen zouden plaatsvinden dus niet doen ontstaan, maar enkel aangewakkerd. Uit het archiefmateriaal blijkt dat Block en Celis al voor dat ze weet hadden van dit document geloofden in deze hypothese.

³⁷⁷ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 2464 (‘Comité International de Sabotage’), “note” van de Franse politie, 14/11/1939.

afkomstig is. Dit is belangrijk aangezien de historische literatuur er unaniem van overtuigd is dat een zogenaamd ‘Internationaal Sabotagecomité’ nooit heeft bestaan. Dankaart en Van Doorslaer beschreven het reeds in 1979 als een “onzekere bron”.³⁷⁸ Bijna dertig jaar later trekt Verhoeyen de waarachtigheid van het document nog steeds in twijfel.³⁷⁹

Block beweerde na de oorlog dat het document wel eens afkomstig zou kunnen geweest zijn van de Duitsers. Verhoeyen gaat enigszins mee in deze hypothese omdat het document Pöttsch en Knüfken beschouwde als de verantwoordelijken voor de activiteiten van het comité in België. Ze werden op deze manier nogmaals in verband gebracht met sabotageactiviteiten in Antwerpen maar ook met Wollweber, die volgens het document de grote leider in Europa was (cfr. supra).³⁸⁰

Het is inderdaad een plausibele hypothese dat de Duitsers achter het document zaten maar toch zijn er wat dat betreft nog een aantal onzekerheden. Waarom zouden twee SIS-agenten zoals Pöttsch en Knüfken aanslagen willen plegen op schepen van het Verenigd Koninkrijk, het land waarvoor ze werkten? Er is niet meteen een duidelijk antwoord op welke manier de Duitsers er baat bij zouden hebben te suggereren dat Groot-Brittannië het slachtoffer kon worden van haar eigen agenten. En waarom zou Duitsland de Komintern willen ‘zwartmaken’, op een moment dat beide landen een vriendschappelijke band met elkaar onderhielden? Misschien was het heimelijk de bedoeling om de geallieerden en de Sovjet-Unie tegen elkaar op te zetten? Of net omgekeerd: Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie werkten samen, omdat Britse agenten in verbinding zouden staan met de Komintern. Maar dan rijst nogmaals de vraag waarom Groot-Brittannië zou willen samenwerken met de Komintern om aanslagen op haar eigen schepen te plegen.

De oorsprong van het document is dus hoogst onzeker. In Duitse archieven is tot nu toe trouwens nog geen enkel document gevonden dat het bestaan van een Internationaal Sabotagecomité vermeldt.³⁸¹ Hoe dan ook heeft het document in zekere mate bijgedragen aan het geloof dat de Wollweber-organisatie haar strategie aan de vernieuwde politieke situatie zou aanpassen.

Het geloof dat de ‘terreur’ zou overhevelen naar Britse schepen leidde bij Block en anderen tot de verwarring dat de reeds vermelde zeeman John Van den Keybus ook lid was van de Antwerpse Wollwebergroep. Van den Keybus was in oktober van dat jaar immers mede verantwoordelijk voor een staking op een Belgisch schip dat van de Amerikaanse stad New Orleans naar het Verenigd Koninkrijk zou varen om het land te bevoorraden. Het schip bleef door die staking een maand stil liggen.³⁸² Daaropvolgend organiseerden Tilman en Block een huiszoeking op de Jan Davidlei 53 te Antwerpen,

³⁷⁸ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 155.

³⁷⁹ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 62.

³⁸⁰ Verhoeyen, E., op. cit. pg. 46-47.

³⁸¹ Verhoeyen, op. cit., pg. 62.

³⁸² RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 2272 (‘Elisabeth van België’), Verslag van waterschout Tilman over de staking, 22/11/1939.

het adres van Van den Keybus. Daar troffen ze naast zijn ouders ook Komintern-literatuur, visitekaartjes van allerlei communisten en brieven van René Wilfried Wouters aan.³⁸³ Dit leidde bij verschillende politiediensten, zelfs tot na de oorlog, tot de conclusie dat Van den Keybus lid was van de Antwerpse Wollwebergroep die het vanaf nu gemunt zou hebben op Groot-Brittannië. Van den Keybus was echter helemaal geen lid. Hij stond wel in contact met enkele leden en onderhield vrij uitgestrekte verbindingen in het communistische zeeliedenmilieu. Na de oorlog bevestigde Eligius De Rijck dat Van den Keybus niets met de Wollwebergroep te maken had.³⁸⁴ Op 1 mei 1940 werd Van den Keybus veroordeeld tot zes maanden celstraf vanwege “scheepsontvluchting en ongehoorzaamheid”.³⁸⁵

9.2 De laatste ontwikkelingen tot 10 mei 1940

Het Duits-Russisch pact was echter niet de enige reden waarom Wouters uiteindelijk niet toesloeg. Het plegen van aanslagen na het verdrag werd hem in feite praktisch onmogelijk gemaakt, omdat hij in het begin van september 1939 werd opgeroepen voor het Belgische leger. Zijn oproeping is eigenlijk vrij frappant. Een Vlaamsgezinde communist die voorstelde om aanslagen te plegen op Belgische ministers, bevond zich nu in de rangen van het Belgische leger. Als gevolg hiervan lichtte commissaris-generaal Florent Louwage naar eigen zeggen de “geheime dienst” in dat Wouters verdacht werd van terrorisme. Die belofde daarop dat Wouters “bescheiden zou bewaakt worden”.³⁸⁶

Informatie over de activiteiten van de andere leden van de Antwerpse Wollwebergroep in het najaar van 1939 en het voorjaar van 1940 is enorm schaars. Bijna alle mannen die op één of andere manier lid waren geweest bleven op de achtergrond. We weten wel dat Van Welde zich nog ter beschikking stelde van de organisatie door Lambert in oktober 1939 onderdak aan te bieden (cfr. supra). Ook zou hij nog een aantal keer in contact hebben gestaan met Wouters, al kan dat contact niet zo vaak hebben plaatsgevonden aangezien die laatste inmiddels was opgeroepen voor het leger.³⁸⁷

Intussen liet Schaap zich steeds minder in met de Belgische Wollwebergroep, en vervulde hij meer opdrachten buiten Nederland en België in het kader van de Wollweber-organisatie. Waarschijnlijk was dit te wijten aan het feit dat Schaap voelde dat de Belgische en Nederlandse politiediensten hem op het spoor waren. Tussen april en september 1939 bevond hij zich in Parijs, omdat het hem naar eigen zeggen te warm onder de voeten werd in Nederland. Daarna trok hij naar Stockholm, waar Wollweber hem opdroeg om een netwerk te onderhouden tussen Noorwegen, de Baltische Staten, en enkele grote

³⁸³ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 2272 (‘Elisabeth van België’), PV van George Block over de huiszoeking bij Van den Keybus, 5/12/1939.

³⁸⁴ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Onderhoud met Eligius De Rijck’, 15/6/1946.

³⁸⁵ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 2272 (‘Elisabeth van België’), Verslag van de Stedelijke Politie i.v.m. vroegere veroordelingen van Van den Keybus, 22/9/1953.

³⁸⁶ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1861 (‘Alfons Fictels’), brief van Louwage aan Celis, 27/9/1939.

³⁸⁷ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, pg. 42-43.

Duitse havensteden. Tenslotte verhuisde hij naar Kopenhagen waar hij via Richard Jensen in verbinding werd gesteld met Kjeld Vanman, een lid van de Deense Wollwebergroep maar tegelijk ook een infiltrant van de Deense politie. Het was diezelfde Vanman die in 1938 aan de Deense politiediensten kon vertellen dat Ernst Wollweber de algemene leider van de sabotageorganisatie was (cfr. supra). Schaap, die net zoals alle andere leden van de organisatie helemaal niet wist dat Vanman een mol was, moest nu met hem samenwerken. Dat zou hem in de nabije toekomst nog zuur opbreken.³⁸⁸

In Antwerpen richtte de GPA na de arrestatie van Lambert haar pijlen op August Lemmens en de Duitse communist Gerhard Kratzat. Lemmens was verdacht omdat Wouters regelmatig gezien werd aan diens woning, en omdat ook het vermoeden bestond dat Lambert en Schaap er af en toe verbleven. In januari 1940 voerde de GPA een huiszoeking uit in zijn woning. Daar werden allerlei foto's en gegevens van communisten, waaronder ook gewezen Spanjestridders zoals Victor Broucke (cfr. supra), gevonden. Lemmens gaf toe dat hij enkele Spanjestridders onderdak had verleend, maar liet niets los over de Wollweber-organisatie, van wiens activiteiten hij wel gedeeltelijk op de hoogte maar geen lid was. De Duitse communist Gerhard Kratzat was ook een verdacht persoon. Hij werkte al enkele jaren voor de IZH, en was in het kader daarvan vaak actief in Antwerpen. Volgens Block was het de bedoeling dat hij de opvolger werd van de gearresteerde Lambert. Block geloofde dat omdat Kratzat in contact stond met Lambert, en omdat hij vermoedde dat Kratzat bij Lemmens logeerde. Hierdoor lijkt de hypothese van Block plausibel, maar bewijs is er niet voorhanden.³⁸⁹ Kratzat kon net zoals Lambert gearresteerd worden voor een ander feit dan zijn mogelijke betrekkingen met de Wollweber-organisatie. Op 2 januari arresteerde de Bijzondere Opdrachten hem namelijk omdat hij in Antwerpen verbleef met een vals paspoort, en hij zich niet als vreemdeling had aangemeld bij zijn aankomst in de Scheldestad. Op 4 april 1940 werd hij tot drie jaar gevangenisstraf en een geldboete veroordeeld wegens “valsheid in geschriften”. De Procureur des Konings in Antwerpen noemde hem een “gevaar voor de veiligheid van de staat”.³⁹⁰

In 1939 verscheen ook Adriaan Feij weer op het toneel. De Nederlander werd vrijgelaten uit de gevangenis op 17 augustus 1939, na iets meer dan een jaar te hebben vastgezet. Op het einde van 1939 werd hij in Rotterdam benaderd door ene “Ton”. Deze persoon was in werkelijkheid Anton Helmes, die nog steeds werkte voor de Gestapo. Feij en Helmes moeten elkaar nog gekend hebben uit de periode dat die laatste de lijfwacht van Schaap was. Dat Feij hem “Ton” noemt kan er op wijzen dat hij in werkelijkheid de naam van Helmes niet kende. Helmes zei aan Feij dat hij werkte voor de Britse geheime dienst, en bood hem de kans aan om voor 200 gulden per maand ook een MI6-agent te

³⁸⁸ Verhoeyen, E. “Schaap”, in: *Dictionnaire Biographique des Kominterniens (CD-ROM)*, Parijs, Collection Maitron, 2010.

³⁸⁹ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 58.

³⁹⁰ ARA, DVZ, dossier nr. A 199334 (Gerhard Kratzat), Brief van de PdK Antwerpen aan de minister, 27/4/1940.

worden. Als Feij akkoord ging zou Helmes hem in contact brengen met “een Engelsman”. Deze zogenaamde “Engelsman” die Feij zou ontmoeten was in werkelijkheid Wilhelm Sick. Zo ver kwam het uiteindelijk niet, want toen Helmes aan Feij vroeg of hij ook aan springstof kon geraken werd die wantrouwig. Feij ging niet mee in het spel. Indien hij dat wel zou gedaan hebben, hadden de Duitsers via de medewerking van Sick het ‘bewijs’ dat de aanslagen in verband konden gebracht worden met de Britse geheime diensten.³⁹¹ Uit dit voorval blijkt nog maar eens dat de Duitsers op allerlei manieren op zoek gingen naar argumenten om Groot-Brittannië de schuld te geven van de aanslagen.

Feij kon nog geen volledig jaar van zijn vrijheid genieten. In de nacht van 3 op 4 mei 1940 arresteerde de Nederlandse politie hem samen met twintig andere personen die als ‘staatsgevaarlijk’ werden beschouwd. In totaal werden drie communisten, waaronder Feij en twee andere leden van de Nederlandse Wollwebergroep³⁹² aangehouden. Daarnaast waren ook achttien leden van de N.S.B. het slachtoffer van deze politieactie. Hoogstwaarschijnlijk werd Feij aangehouden in verband met zijn eerdere arrestatie voor de smokkel van springstof. De groep van 21 werd geïnterneerd in het kamp Ooltgensplaat, gelegen op het Nederlandse eiland Overflakkee.³⁹³

De Gestapo probeerde ook nog steeds om Knüfken en Pötzsch te pakken te krijgen. Die eerste werd op het einde van 1939 gearresteerd in Zweden, terwijl hij in Stockholm een opdracht voor de SIS uitvoerde.³⁹⁴ Meteen vaardigde Duitsland een aanhoudingsbevel uit, waarin Knüfken er van werd beticht terroristische aanslagen op schepen te hebben gepleegd.³⁹⁵ De Zweedse politie leverde hem echter niet uit. Ook Pötzsch belandde in de gevangenis. Na zijn uitwijzing in 1938 keerde hij nog even terug naar België, waar hij een tijdje ondergedoken leefde. In het begin van 1940 kreeg hij dan een opdracht van de Britse geheime dienst in Denemarken. In april van dat jaar werd hij in Kopenhagen gearresteerd op verdenking van spionage voor Groot-Brittannië. Hij werd, in tegenstelling tot Knüfken, wel uitgeleverd aan de Duitsers.³⁹⁶ Dat gebeurde enkele dagen na het begin van Operatie *Weserübung*, de Duitse inval in Denemarken en Noorwegen, waarbij de twee Scandinavische landen ten prooi vielen aan Hitlers veroveringsdrang. Niet veel later was ook België aan de beurt.

³⁹¹ BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, PV van verhoor van Feij, 16/8/1940, pg. 43-46. ; Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 64.

³⁹² De twee anderen waren Johannes Proost en Jan van den Hoonard.

³⁹³ Dankaart, H., *De organisatie Wollweber (1933-1939)*. Ongepubliceerde verhandeling, 1982, pg. 78.

³⁹⁴ Verhoeyen, E., "Het avontuurlijke leven van Hermann Knüfken, zeeman en revolutionair. Het 'Belgische hoofdstuk' (1935-1939)", *Brood en Rozen*, 2008, nr. 4, pg. 20.

³⁹⁵ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 64.

³⁹⁶ *Ibid.*, pg. 46.

10. De oorlogsjaren: mei 1940 – 1945

10.1 Terrorisme als legitimering: “*War on Terror*” vs “*Bericht des Reichsinnenministeriums*”

In oktober 2002 kreeg de Republikeinse president George Bush de goedkeuring van het Amerikaanse Congres om de Verenigde Staten met het nodige geweld te ‘verdedigen’ tegen Irak. De Amerikanen interpreteerden het woord verdedigen op een vrij ruime manier door het land in maart 2003 met groot machtsvertoon binnen te vallen. In Amerikaanse ogen was de Irakoorlog een uitbreiding van de zogenaamde “*War on Terror*”, die Bush verklaarde naar aanleiding van de aanslagen van 11 september 2001, en waarvan de eigenlijke aftrap was gegeven in oktober van dat jaar met het begin van de oorlog in Afghanistan.

Bij de oorlog in Afghanistan kregen de Verenigde Staten de unanieme steun van een sterke NAVO-coalitie.³⁹⁷ Bush had op dat moment immers de sympathie van een groot deel van de wereld met zich mee, dankzij de aanslagen van 11 september. De Franse krant *Le Monde* opende meteen na die aanslagen haar voorpagina met de quote: “*Nous sommes tous Américains*”.³⁹⁸ Dit was niet het geval met de Irakoorlog. Naast een verdeeldheid binnen de NAVO, waar onder andere Duitsland, Frankrijk, en België zich als grote tegenstanders van een invasie opstelden, waren de Verenigde Staten en Groot-Brittannië ook de enige permanente leden van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties die de Irakoorlog steunden. Bush besloot om Irak toch binnen te vallen zonder VN-goedkeuring en zette daarvoor een zogenaamde “*Coalition of the willing*” op touw voor de landen die wensten mee te gaan in het Amerikaanse verhaal.

De *Coalition of the willing* had naar eigen zeggen zo haar redenen om over te gaan tot een invasie van Irak. Het bekendste argument was de vermeende aanwezigheid van massavernietigingswapens in het land. Ondanks de Amerikaanse volharding dat die er toch zouden zijn, werd enige vorm van bewijs voor de aanwezigheid van deze wapens uiteindelijk niet gevonden. Daarnaast werden nog een aantal andere redenen aangehaald om het land binnen te vallen. Zo verdacht de coalitie Saddam Hoessein ervan in verbinding te staan met terroristische groeperingen zoals Al-Qaida. In 2002 verklaarde de Amerikaanse president dat Irak “*bad given shelter and support to terrorism*” en dat Irak en Al-Qaida “*have had high-level contacts that go back a decade*”. Een alliantie met Al-Qaida zou het volgens Randall Law voor het Iraakse regime mogelijk hebben gemaakt om de Verenigde Staten aan te vallen “*without leaving any fingerprints*”.³⁹⁹ Maar al snel bleek de link tussen Bin Laden en Hoessein, net zoals de ‘aanwezigheid’ van massavernietigingswapens, helemaal niet te bestaan.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Palmer, R.R., Colton, J., en Kramer, L., *A History of the Modern World*, New York, McGraw-Hill, 2007, pg. 1106-1108.

³⁹⁸ Law, R.D., *Terrorism. A History*. Cambridge, Polity Press, 2009, pg. 339.

³⁹⁹ Ibid., pg. 340.

⁴⁰⁰ Palmer, R.R., Colton, J., en Kramer, L., *A History of the Modern World*, New York, McGraw-Hill, 2007, pg. 1106-1108.

Tegenstanders van de Irakoerlog oordeelden dat Bush ‘terrorisme’, en meer specifiek de terroristische aanslagen van 11 september 2001, had misbruikt om zijn oorlog in Irak te legitimeren. Die oorlog kaderde volgens velen in een verzwegen breder Amerikaans plaatje, waarin de gigantische Iraakse oliereserves en de strategische ligging van het land een belangrijke rol speelden, en waarin men vanaf het moment dat Bush aan de macht kwam al plannen had om Saddam Hoessein omver te werpen.⁴⁰¹

Het linken van de vijand aan terrorisme om op die manier een invasie te legitimeren, bestaat echter niet alleen in een recent verleden. Ook nazi-Duitsland maakte gebruik van deze manier van werken. Op 10 mei 1940 werden Frankrijk, Luxemburg, Nederland en België het slachtoffer van een Duitse invasie. De West-Europese landen bleken niet opgewassen tegen het Duitse leger, en wat begon als een invasie mondde al snel uit in een overrompeling.⁴⁰² De nazi’s overhandigden op de dag van de invasie aan België en Nederland het “*Memorandum der Reichsregierung an die Belgische und Niederländische Regierung vom 10 mai 1940*”. Bij dit memorandum was een “*Bericht des Reichsinnenministeriums*” gevoegd. Dit laatste document was opgesteld in maart 1940 en was in wezen een Duits betoog waarom een invasie van België en Nederland gerechtvaardigd was. Het document beschuldigt België en Nederland ervan reeds sinds de Eerste Wereldoorlog samengewerkt te hebben met de Britse geheime diensten. De Britten konden via de samenwerking met deze landen hun oorlog voeren door middel van “omkoping, sabotage, en blokkade”, aldus het bericht. Daarna geeft het document een overzicht van de SIS-activiteiten in de Lage Landen tijdens het interbellum, een periode waarin die samenwerking volgens de Duitsers zeker niet verminderde.⁴⁰³ De Duitsers maakten hierbij uitvoerig gebruik van de informatie die ze verkregen hadden na het Venlo-incident (cfr. supra).

Tijdens de uitgebreide beschrijving van de anti-Duitse MI6-operaties wordt ook het geval Pöttsch vermeld. Het document vernoemt Pöttsch als leider van een “uitgebreid netwerk van saboteurs in opdracht van de Engelse inlichtingendienst” en bekritiseert de Nederlandse beslissing om deze “scheepssaboteur” vrij te laten uit de gevangenis. Tenslotte noemt ze de *Secret Intelligence Service* een “homoseksuele, asociale, en obscure” dienst.⁴⁰⁴

Hoewel het in het *Bericht des Reichsinnenministeriums* niet openlijk wordt gezegd, weten we dat alle Europese politiediensten die betrokken waren bij de opsporingen naar de daders van de aanslagen op schepen in 1937-1938, hen beschouwden als terroristen (cfr. supra). De beschuldiging aan het adres van België en Nederland dat zij ‘Britse terreurdaden tegenover Duitsland en haar bondgenoten’ mee in de hand zouden hebben gewerkt, was één van Hitlers argumenten om zijn westerse buurlanden binnen

⁴⁰¹ Law, R.D., op. cit., pg. 340.

⁴⁰² Palmer, R.R., Colton, J., en Kramer, L., op. cit., pg. 838.

⁴⁰³ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, *Bericht des Reichsinnenministeriums*, 29/3/1940.

⁴⁰⁴ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, *Bericht des Reichsinnenministeriums*, 29/3/1940.

te vallen. De reeds sinds lang geponeerde Duitse stelling dat Pöttsch achter de aanslagen zat, werd nu niet meer louter gebruikt als propagandamiddel maar als ook als politieke pasmunt.

Uit deze twee voorbeelden blijkt hoe terrorisme kan gebruikt of misbruikt worden voor bepaalde politieke handelingen, zoals bijvoorbeeld een invasie waarvoor moeilijk gerechtvaardigde argumenten te vinden zijn. Wel moet meteen vermeld worden dat beide gevallen niet helemaal vergelijkbaar zijn. De Verenigde Staten beschuldigden het Iraakse regime er immers van te collaboreren met Al Qaida, een groepering die effectief terroristische aanslagen heeft gepleegd. Tussen Saddam Hoessein en Al Qaida bestond uiteindelijk geen samenwerking, of daar was alleszins geen bewijs van terug te vinden. Duitsland daarentegen beschuldigde Groot-Brittannië er van ‘terreuraanslagen’ te hebben gepleegd op Duitse, Japanse, Italiaanse, en Spaanse schepen. Onterecht: Pöttsch pleegde immers geen terreuraanslagen. In tegenstelling tot Al-Qaida en Hoessein, bestond er tussen Pöttsch en Groot-Brittannië echter wel een duidelijke link.

10.2 Zomer 1940: de tongen komen los

Het Belgische leger hield maar achttien dagen stand. Op 28 mei 1940 bood koning Leopold III de capitulatie aan. België kwam onder een ‘*Aufsichtsverwaltung*’ te staan, een Duits bezettingsbestuur dat niet zelf bestuurde maar toezicht hield op de Belgische bestuurders. Veel van die Belgische bestuurders kwamen in een uiterst complexe situatie terecht: ze moesten uitvoeren wat de bezetter hen vroeg, soms tegen het belang van de Belgische bevolking in. Indien ze bepaalde zaken weigerde te doen, beschikten de Duitsers over een uitgebreid repressieapparaat dat kon ingezet worden. Hierdoor kwamen veel Belgen in een moeilijk parket terecht waarbij soms verscheurende keuzes moesten gemaakt worden.⁴⁰⁵ Vooral voor een aantal politiediensten was het ‘wikken en wegen’ tijdens de oorlogsjaren. Zo kwam ook de GPA in een lastig parket terecht.

Op 5 juni 1940 arresteerde de *Gebeime Feldpolizei* commissaris Block en inspecteur Mathiesen, de secretaris van Celis. Een kleine drie weken eerder had al een huiszoeking bij Block thuis plaatsgevonden. Volgens Verhoeyen kaderde deze aanhoudingen in de werkzaamheden van de zogeheten ‘*Auswertungstelle West*’. Deze dienst van de Abwehr werd in het leven geroepen op 21 mei 1940 en had als opdracht het in handen proberen krijgen van agenten van buitenlandse inlichtingendiensten, en van Duitse ‘landverraders’ zoals bijvoorbeeld politieke emigranten. Block werd niet gearresteerd in het kader van een of andere actie tegen communisten, die pas later zouden plaatsvinden.⁴⁰⁶ Dit is belangrijk aangezien Block na de oorlog nog in moeilijkheden zou komen door deze arrestatie (cfr. infra).

⁴⁰⁵ Deneckere, G., De Paepe, T., en De Wever, B., *Een geschiedenis van België*. Gent, Academia Press, 2012, pg. 176.

⁴⁰⁶ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 2”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.) *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2013; nr. 3,pg. 120-122.

Na een nacht in gevangenis van Sint-Gillis te hebben doorgebracht werd Block naar de Duitse stad Münster overgebracht waar hij elf dagen in de gevangenis bleef en drie maal ondervraagd werd. De Duitse verdenkingen waren duidelijk: Block werd er van verdacht de scheepssabotage in de hand te hebben gewerkt ten voordele van de Britse *Intelligence Service*. Volgens Block probeerden de ondervragers hem te doen bekennen dat de aanslagen het werk waren van de Britse geheime dienst, en dat hij Pötzsch in bescherming had genomen. Indien Block inderdaad iets in die aard zou bekend hebben, zouden die verklaringen volgens hem opnieuw koren op de molen zijn geweest van de Duitse propaganda. Hij zou echter naar eigen zeggen geantwoord hebben dat de sabotage centraal georganiseerd werd vanuit een “oostelijke staat”. Hierbij alludeerde hij op de Sovjet-Unie, maar leek hij het niet voluit te durven uitspreken. Misschien was dat om de Duitsers, die op dat moment vriendschappelijke banden onderhielden met de Sovjets, niet te schofferen. De Duitse ondervragers zouden getracht hebben om hem te chanteren door aan te geven dat Mathiesen inmiddels totaal andere verklaringen had afgelegd, wat hoogstwaarschijnlijk niet waar was. Aan Mathiesen hadden de Duitsers geld aangeboden om mee te werken, maar die schijnt daar niet op ingegaan te zijn. Block was naar eigen zeggen ook verwonderd dat de Duitsers “intussen tot andere vaststellingen” waren gekomen in het onderzoek, daar zij in 1938 nog aan Block hadden verteld dat ze “akkoord waren om te verklaren dat deze actie uitging van een grote mogendheid, gelegen in het Oosten”.⁴⁰⁷ Met dit laatste alludeerde Block ongetwijfeld op het bezoek van Streckenbach die toen nog duidelijk een tweesporenbeleid volgde en de inmenging van de Komintern allerminst uitsloot (cfr. supra).

Dat de Duitsers op dit moment nog steeds het Pötzsch-Knüfken-spoor volgden blijkt niet alleen uit Blocks verklaringen maar ook uit de ondervragingen van Adriaan Feij. Die was reeds in mei overgebracht van de Nederlandse gevangenis naar Calais. Daar werd hij overgedragen aan de Duitsers die hem meenamen naar Hamburg⁴⁰⁸. Nadat men hem in 1939 reeds in de val wilde lokken via Sick en Helmes (cfr. supra), probeerde men dit nu nog eens. Deze keer wel met succes. De Duitsers hadden Feij er van kunnen overtuigen dat de sabotageorganisatie in werkelijkheid was opgezet door Groot-Brittannië. Feij zou hierin zijn meegegaan. Hij zou zich zo bedrogen hebben gevoeld, omdat hij de hele tijd ‘in opdracht van Groot-Brittannië had gewerkt’ terwijl hij dacht dat voor de Russen opereerde. Daarom besloot hij om alles te vertellen wat hij wist.⁴⁰⁹ Waar de Duitsers Block er niet van konden overtuigen dat de Britten achter de aanslagen zat, konden ze dat kennelijk wel bij Feij.

Na Blocks periode in de gevangenis werd hij nog een kleine maand in bewaakte vrijheid gesteld in een hotel in Münster. Daar schreef hij een rapport genaamd “Memorandum betreffende de terreurdaden aan boord van Duitse, Italiaanse en Japanse schepen, algemene opdrachten van de gerechtelijke politie”.

⁴⁰⁷ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Verslag van Block aan de PdK Antwerpen, 4/5/1945.

⁴⁰⁸ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op. cit., pg. 149.

⁴⁰⁹ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 115.

In de loop van de maand september van dat jaar kwam het terecht bij de Gestapo. Block stelde het op voor de Duitsers, maar het is niet zeker geweten of ze hem dat hadden opgedragen of niet. Indien hij het uit eigen beweging had gedaan, was dat mogelijk om zich te verdedigen tegen de Duitse stelling dat hij de Britten in de hand zou hebben gewerkt. In het rapport legt hij in min of meer chronologische volgorde de handelingen en vorderingen in het politieonderzoek van de GPA uit. Daarbij komen zo goed als alle namen van de sabotageorganisatie die Block toen kende aan bod. Block vond dat de gerechtelijke politie niets te verwijten viel, en dat ze alles had gedaan om de Duitse schepen in Antwerpen te beschermen. Moesten andere politiediensten in Europa zo kordaat als hem hebben gehandeld, zouden er volgens hem veel meer aanslagen vermeden kunnen zijn. De commissaris besloot met te stellen dat wie de daders ook zijn, de GPA hen sowieso zal aanpakken.⁴¹⁰ Dat laatste was mogelijk een impliciete ‘steek’ naar de werkwijze van de Duitsers, voor wie het duidelijk wel uitmaakte wie de daders waren.

Beide Antwerpenaren keerden op 16 juli onder Duitse begeleiding terug naar hun stad. Bij hun terugkeer zou Block aan Mathiesen hebben gezegd dat er “niets aan te doen was” en dat “ze nu wel voor de Duitsers moesten werken”.⁴¹¹

Inmiddels had men in Antwerpen beslist om verschillende ‘precaire’ dossiers, zoals de dossiers van het zogenaamde ‘politiek kabinet’ (cfr. supra), te verbergen in de kantoren van de gerechtelijke politie zelf. Dat was nog gebeurd voor de arrestatie van Block. Men deed dit omdat men wou voorkomen dat ze in Duitse handen zouden vallen. Toen Block en Mathiesen werden gearresteerd, verstopte men de dossiers op een andere plaats uit schrik dat één van de twee mannen zou prijsgeven waar de dossiers lagen.⁴¹²

Ondanks het verstoppen van deze dossiers schreef het hoofd van de Abwehr III F, een afdeling die instond voor contraspionage, op 29 juli 1940 dat in Antwerpen “omvangrijk materiaal” werd buitgemaakt in verband met de sabotageorganisatie.⁴¹³ Dat kwam omdat de Duitsers op het moment dat Block en Mathiesen in Münster waren, het gerechtelijk vooronderzoek van de sabotagezaak hadden opgeëist. Dit dossier ligt vandaag nog steeds in het Rijksarchief van Beveren-Waas en bevat inderdaad een schat aan informatie. In het dossier bevinden zich onder andere een groot aantal bewakingsverslagen die werden uitgevoerd door de GPA en die waardevolle informatie bevatten over de activiteiten van Schaap, de gebroeders Fictels, Saerens, Van Welde, Wouters, Lambert, Van den

⁴¹⁰ Verhoeyen, E., pg. 115-116. ; BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, Rapport van Block, 19/9/1940, 59-73.

⁴¹¹ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Brief van advocaat-generaal Sabbe aan Krijgsauditeur Hodum, 13/6/1945.

⁴¹² Verhoeyen, E., op. cit., pg. 112.

⁴¹³ Ibid., pg. 120.

Keybus en August Lemmens.⁴¹⁴ Daarnaast eisten de Duitsers ook nog tal van andere dossiers op, die voor dit onderwerp echter niet relevant zijn.

Bij de opeising legden de Duitsers ook een brief voor aan Celis. Deze brief hadden ze buitgemaakt bij een eerdere huiszoeking in de woningen van BO-agenten of in hun kantoren. De tekst was opgesteld door de secretaris van de Antwerpse burgemeester Huysmans en was gericht aan een niet geïdentificeerde persoon. De brief stelt dat de BO er alles aan had gedaan om Pöttsch te laten uitwijzen, terwijl de GPA diens aanwezigheid in de havenstad gedurende een te lange periode had getolereerd.⁴¹⁵ Dit toont nogmaals aan op welke manier de Duitsers Block en Celis trachtten onder druk te zetten vanwege hun vermeende ‘samenwerking’ met de Britten.

De grote vraag blijft vandaag nog steeds hoe de Duitsers weet hadden van het bestaan van deze dossiers. Na de oorlog werd Block er door enkele inspecteurs van beschuldigd dat hij de nummers van de dossiers zou hebben doorgegeven aan de Duitsers. Er zou namelijk, op het moment dat Block zich in Duitsland bevond, een telegram uit Berlijn zijn toegekomen waarin de Duitsers een hele lijst van dossiernummers hadden opgesteld en opvroegen. Ik zal hier niet verder op ingaan omdat dit me enerzijds te ver zou lijden, en anderzijds omdat Etienne Verhoeyen hier reeds een uitgebreid onderzoek naar gevoerd heeft. Het volstaat om te melden dat het nooit bewezen is dat er een telegram uit Berlijn zou zijn toegekomen, en dat vanwege de hoeveelheid van het aantal nummers⁴¹⁶ het haast onwaarschijnlijk is dat Block die uit het hoofd aan de Duitsers zou kunnen hebben meegedeeld.⁴¹⁷ Block heeft deze aantijgingen aan zijn adres steeds ontkend.

Of Block al dan niet informatie aan de Duitsers heeft gegeven is dus voor dit onderzoek niet echt relevant. Veel belangrijker zijn volgende conclusies die kunnen getrokken worden uit de gebeurtenissen van juni en juli 1940. Enerzijds waren de Duitsers enorm veel informatie rijker wat betreft de Antwerpse Wollwebergroep. Niet alleen door de dossiers die in beslag werden genomen, maar ook door de verklaringen van Block en Feij. Ofschoon de Duitsers al gedurende lange tijd enkele namen kenden, had de GPA de Antwerpse Wollwebergroep reeds veel beter in kaart gebracht. Hierdoor mag er toch wel van uit gegaan worden dat deze informatie van waarde moet geweest zijn voor de Duitsers.

Anderzijds is het duidelijk dat de Duitsers nog steeds probeerden om de schuld in Britse schoenen te schuiven. Alleen gingen ze deze keer nog verder door niet alleen Groot-Brittannië maar ook Block en Celis in hun Pöttsch-Knüfken-these te betrekken. In tegenstelling tot de stelling dat Pöttsch en

⁴¹⁴ RA Beveren, PKA 2001 C, nr. 1893 (Sabotage aan boord van Duitse schepen. Dossier Parket, gerechtelijk vooronderzoek?).

⁴¹⁵ Verhoeyen, E., op. cit. pg. 117.

⁴¹⁶ Afhankelijk van de verklaring ging het over 70-80 tot 200 nummers.

⁴¹⁷ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 119.

Knüfken achter de aanslagen zaten, bleek de verdenking dat de GPA en de Britten er op zijn minst goede relaties op nahielden niet elke grond te missen.

10.2.1 Britse inmenging?

In augustus 1940 werd bij de GPA nog maar eens een huiszoeking verricht. Zowel Block als Celis werden hierbij ondervraagd door *Kapitänleutnant* Helmuth Meyer⁴¹⁸ over de relaties die zij hadden met een zekere ‘Jones’.⁴¹⁹ Deze Jones was in werkelijkheid Philip Johns, een Britse agent die zowel in dienst had gestaan van de SIS als van de *Special Operations Executive*.⁴²⁰ Voor hij aan de slag ging als SIS-agent werkte hij in Antwerpen als marineofficier bij de *Naval Control Service*. In de herfst van 1939 werd hij door een afgevaardigde van de *Passport Control Office* gerekruteerd als SIS-agent.⁴²¹ Zijn taak als bestond erin om de scheepsactiviteiten in de haven van Antwerpen te volgen, en inlichtingen te vergaren over ‘ongewone’ activiteit. Het was vooral belangrijk om de Duitsers in het oog te houden en te weten wat zij in de haven van Antwerpen uitspookten. Hij vervulde deze functie tijdens de zogeheten schemeroorlog, tot mei 1940.⁴²²

Johns schreef in *Within Two Cloaks*, zijn naoorlogse memoires, volgende passage over Celis:

*“I was given an introduction to various contacts sympathetic to the cause of the Allies. One of the most useful in checking on the activities of the local German colony was a very pro-British Belgian officer who was the head of the Police Judiciaire in Antwerp... He was to prove an extremely valuable source of information and through him and some of his close subordinates in the police force, I got to know the identity of several suspected agents working for the German SD and their Belgian collaborators...”*⁴²³

Hieruit blijkt dat Celis enerzijds waardevolle informatie over Duitse agenten moet hebben gegeven aan de Britten, en anderzijds al langere tijd op één of andere manier in verbinding moet hebben gestaan met de Britse diensten. In welke mate van intensiteit deze contacten zouden hebben bestaan weten we niet. Maar het feit dat Celis in het najaar van 1939 aan Johns werd voorgesteld als één van de *“contacts sympathetic to the cause of the Allies”* doet toch vermoeden dat de SIS op één of andere manier wist dat Celis te vertrouwen was, en dat hij pro-Brits was. Daaruit kan dan weer afgeleid worden dat zijn vertrouwen reeds beproefd was, mogelijk door eerdere inlichtingen van Celis aan de Britten.

⁴¹⁸ Meyer was een marine-officier van de ‘*Abwehrstelle Willemshaven*’. De *Abwehrstelle Willemshaven* speelde een belangrijke rol in de *Auswertungstelle West* en hield zich voornamelijk bezig met het onderzoek naar de aanslagen op schepen en de zogenaamde groep ‘Knüfken-Pötsch’. (Verhoeyen, E., op. cit., pg. 120.)

⁴¹⁹ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Celis aan krijgsauditeur Hodum, 7/12/1946, pg. 7-8.

⁴²⁰ Deze dienst wordt vaak afgekort als ‘SOE’. Ze werd door Groot-Brittannië in het leven geroepen tijdens de Tweede Wereldoorlog en hield zich in die periode bezig met onder andere spionage en sabotage.

⁴²¹ Zoals reeds vermeld was de *Passport Control Office* de dekmantel waaronder MI6 opereerde.

⁴²² Johns, P. *Within two Cloaks*. Londen, W. Kimber., 1979, pg. 16.

⁴²³ Johns, P., op. cit., pg. 17.

Celis stond er van versted dat Meyer weet had van zijn banden met Johns. Volgens hem kon alleen Tilman, die tijdens de oorlog steeds meer de richting van de collaboratie insloeg, deze informatie hebben doorgegeven omdat hij als één van de enigen op de hoogte was van de relatie tussen Celis en de Britse SIS-agent.⁴²⁴

Na de oorlog verklaarde Celis ook dat Block tijdens zijn verblijf in Münster de belangen “van de Engelsen, onze bondgenoten” had gediend.⁴²⁵ Mogelijk bedoelde hij hiermee dat Block informatie had over Groot-Brittannië met betrekking tot de aanslagen op Waldemar Pötzsch, die hij niet heeft vrijgegeven aan de Duitsers. Nog interessanter is volgende verklaring van de hoofdcommissaris over Block: “Ook wist ik dat hij inlichtingen inzamelde en doorgaf aan zekere geallieerde diensten die hier niet hoeven vermeld te worden”.⁴²⁶ Celis liet wel niet uitschijnen over welke inlichtingen het ging en of het om inlichtingen van voor of tijdens de oorlog ging.

Deze verklaringen zijn zeker geen zwart op wit bewijs van enige samenwerking tussen het hoofd van de GPA en de Britse inlichtingendiensten inzake de Antwerpse Wollwebergroep, maar wat dit op zijn minst doet vermoeden is dat Celis en Block pro-Brits waren en hen ook informatie verschafte.

Zoals reeds vermeld lieten de Nederlanders op het internationaal politiecongres van 1938 ook hun ongenoegen blijken over het feit dat de Belgische politie “maar liet begaan” inzake de opsporingen van de sabotageorganisatie (cfr. supra). Block en Celis legitimeerden hun niet-repressieve tactiek steeds door te verklaren dat ze verdere vertakkingen van de groep wilden voorkomen. Ze hadden hun afwachtende strategie bepaald in overleg met de Procureur des Konings van Antwerpen.⁴²⁷ Dat was toen de organisatie zich nog richtte tegen Duitsland, Japan, Italië en de Spaanse nationalist. Het is echter opmerkelijk dat, toen de GPA er van overtuigd geraakte dat de organisatie zich zou keren tegen het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, er wel werd opgetreden door middel van de arrestatie van Lambert en daarna die van Kratzat. Het klopt echter wel dat ze deze twee mannen konden arresteren op basis van hun illegale verblijf in het land. Hierdoor hadden ze een honderd procent geldige reden om hen aan te houden, zonder dat Lepomme daarbij ontmaskerd werd als informant. Dat kon niet bij Schaap, Fictels, Wouters en de rest, aangezien er op hun naam geen uitwijzingsbevel bestond.

Dat Celis en Block Britse agenten waren wil ik hier zeker niet gezegd hebben. Dat beide mannen in zekere zin sympathie koesterden voor Groot-Brittannië en hen inlichtingen gaven, klopt hoogstwaarschijnlijk wel. Dat blijkt immers uit de verklaringen van Johns en Celis. Een brief van de

⁴²⁴ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Celis aan krijgsauditeur Hodum, 7/12/1946, pg. 7-8.

⁴²⁵ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Celis aan PdK Antwerpen, 6/4/1945, 8^e vervolg.

⁴²⁶ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Verslag van Celis aan PdK Antwerpen, ongedateerd.

⁴²⁷ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Block aan Krijgsauditeur Hodum, 3/12/1946, pg. 3-4.

secretaris van de Antwerpse burgemeester liet daarenboven uitschijnen dat Block veel lakser omging met Pöttsch, dan de Antwerpse Stedelijke politie die hem al veel sneller uitgewezen wou zien (cfr. supra). Dit is toch wel opmerkelijk aangezien van de BO is geweten dat ze er goede relaties op nahield met Groot-Brittannië.⁴²⁸ Dat de GPA na het Duits-Russisch-pact wel besloot om tot arrestaties over te gaan kan in principe verklaard worden aan de hand van de uitwijzingsbevelen van Lambert en Kratzat. Dat ze deze twee arresteerde, puur omdat de Wollweber-organisatie haar geweer van schouder zou veranderen hebben en zich op de Britten en Fransen zou richten, kan dus niet hard worden gemaakt.

Dit zorgt er echter niet voor dat het volledig uitgesloten is dat de Britse belangen meegespeeld kunnen hebben in de beslissing van Block, Celis, en de Procureur des Konings Antwerpen om niet repressief op te treden. Zeker in het licht van de schijnbaar goede relaties tussen beide partijen. Er is alleen geen bewijs voor en daarom lijkt het mij correcter om hier niet van uit te gaan.

10.2.2 Wat wisten de Britten?

In het kader van wat hierboven beschreven staat, kan het handig zijn om na te gaan wat de Britse geheime diensten voor 10 mei 1940 precies wisten over de Wollweber-organisatie, en in het bijzonder de Antwerpse Wollwebergroep. De eerste en hooguit belangrijkste dienst die zich hiervoor ongetwijfeld heeft geïnteresseerd is de *Secret Intelligence Service* of MI6. Inzage in de archieven van deze dienst is echter niet mogelijk.⁴²⁹ Een andere dienst die zich -weliswaar in veel mindere mate- heeft geïnteresseerd in de sabotageorganisatie is de zogeheten *Security Service* of MI5, de veiligheidsdienst van het Verenigd Koninkrijk. Haar primaire functie bestond erin om het Britse grondgebied te beschermen tegen spionage, sabotage, terrorisme, of andere criminele activiteiten. In functie daarvan had ook MI5 vaak nood aan buitenlandse inlichtingen.⁴³⁰ In de jaren dertig werkten MI6 en MI5 samen in de vorm van de zogeheten 'Section V', een kanaal waarlangs beide diensten met elkaar in contact stonden. *Section V* manifesteerde zich in deze periode als de Britse autoriteit bij uitstek inzake het in kaart brengen van de Komintern-activiteiten en haar nevenorganisaties.⁴³¹

De MI5-archieven worden tegenwoordig wel deels opengesteld.⁴³² Daaruit blijkt dat de *Security Service* een bijzondere belangstelling aan de dag legde voor drie belangrijke personen binnen de Wollweber-organisatie: Ernst Wollweber zelf, Ernest Lambert, en Richard Jensen. Deze personen kregen van MI5 een *Personal File* omdat ze hen ook zagen als een potentieel gevaar voor Groot-Brittannië. Jensen was

⁴²⁸ Van Doorslaer, R., en Verhoeyen, E., "L'Allemagne Nazie, la police Belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944) – un aspect des relations Belgo-Allemandes", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XVII, 1986, nrs. 1-2, pg. 90.

⁴²⁹ Voor uitgebreidere informatie over het Britse archiefmateriaal: zie hoofdstuk inzake gebruikte archieven.

⁴³⁰ Curry, J.C., en Andrew, C., *The Security Service 1908-1945: The Official History*, Kew, Public Record Office, 1999, pg. 46.

⁴³¹ *Ibid.*, pg. 103.

⁴³² Voor meer info over de Britse archieven: zie hoofdstuk inzake het gebruikte archiefmateriaal.

de leider van de Deense tak binnen de Wollweber-organisatie (cfr. supra), en werd al sinds 1933 gevolgd door de Britse veiligheidsdienst.⁴³³

Voor Wollweber gold dat al sinds 1930. Via SIS-bronnen werd MI5 tijdens de eerste helft van de jaren dertig uitvoerig op de hoogte gehouden van diens activiteiten in het kader van de IZH. De Britten hadden kennelijk verschillende informanten die aanwezig waren op de congressen van de IZH. Die beschreven soms erg gedetailleerd de verschillende agendapunten die er aan bod kwamen. Op 8 juni 1934 kwam hij samen met Jensen en een persoon met de naam ‘Melchior’ toe in de haven van Harwich. Hij had een vals paspoort bij zich onder de naam Ragnvald Johannessen, en werd daarom het land uitgezet. Die dag zelf nog keerde hij terug naar Esjberg in Denemarken.⁴³⁴ Wollweber zou volgens Britse informatie ook verschillende keren na 1933 in België zijn geweest, een feit dat door Verhoeyen werd ontkend, maar nu dus kan rechtgezet worden.⁴³⁵ Zo zou hij in juni 1934 in Antwerpen geweest zijn op een IZH-conferentie, en eind juni 1936 vanuit de Sovjet-Unie aangekomen zijn in België.⁴³⁶

Ook Lambert werd gevolgd vanaf 1930. Aanvankelijk dachten de Britten dat hij een Belg was, maar dankzij informatie van de Belgische autoriteiten kwamen ze te weten dat het om een Letse revolutionair ging.⁴³⁷ In februari 1931 kwam hij per schip toe in Groot-Brittannië waar hij in Londen werd aangehouden omdat hij geen geldige documenten bij zich had.⁴³⁸ Dat zou één dag later leiden tot zijn uitwijzing (cfr. supra). Verschillende informanten hielden de Britten op de hoogte van zijn activiteiten in functie van de IZH tijdens de eerste helft van de jaren dertig. Daarbij zagen ze soms niet goed het bos door de bomen omdat Lambert zo veel verschillende deknamen gebruikte (cfr. supra). Toen Lambert in mei 1935 weer in Antwerpen verscheen, en de Antwerpse politie na een tip een heuse klopjacht op hem organiseerde, werd Groot-Brittannië daar kennelijk ook van op de hoogte gebracht door een “*representative in Belgium*”.⁴³⁹

De eerste documenten in verband met de sabotageorganisatie vinden we terug in de tweede helft van 1939. Eind augustus 1939 meldde een MI5-agent dat “Anton” alias Ernst Wollweber het brein was achter enkele sabotageaanlagen op Duitse schepen in Scandinavië.⁴⁴⁰

⁴³³ NA Londen Kew, KV2/2158 (‘Richard Jensen’), *Cross Reference*, 30/5/1933.

⁴³⁴ NA Londen Kew, KV2/3054 (‘Ernst Wollweber’), Verslag van *Sergeant Charles Allen (Port of Harwich)*, 8/6/1934.

⁴³⁵ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d’Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 24.

⁴³⁶ NA Londen Kew, KV2/3054 (‘Ernst Wollweber’), *Subject: Wollweber*. SIS-verslag van conferentie in Antwerpen, 20/6/1934 ; NA Londen Kew, KV2/3054 (‘Ernst Wollweber’), Verslag van *Mr. Cumming (MI5)*, 17/7/1936.

⁴³⁷ NA Londen Kew, KV2/3729 (‘Ernst Davidovitch Lambert’), Verslag van *Capitain Miller*, 12/2/1930.

⁴³⁸ NA Londen Kew, KV2/3729 (‘Ernst Davidovitch Lambert’), *Immigration Officers Report: Port of London (docks)*, 18/2/1931.

⁴³⁹ ARA, DVZ, dossier nr. 1395075 (Ernst Lambert), PV van Adjunct-Politiecommissaris Emiel Baeck, 9/5/1935. ; NA Londen Kew, KV2/3729 (‘Ernst Davidovitch Lambert’), Verslag van Miss Sissmore (MI5), 21/5/1935.

⁴⁴⁰ NA Londen Kew, KV2/3054 (‘Ernst Wollweber’), Verslag van Mr. Younger (MI5), 21/8/1939.

Een document uit de *Personal File* van Lambert is wel erg opvallend. Het betreft een geheim verslag van 20 september 1939 waarin de “*Komintern activities in Belgium and other neutral countries*” worden besproken. Als we de inhoud mogen geloven zou op een samenkomst van enkele prominente figuren binnen de Komintern, enkele dagen na het niet-aanvalsverdrag met Duitsland, beslist zijn om het hele beleid van het internationaal communisme te veranderen. Vanaf nu zou men overschakelen naar een “*terrorist policy to be put in practice in the neutral countries*” om zo verdeeldheid te creëren en de neutrale landen te betrekken in een conflict. Als gevolg van deze samenkomst werden bepaalde personen naar de Verenigde Staten, Denemarken, Zweden, Nederland, en België gestuurd om er contacten te leggen met “*certain communist elements to organise terrorist activities*”. Lambert was de persoon die werd uitgekozen om naar Nederland en België te komen. Hij zou in september 1939 aangekomen zijn in Antwerpen⁴⁴¹, en in de korte periode dat hij zich in de stad bevond zou hij René Wouters, “*a known terrorist*”, ontmoet hebben. Het verslag besluit met de stelling dat “*the activities of this terrorist group in Antwerp are being directed principally towards British and French merchant vessels visiting Antwerp*”.⁴⁴² Dit alles werd opgesteld op basis van informatie die werd doorgespeeld door de Belgische autoriteiten, die deze informatie op hun beurt verkregen van een “*communistic bron*”.⁴⁴³

Het document doet op het eerste zicht vermoeden dat deze informatie van Celis moet gekomen zijn. Ongeveer rond hetzelfde tijdstip stuurde hij namelijk ook naar de Duitse consul en naar de Nederlandse politie dat Lambert de leider was van de ‘terreurorganisatie’. De “*communistic bron*” waarover het hier dan gaat is waarschijnlijk Lepomme. Bijzonder is wel de informatie over de zogenaamde samenkomst van enkele Komintern-figuren waar men besliste om over te schakelen naar een “*terrorist policy*”. In geen enkel ander archiefstuk wordt zo’n samenkomst vermeld, en ook Celis of Block hebben hier nooit iets over losgelaten. Deze passage doet dan weer twijfels rijzen over het feit dat de informatie van Celis zou komen. Het zou ook afkomstig kunnen geweest zijn van de Antwerpse Stedelijke Politie, aangezien die ook Lepomme gebruikte als “*communistic bron*” (cfr. supra).

Hoe het ook zij, moest zo’n samenkomst effectief hebben plaatsgevonden zou dat het ‘bewijs’ zijn dat de Wollweber-organisatie inderdaad van plan was om zich tegen de geallieerden te richten. Toch is het vrij onwaarschijnlijk, aangezien zoals reeds vermeld geen enkele andere bron hier melding van maakt. Daarenboven leert ons de in november 1939 verschenen nota van de Franse Sûrete Nationale, dat gewag maakte van een Internationaal Sabotagecomité dat zich zou richten op Groot-Brittannië en Frankrijk, dat historische kritiek inzake dit onderwerp meer dan ooit op zijn plaats is (cfr. supra).

⁴⁴¹ Dit klopt niet aangezien hij in augustus al in Antwerpen was (cfr. supra).

⁴⁴² NA Londen Kew, KV2/3729 (‘Ernst Davidovitch Lambert’), *Komintern activities in Belgium and other neutral countries*, 20/9/1939.

⁴⁴³ NA Londen Kew, KV2/3729 (‘Ernst Davidovitch Lambert’), Verslag van Mr. Younger (MI5), 27/9/1939.

Op 8 maart 1940 werd bevestigd dat Lambert aan het hoofd stond van een ‘terreurgroep’ van een twintigtal Belgen en Nederlanders die het gemunt had op Britse en Franse schepen. Zijn dichtste handlangers waren Schaap en hij kreeg rechtstreekse orders vanuit Moskou.⁴⁴⁴

Wat uit dit alles vastgesteld kan worden is dat de Britse veiligheidsdienst in feite niet zo’n uitgebreide kennis had van de Wollweber-organisatie en de Antwerpse Wollwebergroep. De eerste Britse documenten betreffende de sabotageorganisatie dateren van augustus 1939. Voor de periode 1937-1938 is er niets terug te vinden, in die zin dat we mogen spreken van een hiaat. Dit staat fel in contrast met de kennis die de veiligheidsdienst had van Lambert en Wollweber in het begin van de jaren dertig. MI5 is duidelijk pas aandacht beginnen schenken aan de Wollweber-organisatie in het najaar van 1939, niet toevallig vooral vanaf wanneer ze er van verdacht werd zich te richten op Britse en Franse schepen, en ze dus een ‘binnenlands gevaar’ vormde. Het lijkt mij echter onwaarschijnlijk dat de Wollweber-organisatie in 1938 nog niet op een bepaalde manier bekend was bij de Britse geheime diensten, maar omdat ze toen enkel Japanse, Duitse, Italiaanse, en Spaans-nationalistische schepen saboteerde was ze op dat moment mogelijks enkel interessant voor MI6.

Tenslotte moet nog opgemerkt worden dat dit alles uiteindelijk een sterk gefilterd beeld van de werkelijkheid blijft. De MI5-verslagen in de *Personal Files* zijn vaak extracten van een veel groter verslag, waar dus belangrijke context is weggelaten en enkel wordt gefocust op de passages in verband met de persoon waarover de *Personal File* is opgesteld. Daarenboven bevindt het gros van de informatie over de Wollweber-organisatie zich ongetwijfeld in de MI6-archieven. Inzage in die archieven kan normaal gezien uitsluitend brengen wat betreft de Britse kennis van de Antwerpse Wollwebergroep.

10.3 Arrestaties

In de zomer van 1940 kwam niet alleen de GPA in moeilijkheden. De Duitsers richtten hun peilen nu ook op de Antwerpse Wollwebergroep. Op 1 augustus werd Schaap aangehouden door de Deense politie nadat hij in de val was gelokt door de Deense informant Vanman (cfr. supra). Korte tijd na zijn arrestatie leverden de Denen hem uit aan Duitsland.⁴⁴⁵ Zijn aanhouding was een voorbode van de arrestatiegolf die de Belgische en de Nederlandse Wollwebergroepen in de komende maanden zou treffen.

Twintig dagen na de aanhouding van Schaap stonden de GFP en de *Sicherheitspolizei* samen met enkele inspecteurs van de GPA om zes uur ‘s ochtends aan de woningen van Theophiel Fictels en Angela Saerens, Frans Van Welde, en August Lemmens. Een dag eerder namelijk had de GPA de vraag gekregen van de *Sicherheitspolizei* in Berlijn om “bijstand” te verlenen bij enkele huiszoekingen die zouden moeten plaatsvinden in het kader van het onderzoek naar de sabotageorganisatie.⁴⁴⁶ Volgens

⁴⁴⁴ NA Londen Kew, KV2/3729 (‘Ernst Davidovitch Lambert’), *Cross Reference. Subject: Lambert*, 8/3/1940.

⁴⁴⁵ Verhoeyen, E. “Schaap”, in: *Dictionnaire Biographique des Communistes (CD-ROM)*, Parijs, Collection Maitron, 2010.

⁴⁴⁶ PKA 2001 C, 1862 (‘Fictels’), PV van George Block naar PdK Antwerpen, 20/8/1940.

Block hadden de Duitsers nood aan enkele Nederlandstalige inspecteurs om bij de aanhoudingen als tolk op te treden.⁴⁴⁷ In overleg met de Procureur des Konings besloot Celis om in te gaan op die vraag, en stelde hij enkele ‘vertalers’ ter beschikking. Bij die huiszoeken werd enkel het koppel Fictels-Saerens aangehouden.⁴⁴⁸ Waarschijnlijk iets later op die dag was ook Alfons Fictels aan de beurt.

Volgens Verhoeyen was de arrestatie van die laatste mogelijk te danken aan Feij.⁴⁴⁹ Die was inmiddels overgebracht naar Hamburg. Zoals reeds vermeld werd hem daar voorgelogen dat hij heel de tijd in dienst van Groot-Brittannië had gewerkt. Naar eigen zeggen zorgde dat er voor dat hij begon te praten (cfr. supra). We weten zeker dat hij een groot deel van de Nederlandse Wollwebergroep ‘verraadde’, en aan de Duitsers ook zijn verbindingen met Schaap en Wollweber verklaarde.⁴⁵⁰ De naam van Alfons Fictels gaf hij niet, aangezien hij die niet kende, maar hij wist wel hoe hij te bereiken was.⁴⁵¹ Theoretisch gezien kan Alfons Fictels’ aanhouding echter ook het gevolg zijn geweest van de gegevens die de Duitsers konden vinden in het gerechtelijk vooronderzoek dat ze een korte tijd geleden in beslag hadden genomen (cfr. supra).

Na hun aanhouding bleven de gebroeders Fictels en Saerens een korte periode in de stadsgevangenis van Antwerpen. Daarna brachten de Duitsers hen over naar Hamburg, vanwaar het onderzoek naar de Wollweber-organisatie centraal werd georganiseerd onder leiding van Peter Kraus. Saerens werd al snel weer vrijgelaten maar van die vrijheid zou ze niet lang kunnen genieten (cfr. infra). Tijdens zijn verhoren in Hamburg heeft Alfons Fictels redelijk wat informatie gelost over de Antwerpse Wollwebergroep. Na een beschrijving van het ontstaan van de Antwerpse groep waarover hij de leiding kreeg, verduidelijkte hij zijn verhoudingen met Schaap en Wollweber. Met zekerheid is geweten dat hij daarna de namen en de precieze rol van Karel Dieltjens, Lambert, Van Welde, en Wouters doorgaf.⁴⁵² Dieltjens’ naam was nieuw voor de Gestapo, aangezien ook de Belgische politiediensten hem nog niet kenden. De andere personen kende de Gestapo wel al, deels door de inbeslagname van het gerechtelijk vooronderzoek.

Intussen werd op bevel van het *Reichssicherheitshauptamt* een zogeheten *Sonderkommando* onder leiding van Peter Kraus opgericht. Dat commando kreeg de opdracht om op het terrein het onderzoek naar de Belgische en Nederlandse groep in handen te nemen. Ook Max Günther maakte hier deel van uit. Samen met Feij trok het commando naar Nederland waar ze in de loop van het najaar een twintigtal

⁴⁴⁷ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Getuigenis van Block, 24/12/1946.

⁴⁴⁸ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 2”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.) *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d’Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2013; nr. 3, pg. 123.

⁴⁴⁹ Ibid., pg. 123.

⁴⁵⁰ BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, Verhoren van Feij door de Gestapo Hamburg, augustus-september 1940, pg. 11-47.

⁴⁵¹ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 123.

⁴⁵² BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, Verhoren Alfons Fictels, 22/10/1940-28/10/1940, pg. 101-105.

leden van de Nederlandse Wollwebergroep arresteerde en naar Hamburg overbrachten.⁴⁵³ Het oprollen van de Nederlandse groep was dus een rechtstreeks gevolg van de medewerking van Feij.

Het gros van de Antwerpse groep werd gearresteerd op het einde van 1940. Schockaert, Vercammen, Van Welde, Karel Dieltjens, Saerens, August Lemmens, Jan Dieltjens, en Van den Keybus⁴⁵⁴ vielen ten prooi aan de Duitsers op 6 december. Voor Saerens was dat al de tweede keer (cfr. supra). Rodrigus volgde één dag later hun voorbeeld. Wouters werd aangehouden op 20 december, en tenslotte volgde nog Mastbooms en Jan Lemmens die op respectievelijk 9 januari en 10 februari 1941 werden gearresteerd.⁴⁵⁵

Vercammen, Schockaert, Karel en Jan Dieltjens, Van Welde, August Lemmens, Jan Lemmens, en Van den Keybus werden allen gearresteerd in Antwerpen.⁴⁵⁶ Rodrigus werkte op het moment van zijn aanhouding op de luchthaven van Dijon. Hij werkte daar reeds sinds september 1940. Hoewel zijn kinderen na de oorlog anders beweerden, was dat volgens de Belgische justitie op vrijwillige basis aangezien de verplichte tewerkstelling toen nog niet was ingevoerd.⁴⁵⁷ De dag van Rodrigus' arrestatie bevond Wouters zich nog samen met zijn medesoldaten in een Duits krijgsgevangenenkamp. De Duitsers pikten hem er dertien dagen later uit en arresteerden hem.⁴⁵⁸ Ook Mastbooms werd aangehouden terwijl hij zich in Duitsland bevond. Het is niet duidelijk wat hij daar deed, maar volgens zijn vrouw was hij naar Hannover gevlucht "omdat hij schrik had".⁴⁵⁹ Dat zou goed gekund hebben aangezien hij waarschijnlijk wel had opgemerkt dat de Duitse politie de Belgische leden één voor één te pakken kreeg. In de Duitse stad verbleef hij op een schuiladres bij Eliza Dudonne, een kennis van de familie Mastbooms.⁴⁶⁰

Op 12 februari 1941 werd ook Armand Foutrel, een randfiguur binnen de Antwerpse Wollwebergroep, gearresteerd in zijn woning in Deurne.⁴⁶¹ Het was normaal gezien ook de bedoeling om Petrus Geerts aan te houden op 6 december 1940. Dat gebeurde echter niet vanwege een misverstand: op die dag

⁴⁵³ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 127.

⁴⁵⁴ Lemmens, Jan Dieltjens, en Van den Keybus waren zoals besproken geen leden van de groep, maar ze werden er wel van verdacht en er daarom ook om aangehouden. Uiteindelijk werden ze er niet voor vervolgd.

⁴⁵⁵ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, 20/8/1942, pg.1. ; NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, *Affaire Sanders 75/20*, BNV-rapport 'Sabotageorganisatie in België', 8/4/1946. ; DO, PP AD 774 kal 4012 (Dossier Joannes Lemmens), beslissing inzake dossier nr. 774, 25/10/1949.

⁴⁵⁶ DO, (Dossiers van de personen in kwestie), Formulier voor rechthebbenden NCPGR, ongedateerd.

⁴⁵⁷ DO, PP AD 52115 kal 12431, (Dossier Gerardus Rodrigus), Beslissing van in tweede aanleg inzake dossier nr. 52115, 6/7/1954.

⁴⁵⁸ DO, PP AD 34595 kal 14522, (Dossier René Wilfried Wouters), Brief voor de heer Noël (directeur NWOS), 11/1/1946.

⁴⁵⁹ DO, PP AD 1630 kal 3139 (Dossier Jan Mastbooms), Brief van Carolina Machiels aan de Aanvaardingscommissie voor Politieke gevangenen, 9/12/1946.

⁴⁶⁰ DO, PP AD 1630 kal 3139 (Dossier Jan Mastbooms), Brief van Carolina Machiels aan de Aanvaardingscommissie voor Politieke gevangenen, 9/12/1946.

⁴⁶¹ DO, PP AD 3624 kal 3514, (Dossier Armand Foutrel), Formulier voor rechthebbenden NCPGR, ongedateerd.

arresteerden de Duitsers ene Petrus Deschepper, maar dat bleek dus om een vergissing te gaan.⁴⁶² Meteen nadat hij het nieuws had vernomen dat de Duitse politie naar hem op zoek was, sloeg Geerts op de vlucht naar Duitsland. In augustus 1940 had Angela Saerens hem en Karel Dieltjens al gewaarschuwd dat de Duitsers waren begonnen met het oprollen van de Wollweber-organisatie. Volgens een verklaring van zijn vrouw oogde Geerts sinds die ontmoeting met Saerens heel zenuwachtig, maar ondernam hij nog geen drastische maatregelen. Zijn vrouw wist echter niet waarom hij zo zenuwachtig was, Geerts had haar immers niets verteld over zijn lidmaatschap van een communistische sabotagegroep.⁴⁶³ Die drastische maatregelen nam hij nu wel: 6 december 1940 was de laatste dag dat Eugenia Anna Bleys haar man zag. De Duitsers sloegen er uiteindelijk in om hem te arresteren op 15 februari 1941.⁴⁶⁴

Eligius De Rijck bleef voorlopig nog buiten schot. Op het einde van 1940 was hij naar Stettin getrokken om er te gaan werken in de haven.⁴⁶⁵ Precies één jaar na de Duitse inval in België, op 10 mei 1941, werd hij dan toch aangehouden door de Gestapo en overgebracht naar Hamburg.⁴⁶⁶

Om Lambert in pakken te krijgen had de Gestapo de meeste moeite van al. Hij zat vast in het interneringscentrum van Merksplas toen Duitsland België, Nederland, en Frankrijk aanviel. Op het moment van de inval werd hij overgeplaatst naar het concentratiekamp van Gurs, in zuidwest-Frankrijk.⁴⁶⁷ Mogelijk was dat om hem niet in Duitse handen te doen vallen. Hij bleef tot in 1942 in het zuiden van Frankrijk vertoeven, maar verhuisde wel van Gurs naar een werkkamp in La Grande-Combe. De Duitse politiediensten waren hier niet van op de hoogte, en probeerden hem op te sporen in België via de hulp van de GPA. Block en Celis wisten echter wel dat Lambert zich waarschijnlijk niet meer in België bevond, maar speelden het spelletje mee om te voorkomen dat hij in Duitse handen zou vallen. Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat na het begin van Operatie Barbarossa in juni 1941 de allianties gekeerd waren en de Belgische parketten van de regering in ballingschap de mondelinge instructie meekregen om de communisten niet meer te bestrijden als anti-Belgische elementen.⁴⁶⁸ De eens zo gezochte ‘terrorist’ Lambert, werd nu door deze vernieuwde politieke context in bescherming genomen door de GPA. Uiteindelijk werd hij toch opgemerkt en gearresteerd in Frankrijk op 4 september 1942.⁴⁶⁹

⁴⁶² DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Verslag van verhoor Angela Saerens en Eugenia Anna Bleys door Bijzondere Opdrachten, 2/4/1949.

⁴⁶³ Zijn rol binnen de groep was eerder beperkt.

⁴⁶⁴ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Verslag van verhoor Angela Saerens en Eugenia Anna Bleys door Bijzondere Opdrachten, 2/4/1949.

⁴⁶⁵ Stettin lag toen nog op Duits grondgebied. Vandaag komt deze stad toe aan Polen.

⁴⁶⁶ DO, PP 34081 kal 33211 (Dossier Eligius De Ryck), Verhoor van Eligius De Rijck door commandant Goedert, 24/6/1948.

⁴⁶⁷ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 130.

⁴⁶⁸ Dumoulin, M., et al., *Nieuwste Geschiedenis van België (1905-1950)*, Tielt, Lannoo, 2006, pg. 1193.

⁴⁶⁹ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 130.

Het is niet zeker op welke manier de namen van Schockaert, Vercammen, Mastbooms, De Rijck, Geerts, Jan Lemmens, Foutrel, en Rodrigus in Duitse handen waren terechtgekomen. Ze waren alvast niet bekend bij de GPA, tenzij die van Vercammen, De Rijck, en Foutrel maar die had men nog niet in verband kunnen brengen met de Antwerpse Wollwebergroep, en kwamen dus ook niet voor in het gerechtelijk vooronderzoek. De enige mogelijke optie is dat Alfons Fictels ze heeft doorgegeven aan de Gestapo. Als hij dat niet had gedaan, had de Gestapo hen normaal gezien nooit op het spoor gekomen, tenzij later via de bekentenissen van anderen. Een aantal fragmenten uit de Duitse verhoren van Fictels zijn bewaard gebleven, maar daar komen de namen van deze personen niet in voor.⁴⁷⁰ Bewijs is er dus niet voorhanden, maar het is een logische hypothese, zeker met in het achterhoofd de naoorlogse verklaring van één van de leden van de Nederlandse groep dat alle Belgische leden enorm kwaad waren op Alfons Fictels omdat hij hun namen had doorgegeven.⁴⁷¹

Uitgegaan van het feit dat een groot deel van de leden werd aangehouden na bekentenissen van Fictels, kunnen we stellen dat zijn aanhouding samen met die van Feij een mijlpaal was in het Duitse onderzoek. De arrestaties van deze twee personen hebben grotendeels gezorgd voor het oprollen van de Nederlandse en Belgische Wollwebergroepen. Waarom Feij besloot mee te werken is geweten, althans volgens zijn eigen versie van het verhaal (cfr. supra). Waarom Fictels besloot om te bekennen weten we niet. Bedreigingen aan zijn adres of van zijn vrouw en kinderen? Folteringen? Valse beloftes? Hoe het ook zij, de Gestapo vond in ieder geval een manier om hem te doen praten.

Een belangrijke vraag is waarom Duitsland nu toch overging tot massale arrestaties, terwijl het niet-aanvalsverdrag met de Sovjet-Unie nog intact was. Ze had immers reeds zo lang volgehouden dat Groot-Brittannië via Pötzsch en Knüfken de werkelijke organisator van de sabotage was, dat het op zijn minst opmerkelijk kan genoemd worden dat ze nu toch ineens haar kar keerde.

De meest waarschijnlijke hypothese is dat de overwegingen in verband met het niet-aanvalspact niet doorwogen in de beslissing om de leden van de Wollweber-organisatie te arresteren. Tot aan het begin van operatie Barbarossa werden onschuldige communisten grotendeels met rust gelaten, maar van zodra die de ‘wet’ overtraden werden ze toch aangehouden door de Duitsers. Het was waarschijnlijk ook een kwestie van consequent te blijven. Wanneer iemand Duitsland bestreed was het logisch dat die bestraft werd, of het hij nu een communist was of niet. Daarenboven wogen op de Antwerpse Wollwebergroep heel zware verdenkingen die voor de Duitsers, gezien in het licht van de toenmalige Duitse wetgeving, wel tot aanhoudingen moesten leiden. Het is zelfs vrij opvallend dat het toch nog tot in december 1940 duurde vooraleer de eerste personen die door Fictels waren ‘verraden’ werden gearresteerd door de Duitsers.

⁴⁷⁰ BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, Verhoren Alfons Fictels, 22/10/1940-28/10/1940, pg. 101-105.

⁴⁷¹ Verhoeyen, E., op. cit., pg. 126.

Ook moet rekening gehouden worden met het feit dat Duitsland deze zaak reeds had ingezet als politieke pasmunt tegen Groot-Brittannië, en om de inval in België en Nederland te legitimeren. In tegenstelling tot voor 10 mei 1940, was enkele maanden na de Duitse inval de noodzaak minder groot om de schuld nog steeds in Britse schoenen te schuiven. De Duitsers bereidden in het grootste geheim trouwens ook een nieuwe grootschalige aanval voor, maar deze keer op Russische bodem. Hiervoor kon de sabotagezaak nog van nut zijn (cfr. infra). Op het moment dat het niet-aanvalsverdrag nog standhield, hadden de meeste Duitsers of Duitsgezinde personen zoals Tilman en Günther hier echter nog geen weet van. Volgens commissaris Block bleven zij daarom zelfs nog in mei 1941, wanneer alle leden van de Antwerpse Wollwebergroep reeds aangehouden waren, volhouden dat Pöttsch en Knüfken de schuldigen waren.⁴⁷²

Ernst Wollweber zelf tenslotte, had het ‘geluk’ om niet door de Duitse politiediensten gearresteerd te worden. Het was de Zweedse politie die hem kon arresteren op 10 juli 1940, omdat hij reisde met een vals paspoort. Hij werd er tijdens zijn verhoor van beschuldigd betrokken te zijn geweest bij sabotageaanlagen in 1938, iets wat hij steevast ontkende. Toch werd hij veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf vanwege het gebruik van vervalste reisdocumenten. De Duitse regering vroeg op 25 januari 1941 om zijn uitlevering, maar het neutrale Zweden ging niet in op die vraag. Dit kwam mede door druk van de kant van de Sovjet-Unie, die eiste dat Wollweber -als Russisch staatsburger- niet werd uitgeleverd aan Duitsland.⁴⁷³ Was dit getouwtrek om Wollweber een voorbode van een grootschalig Duits-Russisch conflict?

10.4 Terrorisme als legitimatie: deel twee

Het nazi-Sovjetverdrag van 1939 resulteerde nooit in een warme en harmonieuze samenwerking tussen beide grootmachten. Hitler had eigenlijk altijd al plannen gehad om de Sovjet-Unie aan te vallen, en daar veranderde het niet-aanvalsverdrag in feite niets aan. Op 22 juni 1941 sloeg hij toe: drie miljoen Duitse soldaten verspreid over een enorm uitgestrekt front trokken het grondgebied van Stalin binnen. Ondanks de verschillende waarschuwingen die hij had gekregen, werd de Russische dictator compleet verrast.⁴⁷⁴

Net zoals bij de inval in het Westen gebruikte Duitsland de aanslagen op schepen in 1937-1938 als argument om haar veroveringsdrang te legitimeren. Deze keer was echter niet Groot-Brittannië maar wel de Sovjet-Unie de boeman. In een rapport van 10 juni 1941, dat getekend werd door RSHA-kopstuk Reinhard Heydrich, werden de activiteiten van de Wollweber-organisatie uitvoerig beschreven. De namen van onder andere Wollweber, Schaap, en Alfons Fictels kwamen hierin ter sprake. Pöttsch en

⁴⁷² ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Block aan Krijgsauditeur Hodum, 3/12/1946, pg. 13.

⁴⁷³ Dankaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933-1939)*. Onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 81-82.

⁴⁷⁴ Palmer, R.R., Colton, J., en Kramer, L., *A History of the Modern World*, New York, McGraw-Hill, 2007, pg. 843.

Knüfken daarentegen schitterden door hun afwezigheid. Het rapport werd opgenomen in de 'Nota van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Sovjet-Unie' dat bij het begin van Operatie Barbarossa aan de Russische regering werd overhandigd.

Volgens het verslag had Duits speurwerk aangetoond dat de Sovjet-Unie niet van plan was om na het niet-aanvalsverdrag "deze door de Komintern uitgevoerde misdaden" stop te zetten.⁴⁷⁵ Zoals hier reeds werd aangetoond klopt deze Duitse stelling niet: Na het Duits-Russisch pact staakte de Wollweber-organisatie haar activiteiten en moest ze zich in *stand-by* modus voorbereiden op een eventuele 'partizanenstrijd'.

Duitsland speelde voor een tweede maal de 'terreurdaden' op een erg handige manier in haar voordeel uit. Deze keer beschuldigde ze weliswaar de juiste daders. Ze wist echter al veel langer dat de Sovjet-Unie achter de aanslagen zat, maar wachtte op het juiste moment om die kennis in te zetten. Of hoe terrorisme de speelbal van veel grotere belangen kan zijn.

10.4.1 Terrorisme en buitenlands beleid: de VS en het Bevrijdingsleger van Kosovo

Op de vragen "wie is een terrorist?" en "wanneer is iemand een terrorist" bestaan geen eenduidige antwoorden. Opent Duitsland een front in het westen, dan is Pöttsch een terrorist. Opent Duitsland een front in het oosten, dan is Alfons Fictels een terrorist. De door de nazi's gevoerde buitenlandse politiek bepaalde grotendeels het antwoord op de "wie" -en de "wanneer"-vraag.

In de jaren negentig hing ook de Amerikaanse perceptie van het zogeheten 'Bevrijdingsleger van Kosovo' grotendeels af het door haar gevoerde buitenlandse beleid. Na een lange periode waarin Kosovo een hoge mate van autonomie had genoten, maakte de komst van de Servische president Slobodan Milošević daar in 1989 een einde aan. Dit wekte bij vele Kosovaren of etnische Albanezen in Kosovo nationalistische gevoelens op. De voorhoede van dit aanzwengelend nationalisme bestond uit de leden van het Bevrijdingsleger van Kosovo, het 'UÇK'. Het ultieme doel van deze organisatie was de creatie van Groot-Albanië, een staat waarin alle etnische Albanezen werden verenigd. Eind jaren negentig laaide het geweld tussen het UÇK en de Serviërs hoog op, waarbij zware oorlogsmisdaden, gepleegd door beide partijen, niet uitbleven. Zowel de Servische overheid als de VSA bestempelden de Kosovaarse organisatie aanvankelijk als een regelrechte terreurbeweging.

Door de steeds brutaler wordende Servische repressie en de mishandelingen van etnische Albanezen steeg het Bevrijdingsleger steeds meer in de achting van de publieke opinie, zowel in het binnenland als in het buitenland. Dat liet zich zien aan het aantal leden dat ze kon rekruteren: in 1998 had ze nog maar een 500-tal leden, terwijl ze nog geen jaar later al de kaap van 12000 leden bereikte. Milošević daarentegen maakte zich door zijn harde opstelling steeds onmogelijker in het Westen. De verhalen

⁴⁷⁵ Dankaart, H., op. cit., pg. 102-103.

over de ‘etnische zuiveringen’ die de Serviërs uitvoerden overheersten steeds meer de ‘terreur’ van het Kosovaarse Bevrijdingsleger. De Verenigde Staten en haar NAVO-bondgenoten zagen zich steeds meer genoodzaakt om partij te kiezen voor het UÇK. In 1998 verwijderde de VSA de organisatie van haar lijst met terroristische organisaties. Daarenboven ging de NAVO over tot het leveren van militaire steun in de vorm van luchtbombardementen op Servische doelwitten, die uiteindelijk leidden tot de Servische overgave. Veel prominente UÇK-leden hebben vandaag nog steeds een machtige politieke positie in Kosovo.⁴⁷⁶

Het UÇK transformeerde haar status in de Verenigde Staten op korte tijd van een terroristische organisatie naar een legitieme verzetsbeweging. Dit was volledig het gevolg van het feit dat de VSA onmogelijk passief kon blijven toekijken naar de Servische oorlogsmisdaden, indien zij haar geloofwaardigheid wilde blijven behouden. Het UÇK had haar strategie nooit veranderd. Zij bleef op de zelfde manier strijden tegen de Serviërs, alleen kreeg ze deze keer luchtsteun van de NAVO. De VSA kon het zich echter niet veroorloven om oorlog te voeren aan de zijde van terroristen. Daarom verwijderde ze de Kosovaarse organisatie van haar terreurlijst. Deze casus toont wederom hoe een buitenlands politiek beleid van een grootmacht -en niet de activiteit van de vermeende terroristische organisatie zelf- grotendeels bepaalt “wie een terrorist is” en “wanneer iemand een terrorist is”.

10.5 Ondergang van een Antwerpse ‘terreurgroep’

Alle Belgische verdachten werden samengebracht in het concentratiekamp Fuhlsbüttel, ten noorden van Hamburg. Van daaruit werden ze, met wat ze “de dievenwagen” noemden, regelmatig overgebracht naar Hamburg waar ze door de Gestapo verhoord werden.⁴⁷⁷ Na hun verblijf in het noorden van Duitsland verhuisden de meesten naar Oraniënburg, een verzamelkamp op enkele tientallen kilometers van Berlijn. Voor Alfons Fictels was dat kennelijk niet het geval: hij verhuisde eerst naar het concentratiekamp Mauthausen in Oostenrijk, en werd daarna overgeplaatst naar Gross-Rozen, gelegen in het huidige Polen.⁴⁷⁸

In Oraniënburg scheidde de wegen van het grootste deel van de Belgische Wollweberggroep. Rodrigus vervoegde Alfons Fictels en belandde ook in Gross-Rozen.⁴⁷⁹ Kort daarna verhuisde men hem naar Dachau.⁴⁸⁰ Vercammen, Foutrel, en De Rijck kwamen terecht in Niederhagen, een concentratiekamp nabij het beruchte SS-hoofkwartier in Wewelsburg.⁴⁸¹ Schockaert en Wouters trokken naar het kamp

⁴⁷⁶ Reveron, D., en Stevenson, J., *Flashpoints in the War on Terrorism*. New York, Routledge, 2006, pg. 67-68.

⁴⁷⁷ DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), Verklaring van August Bastiaensen, 23/6/1947.

⁴⁷⁸ DO, PP AD 6533 kal 1440 (Dossier Alphonsus Fictels), ‘Nationale Confederatie der Politieke Gevangenen en Rechthebbenden: Formulier voor Rechthebbenden’, ongedateerd.

⁴⁷⁹ DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), Nationale Confederatie der Politieke Gevangenen en Rechthebbenden: Formulier voor Rechthebbenden’, ongedateerd.

⁴⁸⁰ DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), naamkaart van Rodrigus uit Dachau, 9/8/1942.

⁴⁸¹ DO, (Dossiers De Rijck, Vercammen, en Foutrel), Nationale Confederatie der Politieke Gevangenen en Rechthebbenden: Formulier voor Rechthebbenden’, ongedateerd.

Sachsenhausen, niet ver van Oraniënburg. Ze werden zo medegevangenen van John Van den Keybus en Jan Dieltjens. Ook zij geraakten hier verzeild, maar niet vanwege hun betrokkenheid bij de Antwerpse Wollwebergroep, waarvoor ze oorspronkelijk wel voor werden aangehouden.⁴⁸² Theophiel Fictels werd op 16 juli 1941 vrijgelaten wegens het gebrek aan bewijs. Hij had dat naar eigen zeggen aan zijn broer te danken, die alle schuld op zich nam.⁴⁸³ Vijf dagen later echter werd hij opnieuw aangehouden. Via Breendonk kwam hij terecht in het werkkamp Neuengamme, waar hij tenslotte weer werd vrijgelaten op 16 september 1943.⁴⁸⁴ Op 18 oktober 1941 kwam ook August Lemmens kwam vrij wegens het gebrek aan bewijs.⁴⁸⁵ De andere leden bleven voorlopig in Oraniënburg.

Op 20 augustus 1942 verscheen de officiële beschuldigingsakte aan het adres van de Belgische Wollweber-leden. Ze was grotendeels gebaseerd op de verklaringen van Alfons Fictels en Louis Schockaert. Alfons Fictels, Rodrigus, Van Welde, Vercammen, Mastbooms, Schockaert, Wouters, en Karel Dieltjens werden aangeklaagd voor “gemeenschappelijke en aanhoudende ondernemingen van hoogverraad, om met geweld de staatsinrichting van het *Reich* te wijzigen”.⁴⁸⁶ Fictels, Schockaert, en Rodrigus hadden daarbij de dood van een bemanningslid van de Boccaccio op hun geweten.⁴⁸⁷ Saerens werd vervolgd vanwege het in bezit hebben van springstof, wetende dat ze bestemd was voor een aanslag. De Duitsers beschouwden haar echter niet als een lid van de ‘terreurgroep’.⁴⁸⁸

Alfons Fictels kreeg de officiële aanklacht nooit te horen. Fictels was op 30 maart 1942 overleden in Gross-Rozen. De officiële reden van zijn overlijden was ‘buikloop’, maar daar hechtte zijn vrouw geen geloof aan. Kort na de bevrijding van België verklaarde ze dat ze had vernomen dat haar man was gefusilleerd in het kamp.⁴⁸⁹ Fictels werd vanwege de belangrijke rol die hij speelde in groep wel nog prominent vermeld in de beschuldigingsakte (cfr. supra). Net zoals Fictels zouden ook Geerts en Foutrel het moment van de officiële aanklacht nooit meemaken. Geerts was immers al overleden op 25 maart 1942 in Oraniënburg. Volgens De Rijck en Jan Dieltjens stierf hij door totale uitputting en stokslagen.⁴⁹⁰ Foutrel overleed in Niederhagen op 24 april 1942.⁴⁹¹

⁴⁸² DO, (Dossiers Schockaert en Van den Keybus), Nationale Confederatie der Politieke Gevangenen en Rechthebbenden: Formulier voor Rechthebbenden’, ongedateerd. ; NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport, ‘Sabotageorganisatie in België’, 8/4/1946. ; DO, PP AD 34595 kal 14522, (Dossier René Wilfried Wouters), Getuigenis van John Van den Keybus, 22/7/1948.

⁴⁸³ DO, PP AD 6533 kal 1440 (Dossier Alphonsus Fictels), Verklaring van Theophiel Fictels aan het Ministerie van Wederopbouw, 7/2/1949.

⁴⁸⁴ DO, PP 110872 kal 11115 (Dossier Theophiel Fictels), Nationale Confederatie der Politieke Gevangenen en Rechthebbenden: Formulier voor Rechthebbenden’, ongedateerd.

⁴⁸⁵ DO, PP 110004 kal 10333 (Dossier August Lemmens), Nationale Confederatie der Politieke Gevangenen en Rechthebbenden: Formulier voor Rechthebbenden’, ongedateerd.

⁴⁸⁶ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, 20/8/1942, pg. 3.

⁴⁸⁷ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, 20/8/1942, pg. 4.

⁴⁸⁸ BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, 20/8/1942, pg. 5.

⁴⁸⁹ DO, PP AD 6533 kal 1440 (Dossier Alphonsus Fictels), Verklaring van Ludovica Verhoeven, 5/12/1944.

⁴⁹⁰ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Verklaringen van Jan Dieltjens en Eligius De Rijck, 23-24/8/1948.

⁴⁹¹ DO, PP AD 3624 kal 3514, (Dossier Armand Foutrel), Formulier voor rechthebbenden NCPGR, ongedateerd.

Jan Lemmens werd door de Duitsers dan weer gebruikt als getuige. Op dat moment bevond hij zich in “*schutzhaft*”.⁴⁹² In de daaropvolgende maanden moet hij overleden zijn. Hij stierf immers in 1942, maar het is niet precies geweten wanneer en waar. Het antwoord op die laatste vraag is waarschijnlijk Oraniënburg of het nabijgelegen Sachsenhausen omdat er nergens bewijzen te vinden zijn dat hij nog naar een ander concentratiekamp werd overgebracht.⁴⁹³ Dat Geerts, Foutrel, en Jan Lemmens niet beschuldigd werden heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat er niet genoeg bewijs was om hen te aan te klagen. Daarenboven waren Foutrel en Geerts al overleden en was het vanwege hun kleinschalige rol binnen de groep niet van belang om hen, in tegenstelling tot Alfons Fictels, nog uitvoerig te vermelden laat staan te beschuldigen.

Op 11 november 1942 viel het doek voor de rest van de groep, die zich nu in Berlijn bevond. Het door de beruchte Roland Preisler voorgezeten *Volksgerichtshof* veroordeelde Schockaert, Vercammen, Mastbooms, Rodrigus, en Karel Dieltjens tot de doodstraf vanwege hun lidmaatschap van een “*Terrororganisation*”.⁴⁹⁴ Het Duitse gerecht maakte daarbij geen onderscheid tussen Dieltjens’ brandaanslag en de springstofaanslagen.⁴⁹⁵ Als leider van de groep kreeg ook Wouters de doodstraf, ondanks het feit dat er onder hem geen verdere aanslagen werden gepleegd (cfr. supra).

Rodrigus stuurde na zijn doodsvonnis nog een pakkende afscheidsbrief naar zijn vrouw en kinderen. Hij schreef hierin dat hij van plan was om nog een verzoek tot genade in te dienen. Desondanks bleek hij weinig vertrouwen te hebben in de haalbaarheid van dat verzoek, aangezien hij al vrede leek genomen te hebben met zijn nakend einde. Over de reden van zijn doodstraf liet hij niets los.⁴⁹⁶

Opvallend is nog dat Wouters in het begin van 1943 plots besloot om toch allerlei zaken te bekennen, nadat hij tot dan toe in alle talen gezwegen had tegenover de Duitsers. Hij deed dat naar aanleiding van de dood van zijn broer Hugo, die paradoxaal genoeg gesneuveld was aan het oostfront terwijl hij voor Duitsland vocht.⁴⁹⁷ De familie Wouters kende grote ideologische tegenstellingen, ondanks het feit dat beide broers Vlaamsgezind waren. Die ideologische tegenstellig ondermijnde blijkbaar niet hun goede relatie. Hugo Wouters kwam immers vlak voor zijn vertrek naar het oostfront zijn broer nog bezoeken terwijl die zich in het concentratiekamp bevond. René Wilfried Wouters vertelde aan *Kriminalrat* Kraus dat zijn instelling ten opzichte van het “bolsjewisme” drastisch veranderd was door de dood van zijn broer. Kraus stelde vast dat Wouters’ houding “positief veranderd was”, waarna die laatste toegaf dat

⁴⁹² BA Berlijn, Z/C 10467, *Anklageschrift* van de Antwerpse Wollwebergroep, 20/8/1942, pg. 48.

⁴⁹³ DO, PP AD 774 kal 4012 (Dossier Joannes Lemmens), beslissing inzake dossier nr. 774, 25/10/1949.

⁴⁹⁴ BA Berlijn, Z/C 10467, Vonnis Belgische sabotagegroep, 11/11/1942, pg. 2.

⁴⁹⁵ BA Berlijn, Z/C 10467, Vonnis Belgische sabotagegroep, 11/11/1942, pg. 15.

⁴⁹⁶ Privéarchief Roland Rodrigus, brief van Gerardus Rodrigus aan zijn vrouw Martha, ongedateerd.

⁴⁹⁷ BA Berlijn z/c 10467, Brief van van de Gestapo Hamburg aan het Volksgerichtshof. Verhoor van Renee Wouters, 13/1/1943, pg. 1.

de beschuldigingen aan zijn adres klopten.⁴⁹⁸ Zijn ultiem charmeoffensief mocht uiteindelijk niet baten, aan zijn strafmaat werd niets veranderd.

Op 7 september 1943 werden de zes ter dood veroordeelden in de Berlijnse gevangenis en executieplaats Plötzensee terechtgesteld. Van Welde tenslotte kreeg tien jaar gevangenisstraf, omdat hij op een bepaald moment een plan om een aanslag te plegen op een Duits schip zou tegengewerkt hebben. Hij zou op het punt gestaan hebben om springstof op een Duits schip te plaatsen, maar kreeg schrik en staakte uiteindelijk zijn opdracht. Het *Volksgerichtshof* geloofde hem en beperkte daarom zijn straf.⁴⁹⁹ Van Welde zou het einde van de oorlog echter ook niet halen: hij overleed in gevangenschap op 9 februari 1945.⁵⁰⁰

Saerens kwam niet voor in het vonnis van Wouters en co. Zij kreeg op een ander moment 2,5 jaar gevangenisstraf voor het kortstondig bewaren van de springstof. Ze kwam terecht in Bergen-Belsen, waar ze in februari 1945 “blokleidster” werd. Ze kreeg mede de leiding over een blok van 800 gedetineerden, en liep daardoor bij sommige gevangenen een kwalijke reputatie op die na de oorlog zou leiden tot enkele klachten aan haar adres.⁵⁰¹ Saerens slaagde er als één van de weinigen in om de oorlog te overleven. Dat was ook het geval bij De Rijck en de drie niet-leden: August Lemmens, Jan Dieltjens, en Van den Keybus.⁵⁰² De Rijck overleefde de oorlog nadat hij na zijn verblijf in Niederhagen verhuisd was naar Dachau. Hier bleef hij tot de Amerikaanse bevrijding van het kamp eind april 1945.⁵⁰³ Van hem werd geen veroordeling teruggevonden.

De twee leidersfiguren in West-Europa, Schaap en Lambert, werden ook ter dood veroordeeld. Na hun arrestatie werden ze allebei aan uitvoerige verhoren onderwerpen. Schaap slaagde er als enig lid van de Wollweber-organisatie in om zijn betrokkenheid bij de organisatie tot aan zijn dood te ontkennen. Na verschillende zelfmoordpogingen, werd hij ter dood veroordeeld op 2 april 1943 en op 30 juli van dat jaar geëxecuteerd in Plötzensee.⁵⁰⁴ Lambert was het zelfde lot beschoren. Hij bekende deels zijn betrokkenheid bij de Wollweber-organisatie. Zo gaf hij onder andere toe dat hij Schaaps opvolger was in West-Europa en dat hij mee had gewerkt aan de aanslag op de Kasji-Maru. Naar Duitse normen was Lambert een gevaarlijk individu “waarvan de uitroeiing ten voordele van een geciviliseerd Europa” noodzakelijk was.⁵⁰⁵ Hij werd ter dood veroordeeld op 12 juli 1943 en op 13 oktober 1943 volgde zijn

⁴⁹⁸ BA Berlijn z/c 10467, Brief van van de Gestapo Hamburg aan het Volksgerichtshof. Verhoor van Renee Wouters, 13/1/1943, pg. 2.

⁴⁹⁹ BA Berlijn, Z/C 10467, Vonnis Belgische sabotagegroep, 11/11/1942, pg. 9.

⁵⁰⁰ DO, PP AD 13769 kal 12296 (Dossier Fransiscus Van Welde), ‘Inlichtingensteekkaart’, ongedateerd.

⁵⁰¹ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Kopie van beslissing inzake de zaak ‘Angela Saerens’, 11/7/1949.

⁵⁰² August Lemmens diende na de oorlog zelf een verzoek ter erkenning als politiek gevangene in (DO, PP110004 kal 3139 (Dossier August Lemmens)) ; NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Vervolrapport Organisatie-Wollweber, “fase 4: Huidige mogelijkheden voor activiteit”’, ongedateerd.

⁵⁰³ DO, PP 34081 kal 33211 (Dossier Eligius De Ryck), Formulier voor rechthebbenden NCPGR, ongedateerd.

⁵⁰⁴ Verhoeyen, E. “Schaap”, in: *Dictionnaire Biographique des Kominterniers (CD-ROM)*, Parijs, Collection Maitron, 2010.

⁵⁰⁵ BA Berlijn, Z/C 10467, Veroordeling Lambert, 12/7/1943, pg. 9.

terechtstelling.⁵⁰⁶ Ernst Wollweber zelf werd in 1943 vrijgelaten door de Zweedse politie, waarna hij naar de Sovjet-Unie trok.⁵⁰⁷

Politie-informant Lepomme volgde een alternatief parcours tijdens de oorlogsjaren, maar moest het uiteindelijk ook met de dood bekopen. Nadat hij voor de oorlog had gewerkt voor de Belgische politiediensten, trad hij na 10 mei 1940 in dienst van de Duitse *Sicherheitsdienst*. Daaraan zou hij enkele namen van enkele communisten hebben doorgegeven. Als vergeldingsactie schoten enkele communistische verzetsstrijders uit Gent hem op 12 augustus 1942 neer in een café in de Antwerpse Kloosterstraat. Als gevolg hiervan deporteerden de Duitsers tien communisten naar de concentratiekampen. In ‘Het Vrije Woord’ werd Lepomme naar aanleiding van zijn dood “een hondsvod” genoemd.⁵⁰⁸

Tenslotte moeten ook nog de twee SIS-agenten, die ongewild in dit verhaal betrokken werden, worden vermeld. Nadat Pötzsch door Denemarken was uitgeleverd aan Duitsland (cfr. supra), was het kennelijk de bedoeling om hem na de gehoopte Duitse oorlogsoverwinning te gebruiken in een groot schijnproces tegen de Britse *Intelligence Service*. Daarom werd hij niet veroordeeld maar lange tijd gevangengehouden in Berlijn. Uiteindelijk werd hij toch overgeplaatst naar Sachsenhausen waar hij in 1944 overleed.⁵⁰⁹ Knüfken bleef in Zweeds gevangenschap tot 1943. In 1944 verhuisde hij naar Groot-Brittannië, waar hij Brits staatsburger werd en de oorlog overleefde.⁵¹⁰

⁵⁰⁶ BA Berlijn, Z/C 10467, Veroordeling Lambert, 12/7/1943, pg. 4 en 7 ; Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 2”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.) *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2013; nr. 3, pg. 130.

⁵⁰⁷ Dankaart, H., en Van Doorslaer, R., op .cit., pg. 151.

⁵⁰⁸ PKA 2001 C, 1862 (‘Fictels’), Onderzoek: moord op Lepomme, ongedateerd.

⁵⁰⁹ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 47.

⁵¹⁰ Gedenkstätte Deutscher Widerstand, “Hermann Knüfken”, in: <<http://www.gdw-berlin.de/en/recess/biographies/biographie/view-bio/knuefken/>>, geraadpleegd op 10/5/2015.

11. De Naoorlogse Periode

11.1 Een schrijnende tegenstelling

Van de veertien leden van de Antwerpse Wollwebergroep -inclusief de ‘randfiguren’⁵¹¹- overleefden dus enkel Angela Saerens, Theophiel Fictels, en Eligius De Rijck de oorlog. De echtgenotes van de overledenen, waarvan sommigen ook nog eens kinderen moesten onderhouden, kwamen na de oorlog vaak terecht in precare financiële situaties. Een havenarbeider was al geen grootverdiener, en wanneer tijdens de oorlog hun inkomsten wegvielen leidde dat onvermijdelijk tot de komst van barre tijden voor de rest van het gezin. Zo schreef de weduwe van Vercammen na de oorlog dat ze “maar blijft sukkelen” in afwachting van een uitspraak in haar verzoek ter erkenning van haar echtgenoot als politiek gevangene (cfr. infra).⁵¹² Wat dan te denken van Augustinus Wouters, een vader die tijdens de oorlog twee zonen aan totaal tegengestelde ideologieën verloor, nadat hij eerder al zijn vrouw verloor.⁵¹³ De kinderen van Gerardus Rodrigus werden onder voogdij van twee advocaten gebracht, waaronder ene Albert Michiels.⁵¹⁴ Op deze manier werd Gerardus Rodrigus’ hoop dat Albert Michiels voor zijn vrouw zou zorgen ingewilligd.⁵¹⁵ Angela Saerens werd na de oorlog aangeklaagd vanwege haar dubieuze rol als “blokleidster” in Bergen-Belsen. In deze rol zou zij enkele gevangenen geslagen hebben. Het gerecht legde haar echter niets ter laste vanwege de bijzonder moeilijke context waarin zij “tekort is gekomen aan de plichten van solidariteit van haar kameraden in gevangenschap”.⁵¹⁶

Ook de andere Wollwebergroepen kwamen gehavend uit de Tweede Wereldoorlog. Zo overleed ook het grootste deel van de Nederlandse Wollwebergroep tijdens de oorlog. Adriaan Feij werd na de Duitse nederlaag gearresteerd vanwege zijn samenwerking met de Gestapo. Zijn collaboratie leverde hem uiteindelijk een gevangenisstraf van twintig jaar op.⁵¹⁷

De grote leider die heel het sabotagegebeuren uit de grond had gestampt verging het na de oorlog heel anders. Na zijn verblijf in de Sovjet-Unie keerde Ernst Wollweber in maart 1946 voor het eerst sinds jaren terug naar zijn geboorteland. Daar zou hij carrière maken in de toenmalige *Deutsche Demokratische Republik*. Nadat hij eerst plaatsvervangend hoofd werd van de afdeling scheepvaart in het departement verkeerswezen in de Sovjet-bezettingszone, werkte hij zich in 1949 op tot staatssecretaris van het Ministerie van Verkeer. Na de afzetting van de liberalere Willem Zaisser kwam Wollweber in 1953 aan

⁵¹¹ Worden beschouwd als randfiguur: Foutrel, Geerts, Jan Lemmens, Saerens, en Theophiel Fictels. Als volwaardig lid: Karel Dieltjens, Schockaert, Alfons Fictels, Wouters, Mastbooms, Vercammen, Van Welde, De Rijck, en Rodrigus. Geen lid: August Lemmens, Jan Dieltjens, en Van den Keybus.

⁵¹² DO, PP AD 1630 kal 3139 (Dossier Jan Mastbooms), Brief van Carolina Machiels aan O.N.A.C., 9/12/1946.

⁵¹³ Wouters verloor zijn moeder op jonge leeftijd en werd grotendeels grootgebracht door zijn vader diens tweede vrouw Maria Van Heurck (DO, PP AD 34595 kal 14522 (Dossier René Wouters), ‘Inlichtingsbulletijn’, ongedateerd.

⁵¹⁴ DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), Beslissing inzake dossier nr. 52115 (tweede aanleg), 29/10/1954.

⁵¹⁵ Privéarchief Roland Rodrigus, brief van Gerardus Rodrigus aan zijn vrouw Martha, ongedateerd.

⁵¹⁶ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Kopie van beslissing inzake de zaak ‘Angela Saerens’, 11/7/1949.

⁵¹⁷ Dankkaart, H., op. cit., pg. 107.

het hoofd te staan van de beruchte Oost-Duitse Staatsveiligheid. In 1955 vormde hij de *Stasi* mee om tot een ministerie. Onder zijn bewind werd deze dienst ook aanzienlijk uitgebreid. Hij bleef dit ambt beoefenen tot 1957, toen hij het doorgaf aan Erich Mielke. Officieel gebeurde dat omwille van ‘gezondheidsredenen’. Wollweber lag echter al langer in conflict met Walter Ulbricht, hoofd van de *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*. Sinds 1954 had hij een zetel gekregen in het centraal comité van de SED. In 1958 verloor hij die ook vanwege ‘fractievorming’. Hij overleed op 3 mei 1967 terwijl hij ernstig ziek was in zijn woning in Oost-Berlijn.⁵¹⁸

Het contrast tussen het lot van Wollweber en dat van zijn lagere medewerkers is op zijn minst schrijnend te noemen. Vaak van arme komaf zijnde arbeiders werden ingezet als pionnen op een dodelijk schaakbord waarvan Wollweber meester was. Zij waren in feite niet meer als een detail binnen een grootschalige organisatie die ‘in naam van het communisme’ de buitenlandse politieke belangen van de Sovjet-Unie diende. De moeite die de Sovjet-Unie deed om Wollweber uit de Duitse klauwen te houden, deed ze in ieder geval niet voor de leden van de Antwerpse Wollwebergroep. Fictels, Schockaert, en de rest waren daarenboven verantwoordelijk voor het opknappen van het ‘vuile werk’, door het ter beschikking stellen van hun woningen en het aan boord plaatsen van de springstof. Dit zorgde er voor dat ze in een uiterst kwetsbare positie terechtwamen. Politieonderzoeken beginnen namelijk eerst bij de takken, vooraleer de eigenlijke stam kan gevonden worden.

De Tweede Wereldoorlog stortte wel meer mensen in de ellende. Zo kwamen ook George Block en Jozef Celis in een hachelijke naoorlogse situatie terecht. In 1945 werden zij er door enkele communistische kranten zoals ‘Het Vrije Woord’ en ‘De Rode Vaan’ van beschuldigd gecollaboreerd te hebben met de Duitse politiediensten. Volgens de aantijgingen aan hun adres zouden ze tijdens de oorlog namen van communisten hebben doorgespeeld aan de Duitsers. Het doorgeven van namen had ook betrekking tot enkele leden van de Antwerpse Wollwebergroep, zoals Alfons Fictels en Van Welde. August Lemmens schreef in 1945 naar de redactie van De Rode Vaan dat Block en Celis er samen met de Duitsers voor hadden gezorgd dat hij gearresteerd werd in de bewuste ochtend van 6 december 1940.⁵¹⁹ Na het onderzoek, waarin onder andere Armand Tilman belastende verklaringen aan het adres van Block aflegde, besloot het gerecht om Block en Celis buiten vervolging te stellen. Volgens de uitspraak hadden beide mannen de namen van de communisten niet uit eigen initiatief doorgegeven. De Duitse politie zou ook voldoende informatie hebben gehad over onder andere de Antwerpse sabotagegroep, zonder de inbeslaggenomen informatie van de gerechtelijke politie.⁵²⁰ Tilman werd ter dood veroordeeld voor zijn collaboratie met de Duitsers. Ook Max Günther werd ter dood

⁵¹⁸ Ibid., pg. 95-97. ; Weber, H. en Herbst, A., *Deutsche Kommunisten. Biographisches 1918 bis 1945*. Berlijn, Dietz, 2003, pg. 886.

⁵¹⁹ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, Getuigenis van August Lemmens, 25/3/1947.

⁵²⁰ ARA 2, Krijgsauditoraat Antwerpen, dossier nr. 7095/46 inzake Block en Celis, ‘Ontslag van Rechtsvervolging’, 14/6/1947.

veroordeeld, maar dat gebeurde bij verstek. Günther had zich in Breendonk schuldig gemaakt aan allerlei mishandelingen, waardoor tegen hem enorm veel klachten werden ingediend. In 1944 vluchtte de tot Duitser genaturaliseerde Belg via het Nederlandse grensdorpje Schinveld naar Duitsland. De politie organiseerde zoektochten tot in Denemarken, maar hij werd nooit teruggevonden.⁵²¹

Blocks vrijspraak betekende dat hij zijn functie als commissaris bij de gerechtelijke politie zonder problemen kon blijven beoefenen. Vanwege zijn uitgebreide ervaring en kennis met betrekking tot het communisme in Antwerpen, bleef hij ook na de oorlog erg actief in deze ‘branche’. Het duurde niet lang vooraleer hij zijn oude belangstelling voor de Antwerpse Wollwebergroep weer oppikte.

11.2 Herrijst de Wollweber-organisatie uit haar as?

Na de Tweede Wereldoorlog hebben enkele politiediensten kennelijk gevreesd dat de sabotageorganisatie uit haar as zou herrijzen. Dat was alleszins het geval voor het Nederlands Bureau Nationale Veiligheid⁵²², dat sinds 1945 geleid werd door Louis Einthoven, en voor het ‘politiek kabinet’ van de gerechtelijke politie Antwerpen. Binnen het Nederlands BNV was een belangrijke rol weggelegd voor Wim Sanders. Hij stond aan het hoofd van de ‘Opsporingsdienst’ van het BNV. In 1946 heeft deze dienst opzoeken gedaan naar de overlevenden van de Nederlandse en Belgische Wollwebergroepen en naar de nog bestaande verbindingen van de ITF en de IZH. Van belang is dat op dit vlak een vorm van samenwerking bestond tussen Block en Sanders. Beiden hielden elkaar regelmatig op de hoogte, en reisden op 12 juli 1946 zelfs samen naar Brussel voor een ontmoeting met kolonel Ehold. Volgens Block was dat de “leider der VS-diensten in West-Europa”.⁵²³ Het is niet bekend waarover het gesprek liep, maar het is wellicht niet vermetel te veronderstellen dat de eventuele plannen van de overlevenden van de IZH en de Wollweber-organisatie ter sprake kwamen.

Dat de Wollweber-organisatie haar sabotageactiviteiten zou hernemen werd door het BNV amper in twijfel getrokken. Er werd wel nog getwijfeld door welke instantie de sabotage zou geleid worden, aangezien de Komintern officieel was opgeheven. Ook de IZH was verdwenen, maar men merkte overal “de tendens om de oude draden weer op te vatten”.⁵²⁴ Vanwege deze vermoedens stelde het BNV voor om na te gaan wie in het verleden lid was geweest van de sabotageorganisatie, en die personen ook te controleren.⁵²⁵

In België werden onder andere volgende personen nauwlettend in de gaten gehouden: De Rijck, Jan Dieltjens, Van den Keybus, Saerens, en Theophiel Fictels. De Rijck werd gezien als “één van de

⁵²¹ ARA 2, Krijgsraad Antwerpen, dossier nr. 310-311/45 inzake Emiel Van Thielen, ‘uiteenzetting der zaak’ van Emiel Van Thielen door substituut Krijgsauditeur Maes, 30/5/1949.

⁵²² Deze veiligheids –en inlichtingendienst werd opgericht in 1945.

⁵²³ PKA 2001 C, nr. 3223 (*Einheitsverband*), PV van George Block, 12/7/1940.

⁵²⁴ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Vervolgrapport Organisatie-Wollweber, “fase 4: Huidige mogelijkheden voor activiteit”’, ongedateerd.

⁵²⁵ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Vervolgrapport Organisatie-Wollweber, “fase 4: Huidige mogelijkheden voor activiteit”’, ongedateerd.

belangrijkste figuren achter de schermen”, die “Schaap aan alle contacten hielp in België”.⁵²⁶ Het BNV achtte het niet onmogelijk dat De Rijck de oude sabotagenetwerken terug in het leven aan het roepen was. Hij maakte zich ook verdacht omdat hij terug actief was in de communistische milieus in de haven van Antwerpen.⁵²⁷ Op 15 juni 1946 slaagden enkele BNV-agenten er in om een onderhoud te hebben met De Rijck zelf. Daarin vertelde hij over zijn rol binnen de Belgische sabotagegroep. Hij was naar eigen zeggen “de geestelijke vader” van het Belgische netwerk (cfr. supra).⁵²⁸

Voor Saerens en Theopiel Fictels had men minder angst. Zij konden volgens het BNV “voor verder werk worden uitgeschakeld” omdat ze na de oorlog geen contacten onderhielden met potentieel gevaarlijke personen. Het koppel was kennelijk zeer bang en probeerde op allerlei manieren aan te tonen dat zij niets met de sabotage te maken hadden.⁵²⁹ Ook Jan Dieltjens, waarvan men foutief dacht hij lid was geweest van de Antwerpse Wollwebergroep, vormde geen bedreiging. Hij ondernam na zijn terugkomst uit Sachsenhausen geen noemenswaardige acties en liet zich verzorgen in een Brussels herstellingsoord.⁵³⁰ Van den Keybus stond wel aangestipt als “belangrijk”. Hij zou zich immers nog inlaten met allerlei communistische en agiterende praktijken.⁵³¹

Kort na de oorlog dacht men ook even dat Van Welde terug naar Antwerpen was gekomen. Niet veel later kon men deze fout door nieuwe inlichtingen rechtzetten: Van Welde was overleden (cfr. supra).⁵³² Tenslotte hield men ook nog een zekere Georg Müller in het oog. Van deze Duitser bestond het vermoeden dat hij op één of andere manier in verbinding stond met de Antwerpenaren. Dat was in werkelijkheid meer dan waarschijnlijk niet het geval. Hij was waarschijnlijk wel als communist actief in Antwerpen. Volgens BNV-inlichtingen, die soms van Block kwamen, was Müllers verblijfplaats in Antwerpen het centrale adres waar alle illegale Duitse communistische lectuur werd gedistribueerd. Na de oorlog woonde hij nog steeds in Antwerpen.⁵³³

De persoon waarvoor niet alleen de Belgische maar ook alle andere West-Europese politiediensten het meeste vreesden was niemand minder dan Ernst Lambert. Hoewel hij reeds tijdens de oorlog in Duitsland was terechtgesteld deed het gerucht de ronde dat hij nog in leven was en hij zijn vooroorlogse activiteit had hernomen. In Antwerpen vond er op 17 november 1945 een ontploffing plaats op het

⁵²⁶ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Algemene inlichtingen inzake sabotageorganisatie’, 21/3/1946.

⁵²⁷ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Sabotageorganisatie’, 13/5/1946.

⁵²⁸ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Onderhoud met Elegius De Rijck’, 15/6/1946.

⁵²⁹ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Sabotageorganisatie in België’, 8/4/1946.

⁵³⁰ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Vervolgrapport Organisatie-Wollweber, “fase 4: Huidige mogelijkheden voor activiteit”’, ongedateerd.

⁵³¹ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Vervolgrapport Organisatie-Wollweber, “fase 4: Huidige mogelijkheden voor activiteit”’, ongedateerd.

⁵³² NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Algemene inlichtingen inzake sabotageorganisatie’, 21/3/1946.

⁵³³ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Einheitsverband’, 9/4/1946.

Belgische schip 'Mar del Plata'. Uit onderzoek bleek dat de explosie geen toeval was maar het gevolg was van sabotage. Volgens hoofdcommissaris Celis ging het om een "ernstig tuig dat doet terugdenken aan het materiaal dat gebruikt werd in de jaren 1937-1938 op Duitse, Italiaanse, en Japanse schepen".⁵³⁴ Celis was er van overtuigd dat de "vooorlogse terreurgroep" haar activiteiten had hernomen, en Lambert de schuldige was van deze aanslag.⁵³⁵ Merkwaardig is dat andere documenten in verband met het onderzoek naar de ontploffing op de Mar del Plata ontbreken. Eventueel werden ze ergens anders ondergebracht nadat bleek dat Lambert er onmogelijk kon achter zitten aangezien hij reeds was overleden. Naarmate de jaren verstreken doofde het onderzoek naar een eventuele heropflakking van de sabotageorganisatie geleidelijk aan uit. Dat was waarschijnlijk het gevolg van een te beperkt aantal aanwijzingen dat de activiteiten inderdaad hernomen waren.

Men heeft toch nog tot in de jaren vijftig geloofd dat Lambert nog in leven was. Het BNV-rapport vermeldt dat "één van de belangrijkste taken" erin bestond om hem op te sporen, en dat hij zich waarschijnlijk bevond in Frankrijk, België, of Nederland.⁵³⁶ Volgens de GPA zou hij in de landen waar de organisatie voordien actief was geweest nieuwe cellen in het leven roepen. Deze cellen zouden bestaan uit personen die niets met de vooroorlogse organisatie te maken hadden omdat die bijna allemaal al bekend waren bij de politie.⁵³⁷ Het doelwit zouden schepen zijn die in het kader van het Marshall Plan goederen kwamen leveren aan de West-Europese landen. Waar de centrale van de organisatie, van waaruit alle internationale cellen moesten gecoördineerd worden, zou liggen was niet geweten. Block stelde voor om enkele preventieve maatregelen te nemen zoals bijvoorbeeld het nagaan van de havenarbeiders die op de schepen tewerkgesteld zouden worden. Hij benadrukte daarbij dat hij absoluut niet wilde dat de Stedelijke Politie zich kwam moeien met het onderzoek. Volgens hem had de Antwerpse Stedelijke Politie het vooroorlogs opsporingswerk immers "grotendeels in de war gestuurd".⁵³⁸ Dit is nog maar eens een indicatie van de vijandelijke situatie die tussen beide Antwerpse diensten bestond.⁵³⁹

Ook de Britse veiligheidsdienst heeft na de oorlog uitvoerige opzoekingen verricht naar Ernst Lambert, aangezien hij in hun optiek een bedreiging kon vormen voor Britse schepen. Al sinds mei 1945 ging ze op zoek naar informatie over "*this person, connected to the Baltic section of the ISH and who is well known to MI5*

⁵³⁴ PKA 2001 C, nr. 3190 ('Mar del Plata'), Celis aan PdK Antwerpen, 21/11/1945.

⁵³⁵ PKA 2001 C, nr. 3190 ('Mar del Plata'), Celis aan PdK Antwerpen, 21/11/1945.

⁵³⁶ NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport 'Vervolgrapport Organisatie-Wollweber, "fase 4: Huidige mogelijkheden voor activiteit", ongedateerd.

⁵³⁷ PKA 2001 C, nr. 3190, Celis aan PdK Antwerpen, 10/4/1946.

⁵³⁸ PKA 2001 C, nr. 3190, Celis aan PdK Antwerpen: 'nota', 10/4/1946.

⁵³⁹ Tijdens de oorlog groeiden de spanningen tussen de Bijzondere Opdrachten en de GPA tot een hoogtepunt nadat de GPA 'betrokken was' bij de arrestatie van enkele leden van de Stedelijke Politie. Voor meer uitleg over deze zaak zie: Verhoeven, E., "De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1", in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 15-72.

and MI6".⁵⁴⁰ De Britten hielden daarbij contact met de Nederlandse en Belgische politiediensten. Op 27 november 1945 kon een MI5-agent mededelen dat Lambert terug actief was in Antwerpen.⁵⁴¹ Deze mededeling had hoogstwaarschijnlijk betrekking op de ontploffing die plaatsvond op het schip Mar del Plata, waarvan Block en Celis dachten dat Lambert er achter zat (cfr. supra). In juni 1946 zou hij volgens Britse inlichtingen in Nederland gesignaleerd zijn onder de schuilnaam 'Landau'.⁵⁴² Uit inlichtingen van de Belgische staatsveiligheid vernam men dan weer dat Lambert in België zou opereren onder de deknaam 'Akkerholt', en werd nogmaals benadrukt dat hij de protagonist bij uitstek zou zijn bij mogelijke nieuwe aanslagen.⁵⁴³ Sindsdien hebben de Britse inlichtingendiensten gedurende enkele jaren inlichtingen trachten te verwerven over zijn *whereabouts*, en zijn mogelijke link met de naam 'Akkerholt', maar zonder resultaat. Na uitvoerige vergelijkingen van enkele foto's en het handschrift, kon men op 20 januari 1947 concluderen dat Lambert en Akkerholt twee verschillende personen waren.⁵⁴⁴

In 1949-1950 hebben de Britse inlichtingen –en veiligheidsdiensten een tijdje geloofd dat Lambert in 1943 van Cherbourg in Normandië naar het Verenigd Koninkrijk was gevlucht. Daar zou hij opgevangen zijn door een zekere Mary Atner, lid van de Britse communistische partij. Daarna zou hij gevlucht zijn naar Ierland, waar hij tot in de lente van 1945 zou verbleven hebben.⁵⁴⁵ Uiteindelijk konden MI6-inlichtingen klaarheid scheppen in de zaak-Lambert. In april 1950 kon met bijna zekerheid vastgesteld worden dat de Let was *"to be no longer of this world"*.⁵⁴⁶ Toch werd Lamberts dossier nog niet meteen gesloten, aangezien er nog steeds talloze geruchten de ronde deden dat hij toch nog in leven was. Die onzekerheid heeft geduurd tot 16 mei 1957. Toen besloot men om zijn dossier definitief te sluiten, nadat men jarenlang niets van hem had opgevangen. Hieruit maakte men op dat hij effectief was overleden.⁵⁴⁷

Van Ernst Wollweber werd dan weer gedacht dat hij mogelijk de verantwoordelijke was van enkele branden die in de jaren 1952-1953 op Britse schepen waren uitgebroken. In de pers waren immers geruchten opgedoken dat enkele communistische Britse saboteurs door hem waren opgeleid in een "sabotageschool" in Duitsland.⁵⁴⁸ MI5 hechtte hier weinig geloof aan, aangezien de bron waarvan deze

⁵⁴⁰ NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), MI5 verslag van 'Bird', 28/5/1945.

⁵⁴¹ NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), MI5 verslag van 'Spencer', 27/11/1945.

⁵⁴² NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), *Extract from "Einheitsverband" enclosed in a letter from S.I.S.*, 28/9/1946.

⁵⁴³ NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), Kopie van verslag "*Die Rote Kappelle*", 21/11/1946.

⁵⁴⁴ NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), *Extract from letter to S.I.S.*, 20/1/1947.

⁵⁴⁵ NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), Verslag van *Miss Bagot (MI5)*, 13/1/1950.

⁵⁴⁶ NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), *Copy of letter from S.I.S.*, 24/4/1950.

⁵⁴⁷ NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), Bericht van P.R. Clapham (MI5), 16/5/1950.

⁵⁴⁸ NA Londen Kew, KV2/3054 ('Ernst Wollweber'), *Extract from letter and enclosure, from Ministry of Transport*, 18/3/1953.

informatie kwam hoogst onbetrouwbaar bleek.⁵⁴⁹ Wollwebers zogezegde naoorlogse sabotageactiviteiten waren veel eerder voer voor speculatie in de Britse pers dan een wezenlijke realiteit.

11.2.1 De Koude Oorlog

Personen zoals Wollweber en Lambert namen na de oorlog haast ‘mythische’ proporties aan in de westerse pers. Ernst Lambert stond in januari 1948 op de cover van het Belgisch tijdschrift *Europe Amerique. Images, Enquetes, et Reportages*’ als één van de “onbekende sabotagemeeesters”.⁵⁵⁰ Het Britse maandblad *Intelligence Digest*’ beschreef Wollweber dan weer als “*a very dangerous man*”. Hij zou volgens hetzelfde tijdschrift regelmatig woede-uitbarstingen hebben, en een stevige drinker en ‘vrouwenloper’ zijn.⁵⁵¹ In *Reader’s Digest*’ werd hij opgevoerd als een man die 35 jaren van criminaliteit achter zich had en een terrorist *pur sang* was, zonder zich op welke manier dan ook te bekommeren om mensenlevens. Hij had volgens het blad maar één naoorlogs doel: het terroriseren van het Westen via aanslagen op NAVO-schepen.⁵⁵²

De angst van het Westen dat de Wollweber-organisatie zou herrijzen was dus zo mogelijk nog acuter bij de pers dan bij de politiediensten. In tijdschriften en kranten werd de dreiging die er van uit ging in ieder geval sterk gedramatiseerd.⁵⁵³ Dit alles moet volledig gezien worden in het licht van de naoorlogse politieke context. De alliantie die na juni 1941 ontstond tussen de Sovjet-Unie en de westerse mogendheden was enkel gebaseerd op de gezamenlijke strijd tegen nazi-Duitsland en haar bondgenoten. Het wegvallen van dat gemeenschappelijk belang opende de deur voor een tijdperk van groeiende spanningen tussen de kapitalistische westerse wereld en de Marxistisch-Leninistisch georiënteerde Sovjet-Unie.

Het gevolg van dit veranderde politiek kader was dat communisten in het Westen weer als vijanden moesten bestreden worden. Het krediet dat de communisten door hun hevig verzet hadden opgebouwd, verloren ze al snel weer door hun ‘collaboratie’ met de nieuwe vijand, de Sovjet-Unie.⁵⁵⁴ De echte kanteling in de onderlinge relaties vond wel pas plaats in 1947, wanneer de Belgische, Italiaanse, en Franse communistische partijen uit hun respectievelijke regeringen stapten. Vanaf dan werd de effectieve aftrap van de Koude Oorlog gegeven.⁵⁵⁵

⁵⁴⁹ De informatie was afkomstig van een zekere George Wasserman. MI5 ondervraagde hem maar vond zijn verklaringen allerminst betrouwbaar. (NA Londen Kew, KV2/3054 (‘Ernst Wollweber’), *Interview with George Wasserman*, 4/6/53.).

⁵⁵⁰ PKA 2001 C, nr. 3646 (‘Dossiers betreffende Lambert’), kopie van cover *Europe Amerique. Images, Enquetes, et Reportages*’, 15/1/1948.

⁵⁵¹ NA Londen Kew, KV2/3345 (‘Ernst Wollweber’), *Extract from ‘Intelligence Digest’*, 10/11/1953.

⁵⁵² NA Londen Kew, KV2/3345 (‘Ernst Wollweber’), *Extract from ‘Reader’s Digest’*, december 1957.

⁵⁵³ Het gaat hier dan voornamelijk om de Britse pers.

⁵⁵⁴ Deneckere, G., De Paepe, T., en De Wever, B., *Een geschiedenis van België*. Gent, Academia Press, 2012, pg. 182.

⁵⁵⁵ Gerard, E., De Ridder, W., en Muller, F., *Wie heeft Labaut vermoord? De Gebeime Koude Oorlog in België*. Leuven, Davidsfonds Uitgeverij, 2015, pg. 28-30.

In die Koude Oorlog speelde de Wollweber-organisatie -de verschillende vermoedens van de politiediensten ten spijt- geen rol van betekenis meer. De Duitse repressie waar ze tijdens de Tweede Wereldoorlog mee te maken kreeg kwam ze nooit meer te boven. Haar vlam was uitgedoofd.

Voor de nabestaanden van de overleden leden, en de leden van de Antwerpse Wollwebergroep die de oorlog hadden overleefd wogen de vooroorlogse activiteiten wel nog zwaar door. De Antwerpse Wollwebergroep werd voor velen onvermijdelijk een litteken waar ze nog de rest van hun leven mee zouden geconfronteerd worden. Eén van de zaken die het leed enigszins wat kon verlichten was een naoorlogse erkenning als politiek gevangene.

11.3 Aanvragen ter erkenning als politiek gevangene

Op 14 juni 1949 kreeg Margaretha Schreuder, weduwe van Louis Schockaert, volgende uitspraak te horen van de Aanvaardingscommissie voor Politieke Gevangenen:

“De aanvraag is ontvankelijk. Wat de overlevende betreft: hij heeft recht op de titel van politiek gevangene. Wat de rechthebbende betreft: zij heeft recht op de titel van rechthebbende van politiek gevangene.”

Schreuder was dankzij deze uitspraak de eerste weduwe die het voor elkaar kreeg om een overleden lid van de Antwerpse Wollwebergroep te laten erkennen als ‘politiek gevangene’. De erkenning bezorgde haar tal van sociaal-economische voordelen. Verschillende weduwen, kinderen, of familieleden van andere leden volgden haar voorbeeld door ook een aanvraag in te dienen. Dat leverde echter niet voor iedereen het gewenste resultaat op.

11.3.1 Wie werd in theorie erkend?

Wanneer na de oorlog verschillende kampoverlevenden terug naar huis kwamen en met zich verschrikkelijke verhalen meenamen, groeide het besef welk onmenselijk leed de afgelopen jaren was teweeggebracht door de nazi's. Een vergoeding voor zowel diegenen die levend uit de concentratiekampen kwamen als de nabestaanden van de overledenen kon onmogelijk uitblijven. In België waren er aanvankelijk verschillende nationale organisaties die zich opwierpen als de naoorlogse beschermers en vertegenwoordigers van die personen. De vier grootste organisaties waren de ‘Nationale Federatie van Politieke Gevangenen’, de ‘Nationale Vereniging van Politieke Gevangenen’, de ‘Vereniging van vrouwen-Politieke Gevangenen’, en de ‘Nationale Unie der Politieke Gevangenen’. Zij voerden een onderlinge strijd om zoveel mogelijk personen voor zich te winnen.⁵⁵⁶

Deze verdeeldheid was niet houdbaar. Er was dringend nood aan een overkoepelende organisatie die zich over het lot van de kampgevangenen zou bekommeren, en er was nood aan een eengemaakt statuut van ‘politiek gevangene’ om te kunnen bepalen wie in aanmerking kwam voor een vergoeding. Heel

⁵⁵⁶ Lagrou, P. *De Strijd om het Verzetssareool*. Onuitgegeven Masterproef, KU Leuven, 1989, pg. 97-98.

wat politieke discussies gingen niet over de aard van de materiële tegemoetkomingen, maar wel over de definitie van de hoedanigheid van de politiek gevangene: wie heeft het recht om zich een politiek gevangene te noemen?⁵⁵⁷ Na verschillende heftige debatten, waarbij vooral de CVP en de communisten lijnrecht tegenover elkaar stonden, vond op 6 april 1946 de officiële stichting van de ‘Nationale Confederatie der Politieke Gevangenen en hun Rechthebbenden’ plaats.⁵⁵⁸ Unanimiteit omtrent de hoedanigheid van de politiek gevangene kwam er echter pas op 30 januari 1947.⁵⁵⁹

Het uiteindelijke akkoord hield een onderscheid tussen twee statuten in. Enerzijds had je diegenen die het recht hadden op de titel van politiek gevangene: dat waren zij die gevangen hadden gezeten vanwege een activiteit als weerstander of vanwege een afwijkende politieke of wijsgerige mening, zij die door de Duitsers als gijzelaar waren gekozen, of zij die zich tijdens hun gevangenschap hadden verzet tegen de vijand. Anderzijds had je diegenen die omwille van andere redenen hadden vastgezet: zij hadden wel recht op allerlei vergoedingen maar niet op de titel van politiek gevangene.⁵⁶⁰

Concreet betekende dit dat iedereen die minstens dertig dagen gevangenschap had ondergaan, minstens dertig dagen mishandeld was geweest, of ter dood veroordeeld en/of terechtgesteld was, recht had op een financiële vergoeding. Deze vergoeding hield onder andere een uitkering van 1500 frank per dertig dagen gevangenschap en een jaarlijkse rente van 3000 frank per 180 dagen gevangenschap in. Er werd wel een bepaalde maximumgrens vastgelegd voor diegenen die een te hoog inkomen hadden. Naast deze financiële beloning waren er nog tal van andere voordelen zoals reducties op het openbaar vervoer voor de personen die als invalide waren teruggekeerd, en de uitbetaling van zogenaamde ‘herstelpensioenen’.

Diegenen die de titel van politiek gevangene in de wacht mochten slepen hadden nog een paar extra voordelen. Enerzijds sleepten ze een eretitel in de wacht die ongetwijfeld respect voor de persoon in kwestie opleverde. Anderzijds hadden ze enkele praktische voordelen zoals voorrang bij het verkrijgen van een sociale woning, of de mogelijkheid om verder te studeren op kosten van de Belgische overheid.⁵⁶¹

Wanneer iemand zijn gevangenschap niet had overleefd stroomden de financiële vergoedingen en andere voordelen door naar de weduwen of weduwnaars, de wezen, of andere verwanten. Wanneer de overleden persoon in kwestie in aanmerking kwam voor de titel van politiek gevangene, kregen de verwanten die een verzoek hadden ingediend de titel van ‘rechtverkrijgende van een politiek gevangene’. Als de overleden persoon niet in aanmerking kwam voor deze eretitel kregen de verwanten deze titel

⁵⁵⁷ Ibid., pg. 100.

⁵⁵⁸ Ibid., pg. 108.

⁵⁵⁹ Ibid., pg. 113.

⁵⁶⁰ Ibid., pg. 113-114.

⁵⁶¹ Lagrou, P., op.cit., pg. 114.

niet. Ze bleven wel recht hebben op de tegemoetkomingen waar -zoals hierboven beschreven staat- alle gevangenen recht op hadden.

“Alle gevangenen” moet meteen genuanceerd worden. Heel belangrijk is immers dat er een aantal uitzonderingen bestonden waardoor aan personen de titel van politiek gevangene en zelfs de vergoedingen die voor iedereen bestonden konden ontzegd worden. Een van die uitzonderingen gold voor:

“de personen die opgesloten, geïnterneerd of ter dood gebracht werden door de vijand, wegens misdrijf van gemeen recht ten nadele van de vijand of van de Belgische gemeenschap voor zover de handelingen die de gevangenzetting, internering of terdoodbrenging meebrachten niet gesteld werden met het oog op de vaderlandse en onbaatzuchtige weerstand aan de vijand”⁵⁶²

Wat betekende dat voor de Antwerpse Wollwebergroep? De groep had haar aanslagen gepleegd ruim voor de Duitse inval op 10 mei 1940. Deze aanslagen werden door de Belgische politiediensten niet alleen beschouwd als misdaden van gemeen recht maar zelfs als terreurdaden (cfr. supra). Het saboteren van schepen in tijden dat België in vrede was, kon daarom onmogelijk gezien worden als een “vaderlandse en onbaatzuchtige” daad. Zeker als die waren gepleegd in opdracht van de Sovjet-Unie. In theorie zouden de leden nooit dus mogen erkend worden als politiek gevangene. De ‘terreuraanslagen’ en niets anders waren immers de reden waarom ze door de Duitsers in gevangenschap werden gehouden. Maar wat op papier een eenvoudige beslissing leek voor het Belgisch gerecht, mondde in de praktijk uit in bizarre taferelen.

11.3.2 Een inconsequente praktijk

Naast Schockaert werden ook Van Welde, Mastbooms, Vercammen, Karel Dieltjens, Foutrel, Alfons Fictels, Theophiel Fictels, Jan Lemmens, en Saerens erkend als politiek gevangene. Aan Rodrigus, Wouters, Geerts, en De Rijck werd die eretitel daarentegen niet toegekend.⁵⁶³ Rodrigus werd wel ‘begunstigde van het statuut’ waardoor zijn kinderen Louis en Edmond Rodrigus konden genieten van de hierboven besproken vergoedingen.⁵⁶⁴ Wouters, Geerts, en De Rijck werden niet erkend als politiek gevangene en werden ook geen ‘begunstigde van het statuut’. De vraag die zich onvermijdelijk stelt is waarom het Belgische gerecht zo inconsequent is geweest bij deze erkenningen.

⁵⁶² Directie-generaal oorlogsslachtoffers, “KB tot coördinatie van de wetsbepalingen betreffende het statuut van de politiek gevangenen en hun rechthebbenden” in: <http://warvictims.fgov.be/nl/rights/laws/1954_10_16.htm>, geraadpleegd op 14/7/2015.

⁵⁶³ Deze informatie is afkomstig uit de dossiers bij de Dienst Oorlogsslachtoffers van de personen in kwestie.

⁵⁶⁴ Louis en Edmond Rodrigus hadden de aanvraag ingediend. Louis Rodrigus was de zoon van Gerardus’ eerste en reeds overleden vrouw. Edmond was de zoon van Gerardus’ tweede vrouw, die tijdens of vlak na de oorlog ook was gestorven. (DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), Beslissing inzake dossier nr. 52115 (tweede aanleg), 29/10/1954.).

Waarom werd het grootste aantal van de leden onterecht erkend als politiek gevangene? Als we de dossiers van de verzoeken tot de erkenning als politiek gevangene mogen geloven, dan zouden verschillende leden van de Antwerpse Wollwebergroep nog voor hun arrestatie lid zijn geweest van het Onafhankelijkheidsfront. Dat was onder meer het geval voor Van Welde, Mastbooms, Foutrel, Karel Dieltjens, Jan Lemmens, Vercammen, Theophiel Fictels, en Schockaert. Als ‘bewijs’ van hun lidmaatschap bezaten ze allerlei verklaringen en attesten waarmee kon ‘aangetoond’ worden dat ze onderdeel waren geweest van het Belgische verzet.⁵⁶⁵ Zo bevestigde het provinciaal comité te Antwerpen van het O.F. bijvoorbeeld dat Louis Schockaert lid was van de organisatie en “zijn plicht naar behoren heeft vervuld”.⁵⁶⁶ Emile Minnaert, de nationale secretaris van het Belgisch Partizanenleger, verzekerde dan weer dat Mastbooms’ aanhouding het rechtstreeks gevolg was van zijn weerstandsactiviteiten bij zijn verzetsorganisatie.⁵⁶⁷

Dit was echter volkomen in strijd met de werkelijkheid. Het O.F. ontstond pas in 1942 en derhalve was het onmogelijk dat de leden van de Antwerpse Wollwebergroep er lid van waren. Kennelijk hield dit de rechters in kwestie niet tegen om hun ‘lidmaatschap van het Belgische verzet’ te beschouwen als de reden voor hun arrestatie. Dat zorgde er dan weer voor dat hun aanhouding werd gezien als het rechtstreekse gevolg van een “vaderlandslievende en onbaatzuchtige daad” tijdens de oorlogsjaren, met een erkenning als politiek gevangene als resultaat. Dat deze personen zich voor de oorlog schuldig hadden gemaakt aan het saboteren van schepen scheen het gerecht niet te deren. In het dossier van Van Welde bevindt zich een vertaalde versie van de Duitse beschuldigingsakte van de Antwerpse Wollwebergroep.⁵⁶⁸ Harder bewijs over de ware reden van hun aanhouding kan met niet vinden.

De erkenning van Alfons Fictels was zo mogelijk nog merkwaardiger. De verzoekster was in zijn geval zijn echtgenote Ludovica Verhoeven. Zijn arrestatie werd, ondanks het feit dat er geen gefraudeerd bewijsmateriaal was over een zogenaamd lidmaatschap van het O.F., toch beschouwd als het gevolg van een vaderlandslievende daad. Enkele verklaringen van zijn vrouw en van zijn broer, waarin vaag en zonder aanduiding van het tijdstip werd vermeld dat hij was aangehouden vanwege “sabotage” en “springstoffenontvreemding”, volstonden om hem te laten erkennen als politiek gevangene.⁵⁶⁹ En dit terwijl een extract uit de ‘Nota van het Ministerie van Buitenlandse Zaken aan de Sovjet-Unie’ zich in het dossier bevond.⁵⁷⁰ Dit was de nota waarin de Duitsers de Wollweber-organisatie vermeldden als

⁵⁶⁵ Deze informatie is afkomstig uit de dossiers bij de Dienst Oorlogsslachtoffers van de personen in kwestie.

⁵⁶⁶ DO, PP AD 14248 kal 1817 (Dossier Louis Schockaert), Verklaring van Provinciaal Comité te Antwerpen van het O.F., 10/12/1948.

⁵⁶⁷ DO, PP AD 1630 kal 3139 (Dossier Jan Mastbooms), Verklaring van Emile Minnaert, 31/5/1949. ; Het Belgisch leger der Partizanen was een onderdeel van het Onafhankelijkheidsfront.

⁵⁶⁸ DO, PP AD 13769 kal 12296 (Dossier Fransiscus Van Welde), vertaalde versie van het *Anklageschrift*, 27/8/1949.

⁵⁶⁹ DO, PP AD 6533 kal 14401 (Dossier Alphonsus Fictels), Verklaringen van Ludovica Verhoeven en Theophiel Fictels, 6/4/1949.

⁵⁷⁰ DO, PP AD 6533 kal 14401 (Dossier Alphonsus Fictels), ‘Rapport van de minister van binnenlandse zaken en de Rijksleider SS en chef der Duitse politie aan de rijksregering over de tegen Duitsland gerichte vernietigingsarbeid van de U.S.S.R.’, 10/6/1941.

één van de rechtvaardigingsgronden voor Operatie Barbarossa (cfr. supra). Hieruit had het gerecht duidelijk kunnen afleiden dat Fictels' sabotage had plaatsgevonden voor de oorlog.

Een vergelijking met de niet-erkenning van Wouters maakt Fictels' postume eretitel nog opmerkelijker. Het verzoek om Wouters te laten erkennen als politiek gevangene werd ingediend door zijn vader en diens vrouw.⁵⁷¹ Op 10 februari 1955 kregen besliste de Aanvaardingscommissie voor Politieke gevangenen dat die aanvraag ongegrond was omwille van volgende redenen:

“Aangezien deze activiteit, gezien het tijdstip waarop ze geschiedde, niet kan beschouwd worden als een vaderlandse en onbaatzuchtige bedrijvigheid gericht tegen de vijand, doch integendeel enkel kan bestempeld worden als een misdrijf van gemeen recht, ten nadele van de Belgische gemeenschap; aangezien de daden door de overledene gesteld, trouwens vallen onder toepassing van art. 322 en 323 van het Belgisch Strafwetboek; aangezien de overledene, waarvan door het hoger vermeld vonnis⁵⁷² bewezen is dat hij alleen om hoger vermelde redenen werd aangehouden, diensvolgens valt onder de uitsluitingsgrond voorzien bij art. 5, 3° der wet van 26 februari 1947.”⁵⁷³

Door het Belgische gerecht werden Wouters' activiteiten gezien als “een misdrijf van gemeen recht”, waardoor hij aanspraak kon maken op het statuut van politiek gevangene. De uitspraak verwijst naar artikel 322 en 323 van het Belgisch strafwetboek. Deze artikelen stellen dat “elke vereniging met het oogmerk om een aanslag te plegen op personen of eigendommen een misdaad of wanbedrijf is, bestaande door enkel het feit van het inrichten van de bende”.⁵⁷⁴ Wouters, onder wiens leiderschap geen aanslagen werden vastgesteld, bleef ook na de oorlog een misdadiger. Het contrast met Fictels, die wel aanslagen pleegde en evolueerde van dader naar slachtoffer, kan niet groter zijn.

Wouters' verzoekers hadden nochtans geopperd dat misdaden gericht tegen de nazi's nooit konden beschouwd worden als misdaden van gemeen recht. Het vaderlandslievende karakter van Wouters' daden kon daarom onmogelijk afwezig zijn.⁵⁷⁵ Een vergeefse poging zo bleek.

Ook de verzoeken van Geerts' weduwe en De Rijck werden afgewezen. Geerts kreeg aanvankelijk nog de titel van politiek gevangene toegewezen maar die beslissing werd ongedaan gemaakt nadat de Belgische overheid beroep aantekende. Volgens de uitspraak in graad van beroep kon eerst en vooral niet bewezen worden dat Geerts actief was geweest in het saboteren van vijandige schepen. De reden

⁵⁷¹ Dat was niet de moeder van Wouters. Die was reeds overleden (cfr. supra).

⁵⁷² Het hogervermeld vonnis = de uitspraak van het Volksgerichtshof.

⁵⁷³ DO, PP AD 34595 kal 14522, (Dossier René Wilfried Wouters), beslissing inzake dossier nr. 34595, 10/2/1955.

⁵⁷⁴ Fgov, “Strafwetboek”, in:

<http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1867060801&table_name=wet>, geraadpleegd op 15/5/2015.

⁵⁷⁵ DO, PP AD 34595 kal 14522, (Dossier René Wilfried Wouters), Besluiten voor Van Heurck en Wouters, 10/2/1955.

die hiervoor werd gegeven was dat zijn naam niet voorkwam in het Duitse vonnis van de Antwerpse Wollwebergroep. En zelfs indien hij actief was geweest in de sabotagegroep, dan konden die daden niet bestempeld worden als vaderlandslievend omdat ze voor 10 mei 1940 waren uitgevoerd.⁵⁷⁶ Nochtans waren er op Geerts' naam ook verklaringen en attesten dat hij lid zou zijn geweest van het Belgisch Partizanenleger. Hij was volgens Frans Burgos, die een vooraanstaande positie bekleedde binnen deze verzetsorganisatie, “één van de eersten die bereid was om aan verzet te doen tegen de bezetter”, en dat kort na de Duitse inval.⁵⁷⁷ Deze keer hechtte de rechtbank er geen geloof aan. Ook de nog levende Eligius De Rijck werd gebombardeerd tot lid van het O.F.⁵⁷⁸ Hij verklaarde dat hij in Duitsland was aangehouden omdat hij daar in het kader van de verzetsbeweging een aanslag wilde plegen. De rechter oordeelde dat daar niet voldoende bewijs voor bestond. De Rijcks verzoek werd afgewezen.⁵⁷⁹

De zaak-Rodrigus tenslotte was een geval apart. In eerste aanleg werd hij erkend als politiek gevangene, maar na een beroep van het Ministerie van Wederopbouw werd die postume titel hem weer afgenomen. De rechtbank oordeelde dat hij geen recht had op de titel van politiek gevangene omdat zijn antifascistische activiteiten zich voor de oorlog ontplooiden. Omdat hij bijna drie jaar in gevangenschap verkeerde en uiteindelijk ter dood werd veroordeeld bleef hij wel begunstigde van het statuut, met financiële voordelen voor zijn kinderen als gevolg (cfr. supra).⁵⁸⁰

Uit wat hierboven beschreven staat blijkt dat er inderdaad maar één antwoord te formuleren valt op de vraag waarom er zo inconsequent werd omgesprongen met de erkenningen als politiek gevangene: onbekwaamheid. Het Belgische gerecht heeft zich enerzijds laten misleiden door frauduleuze verklaringen en attesten van verzetsorganisaties die in de periode 1940-1941 nog niet eens bestonden. Anderzijds heeft ze bewijsmateriaal fout geïnterpreteerd of gewoonweg genegeerd. Mogelijks beïnvloedde ook de politieke voorkeur van de rechters in kwestie het besluitvormingsproces. De gerechtelijke willekeur komt het best tot uiting bij de beslissingen inzake de twee leiders van de Antwerpse Wollwebergroep: steunend op grotendeels identieke informatie werden twee totaal verschillende vonnissen geveld.

De gevolgen van deze niet-rechtlijnige beslissingen waren niet alleen financieel maar ook symbolisch. Wie niet erkend werd, bleef ook na de oorlog een ‘terrorist’. Wie wel erkenning kreeg veranderde plots van een ‘terrorist’ naar een ‘slachtoffer van de naziterreur’.

⁵⁷⁶ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Beslissing inzake dossier nr. 5495 (tweede aanleg), 3/5/1955.

⁵⁷⁷ DO, PP AD 5495 kal 13869 (Dossier Petrus Geerts), Verklaring van Frans Burgos (Belgisch Partizanenleger), ongedateerd.

⁵⁷⁸ DO, PP 34081 kal 33211 (Dossier Eligius De Rijck), Brief van De Rijck aan de minister van wederopbouw, 5/4/1952. ; DO, PP 34081 kal 33211 (Dossier Eligius De Rijck), Verklaring van Jan Peeters (O.F.), 7/6/1945.

⁵⁷⁹ DO, PP 34081 kal 33211 (Dossier Eligius De Rijck), beslissing inzake dossier nr. 34081, 12/2/1952.

⁵⁸⁰ DO, PP AD 52115 kal 13869 (Dossier Gerardus Rodrigus), Beslissing inzake dossier nr. 5211 (tweede aanleg), 29/10/1954.

11.3.3 Dader of slachtoffer?

De naoorlogse erkenningen als politiek gevangene toonden aan dat de stap van misdadiger naar slachtoffer snel is gezet. Maar waren zij misdadigers? Moeten we ze niet beschouwen als moedige voortrekkers van het communistisch verzet, dat tijdens de Tweede Wereldoorlog hoogtij vierde? Wat indien zij precies dezelfde aanslagen hadden gepleegd in 1943? Hadden Block en Celis de naam van Alfons Fictels dan ook gebrandmerkt als terrorist? Block bleef ook na de oorlog bij zijn standpunt: de Antwerpse Wollwebergroep was een criminele en terroristische organisatie, juist omdat de feiten dateerden van voor de oorlog (cfr. supra). Maar waren hun aanslagen niet geoorloofd, gezien tegen het licht van wat volgde?

Daarmee zijn we terug aanbeland bij één van de kernproblemen van terrorisme. Men kan inderdaad een pragmatische lijn trekken tussen de daden van voor 10 mei 1940, en de daden na 10 mei 1940. Maar zijn de talloze moorden en aanslagen op Duitsers en collaborateurs -onder het mom van een verzetsdaad- dan ook geen terrorisme? Terrorisme is immers een tactiek (cfr. supra), daar waar verzet tegen de vijand de legitimering van die tactiek is.⁵⁸¹ Aan de hand van zo'n redenering kan iemand beide zijn. De clichématige tweedeling tussen "één iemands terrorist, is andermans verzet -of vrijheidsstrijder" is theoretisch gezien dan ook volledig zinloos.

In de praktijk speelt deze tweedeling echter wel een invloedrijke rol. Belgische weerstanders die tijdens de oorlogsjaren verschillende aanslagen en moorden pleegden moesten zich hier na de oorlog niet voor verantwoorden voor een rechtbank. Ze werden daarenboven als helden onthaald en vergoed voor de leningen die zij tijdens de bezetting hadden aangegaan om hun gewapende strijd te financieren.⁵⁸² 'Terroristen' zoals Wouters, Geerts, Rodrigus, en De Rijck kregen nog niet eens een statuut als politiek gevangene, en als het Belgische gerecht consequent was geweest had de rest van de groep dat statuut ook niet gekregen. 'Verzet' wordt omgeven door een zweem van positivisme, terwijl bij 'terrorisme' net het tegenovergestelde het geval is. Zogenaamd 'verzet' kan echter perfect gepaard gaan met een terroristische tactiek.

Het verschil tussen de Antwerpse Wollwebergroep en het communistische verzet van tijdens de oorlog was louter de politieke context. Wie terrorist is en wie verzetsstrijder is wordt kennelijk niet bepaald door de aard van de handelingen maar door de politieke conjunctuur waarin die handelingen plaatsvinden. En die politieke conjunctuur speelde sterk in het nadeel van de Antwerpse Wollwebergroep. Zij pleegde de aanslagen niet op een moment dat Duitsland en haar bondgenoten een officiële vijand van België waren. Haar daden waren dus zogenaamd niet "vaderlandslievend". Maar waren de onderdrukking van communisten in nazi-Duitsland en de Spaanse Burgeroorlog dan geen

⁵⁸¹ Schmid, A.P., op. cit., pg. 20.

⁵⁸² Lagrou, P., op. cit., pg. 67.

legitieme redenen om in het ‘verzet’ te treden, ook al was dat vooraleer dat België officieel in een staat van oorlog verkeerde? Kennelijk waren alleen “vaderlandslievende” misdaden geoorloofd.

In zekere zin waren de leden van de Antwerpse Wollwebergroep slachtoffer. Iedereen die terecht kwam in een Duits concentratiekamp werd automatisch slachtoffer van een ongemeen draconisch regime. Hoe overdreven hun bestraffing ook mocht zijn, het trieste lot van de Antwerpse Wollwebergroep was een rechtstreeks gevolg van haar eigen -in strikt juridische zin genomen- misdaden. Daarom laat niets mij toe niet te veronderstellen dat ze zowel dader als slachtoffer waren.

Roland Rodrigus, de kleinzoon van Gerardus Rodrigus, heeft er zo zijn eigen visie over. Tijdens zijn jeugd jaren ging hij er van uit dat alle acties tegen de nazi's en haar bondgenoten meer dan geoorloofd waren. Iedere persoon die daar tegen streed was een ‘held’. De visie op de activiteiten van zijn grootvader werd naarmate hij ouder werd echter steeds meer ambigu. “Zelfs al was Duitsland het doelwit, kunnen zulke acties wel goedgekeurd worden?” Is zijn grootvader wel een ‘held’? Hij is er vandaag nog altijd niet uit en heeft nog steeds een heel ambigue kijk op heel de zaak. Volgens zijn moeder, de echtgenote van Gerardus Rodrigus’ zoon Edmond, waren er in ieder geval ook andere soorten helden: diegenen die tijdens de oorlog hun familie probeerden te onderhouden. En op dat vlak was haar schoonvader geen voorbeeld.⁵⁸³

⁵⁸³ Interview met Roland Rodrigus door Alexander Lindemans, 14/7/2015.

12. Algemeen besluit

Het verhaal van de Antwerpse Wollwebergroep werd gekenmerkt door een ongeziene tragiek. Eenvoudige havenarbeiders, dokwerkers, en vrachtwagenbestuurders kozen -gedreven door idealisme en de kans op een financiële bijverdienste- voor het clandestiene pad, met voor velen fatale gevolgen. Waren de aanslagen achteraf bekeken zinvol? Gezien het lot van de verschillende leden moet dat ten zeerste in twijfel worden getrokken. Aanvankelijk hadden ze persoonlijk baat -in de vorm van een financiële beloning- bij hun deelname. Maar tegen de hachelijke situatie waarin ze terechtkwamen vanaf het moment dat de Duitsers overgingen tot arrestaties kon deze verloning onmogelijk opwegen. De leden van de Antwerpse Wollwebergroep waren in ieder geval geen ‘winnaars’ in dit verhaal. Dat kan ook niet gezegd worden van George Block en Jozef Celis. Zij kwamen door de aanslagen in Antwerpen zowel voor, tijdens, als na de oorlog terecht in een lastig parket. Voor en tijdens de oorlog werden ze er door de Duitsers van beschuldigd onder één hoedje te spelen met de Britten, en niet hard genoeg te hebben opgetreden tegen de daders van de aanslagen op de Boccacio, Kasji-Maru, en een Duitse stoomboot. Die beschuldiging is er één die niet meteen hard kan worden gemaakt, maar wel niet elke grond mist. Na de oorlog verschenen Block en Celis dan weer voor het Antwerpse Krijgsauditoraat nadat de communistische pers hen had beticht van collaboratie met de bezetter. Zowel voor als na de oorlog liep het goed af voor beide politiemannen.

Wie had dan wel baat bij de aanslagen? Op het eerste gezicht de Sovjet-Unie, de grote opdrachtgever van de verschillende sabotagedaden. Na de teloorgang van de IZH besloot ze om de nog bestaande netwerken niet zomaar links te laten liggen, maar te gebruiken om een ondergronds sabotagenetwerk uit de grond te stampen. De Wollweber-organisatie leek een ideaal instrument om de vijand, van wie men tot aan het Molotov-Ribbentropact dacht dat een conflict er mee onafwendbaar was, te bestoken zonder dat de schuld in Stalins schoenen kon geschoven worden. Vanwege de officiële volksfrontpolitiek was het immers van levensbelang dat de organisatie niet aan de Sovjet-Unie kon gelinkt worden. Naast het geloof in een nakend conflict met Duitsland waren ook het Anti-Kominternpact en de Spaanse Burgeroorlog rechtvaardigingsgronden waaruit de organisatie onder Ernst Wollweber ontkiemde. Afhankelijk van de bron pleegde het sabotagenetwerk vijftien tot twintig aanslagen, waarbij de ene aanslag al met meer ‘succes’ werd afgerond dan de andere.⁵⁸⁴ Daarenboven moest niet eens gebruik worden gemaakt van Russische staatsburgers: eenvoudige Belgen,

⁵⁸⁴ De Duitse *Personalakt* vermeldt vijftien aanslagen, Verhoeyen zestien, en het BNV-rapport en Dankaart twintig. Het is hoe dan ook met zekerheid geweten dat in Antwerpen drie aanslagen of pogingen tot aanslagen werden uitgevoerd. (BA Berlijn, R 58/3836, *Personalakten E. Wollweber*, 2/9/1940, pg. 1-6. ; Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC* Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012; nr. 2, pg. 31. ; NA Den Haag, Dossier 2.09.64.01, Affaire Sanders 75/20, BNV-rapport ‘Internationale Scheepssabotage’, pg. 9, ongedateerd. ; Dankaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933 - 1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 109 (Bijlage III).).

Nederlanders, Denen, Noren, Zweden, Balten en Duitsers klaarden de klus en draaiden er bovendien ook nog voor op. Door het sluiten van het niet-aanvalsverdrag met Duitsland leek de Sovjet-Unie er aanvankelijk nog mee weg te komen, maar de aanslagen zouden in augustus 1941 als een boemerang in haar gezicht terugkeren.

Daarmee zijn we aanbeland bij de -in mijn optiek- echte ‘winnaar’ van dit verhaal: Duitsland. Aanvankelijk was haar vloot en die van haar bondgenoten het slachtoffer van de aanslagen, waarbij verschillende schepen verloren gingen of beschadigd werden. De Duitsers slaagden er echter in om hun slachtofferrol op een handige wijze om te buigen in een extra argument om zowel een oorlog te beginnen in het westen als in het oosten. In mei 1940 beschuldigden ze het Verenigd Koninkrijk van terrorisme tegen Duitsland en haar bondgenoten, maar één jaar een drie maanden later was de Sovjet-Unie de grote boeman. Archieven en eerder onderzoek toonden aan dat Duitsland al in 1938 voldoende informatie had om te weten dat de Sovjet-Unie en niet Groot-Brittannië achter de aanslagen zat. Toch wachtte ze tot 1940 om van start te gaan met de aanhoudingen, en beschuldigde ze de Sovjet-Unie pas officieel bij het begin van Operatie Barbarossa.

Duitsland liet het dus van de door haar gevoerde buitenlandse politiek afhangen wie wel een terrorist was en wie geen terrorist was. Dat gebeurde echter ook in België. De Belgische overheid maakte een duidelijk onderscheid tussen daden gepleegd tegen de Duitsers voor 10 mei 1940, en daden gepleegd tijdens de bezetting. Wie voor de oorlog toesloeg was een misdadiger van gemeen recht, en in het geval van de Antwerpse Wollwebergroep een terrorist. Wie tijdens de oorlog toesloeg werd later beschouwd als een legitieme verzetsstrijder. Dat verschillende leden toch nog erkend werden als politiek gevangene was enerzijds het gevolg van gefraudeerde ‘bewijzen’ van een lidmaatschap van het O.F. of het Belgisch Partizanenleger, en anderzijds van juridische blunders van formaat. Niet de aard van de daden gepleegd door de leden van de Antwerpse Wollwebergroep, maar wel het moment waarop ze gepleegd werden bepaalde hun status als terrorist.

Voorbeelden zoals de Amerikaanse link tussen Hoessein en Al Qaida en het UÇK toonden aan dat terrorisme ook vandaag nog steeds wordt gebruikt als argument om een land binnen te vallen, en dat de status van een terrorist grotendeels afhangt van de buitenlandse politiek die een bepaald land voert.

Ofschoon de uitspraak “één iemands terrorist is andermands vrijheidsstrijder” in theorie zinloos is, aangezien terrorisme een tactiek is die evengoed door verzetslui kan worden gebruikt, heeft die in de praktijk echter wel een niet te onderschatten invloed. De term terrorisme wordt door de hedendaagse pers en politici in het algemeen gebruikt voor aanslagen waarvan de perceptie bestaat dat ze niet-legitiem en vijandig zijn. Ferragu beschrijft het als volgt: *“le terrorisme est l’ennemi, un adversaire à qui l’on dénie toute légitimité.”*⁵⁸⁵ Vanwege die uiterst negatieve perceptie zullen strijdende groeperingen zichzelf

⁵⁸⁵ Ferragu, G., op. cit., Kindle locatie 6823-6824.

dan ook nooit zelf als terroristisch omschrijven. Aanslagen die worden bestempeld als verzet hebben dan weer een positief en gerechtvaardigd imago. Terrorisme wordt op die manier een gevaarlijk begrip. Elke natie bezit in principe de mogelijkheid om zelf te bepalen wie al dan niet een terrorist is. Eerst en vooral bestaat er internationaal geen volledige eensgezindheid over de definitie van het begrip. Daarnaast kunnen de verschillende bestaande definities vaak ruim en naar eigen goeddunken geïnterpreteerd worden. Zo kan de term terrorisme bijvoorbeeld gebruikt worden in de strijd tegen anti-nationale elementen. Het onderdrukken van een ‘terreurorganisatie’ krijgt men immers veel gemakkelijker verkocht aan de publieke opinie dan het onderdrukken van een organisatie ‘die zich verzet tegen het nationale *establishment*’. De manier waarop het proces tegen *Sharia for Belgium* -een organisatie die *in se* de bedoeling had om België om te vormen tot een Islamitische staat- in de Belgische media verscheen spreekt boekdelen. Men sprak over een zogenaamd ‘terrorisproces’ tegen een organisatie die in België niet eens een aanslag had gepleegd.

Dat terrorisme een relatief begrip is, maar ook vaak in functie van hogere politieke belangen wordt gebruikt mocht de Antwerpse Wollwebergroep dus ook aan den lijve ondervinden. Ze werd niet alleen het slachtoffer van haar eigen daden, maar ook van het tijdstip waarop zij haar daden pleegde. Elf van de ruimgenomen veertien leden kwamen om in een Duits concentratiekamp of werden terechtgesteld in Plötzensee. De drie die levend uit de Tweede Wereldoorlog kwamen, werden na de oorlog in de gaten gehouden door de Belgische en de Nederlandse politiediensten. De vrees dat de Wollweber-organisatie haar activiteiten zou hernemen was immers reëel. Kopstukken binnen het netwerk zoals Lambert -waarvan men na de oorlog nog een geruime tijd foutief dacht hij nog in leven was- en Wollweber werden na de oorlog beschouwd als een acuut gevaar voor het Westen. Dat was niet alleen dankzij de reputatie die de Wollweber-organisatie reeds voor de oorlog had opgebouwd, maar ook door de veranderde politieke context: de Tweede Wereldoorlog werd al snel opgevolgd door de Koude Oorlog, waarbij de Sovjet-Unie die nieuwe vijand van het kapitalistische Westen werd.

De Wollweber-organisatie herrees echter niet uit haar as. Ze was actief geweest in 1937-1938, en volgens sommige bronnen zelfs in 1939, maar de Duitse repressie was in zekere zin effectief genoeg om haar te vernietigen. Waar het verhaal voor ‘tweederangsfiguren’, zoals de leden van de Belgische Wollwebergroep en hun nabestaanden, uitdraaide op ongemeen ellendige toestanden, scheen de absolute leider, Ernst Wollweber zelf, na de oorlog weinig moeite te hebben om zijn succesvolle politieke carrière voort te zetten. Een schrijnende tegenstelling.

Het einde van de Antwerpse Wollwebergroep zorgde er echter niet voor dat ze definitief begraven werd, om nooit meer boven gehaald te worden. Haar merkwaardig en aangrijpend verhaal werd opgepikt door verschillende historici die, zich baserend op het overgebleven archiefmateriaal, gepoogd hebben een beeld te schetsen van haar geschiedenis. Uit het lezen van de daaruit voortspruitende literatuur, en uit de gesprekken die ik had met enkelen onder hen, blijkt dat er nog steeds tegengestelde

meningen bestaan over de al dan niet terroristische aard van de groep. Vanwege een groot aantal definities van terrorisme is het inderdaad nog steeds moeilijk te bepalen of het een terreurgroep was of niet. Ik geloof te hebben aangetoond dat het tijdstip van de aanslagen in wezen geen rol zou mogen spelen in de bepaling hiervan, maar in het geval van de Antwerpse Wollwebergroep was dat grotendeels wel het geval.

Tenslotte rest nog de vraag of de casus van de Antwerpse Wollwebergroep vandaag nog relevant is. Enerzijds is dat niet zo. Een clandestien communistisch sabotagenetwerk, opgericht door de Sovjet-Unie, lijkt mij daarvoor iets van een te ver verleden. De kans dat binnen de hedendaagse communistische netwerken een soortgelijke organisatie met hetzelfde doel en dezelfde bestaansreden ooit nog tot stand komt is nagenoeg onbestaande. Anderzijds is de casus wel nog relevant, meer dan ooit zelf. In onze hedendaagse westerse maatschappij, waar de vrees voor de moslimterreur op zijn minst nijpend is te noemen, is een goed begrip van het fenomeen terrorisme onontbeerlijk. Eerst en vooral moet men beseffen dat terrorisme een relatief begrip is: wie vandaag een terrorist is, is dat morgen misschien niet meer. Theoretisch gezien kan dit natuurlijk niet, maar in de praktijk gaat het er in de hedendaagse media en in de hedendaagse politieke retoriek wel zo aan toe. Daarom is ook een kritische analyse van de hedendaagse mediaberichtgeving over terrorisme enorm belangrijk. Daarnaast moet men proberen uit de eigen politieke context te treden en vermeende terroristische aanslagen of groeperingen zo objectief mogelijk te beoordelen. Terrorisme is niet zo ‘zwart-wit’ als op het eerste gezicht lijkt, en ook de dichotomie tussen dader en slachtoffer is niet steeds zo duidelijk aanwezig. ‘Terroristen’ worden steeds ingepast in een veel breder politiek plaatje, waar de rol van de ‘terrorist’ steeds wordt vertolkt door de vijand van de natie.

Als er één casus is die kan leiden tot een beter inzicht in de complexiteit en bespeelbaarheid van dit fenomeen, is het wel die van de Antwerpse Wollwebergroep.

13. Een woordje uitleg bij de reeds verschenen literatuur en het geraadpleegde archiefmateriaal

13.1 Historiografie en basisliteratuur

Het eerste boek dat melding maakte van de activiteiten van Ernst Wollweber werd gepubliceerd in 1941 en werd geschreven door een zekere 'Jan Valtin'. In werkelijkheid was dat de pseudoniem van de Duitser Richard Krebs, een gewezen IZH-functionaris en leider van de Interklubs in Bremen en Hamburg. In deze autobiografie met de titel *'Out of the Night'* beschreef hij zijn ervaringen en activiteiten als Komintern-agent.⁵⁸⁶ Hij liet zich weinig positief uit over Ernst Wollweber en de "immorele" ondergrondse praktijken van het internationaal communisme. Op het moment van zijn publicatie en in de jaren erna werd het boek gezien als een waarachtige representatie van de clandestiene Komintern-operaties.⁵⁸⁷ Dat blijkt ook uit de Britse MI5-archieven, die zich na de oorlog baseerden op informatie over Wollweber, komende uit het boek van Krebs.⁵⁸⁸

De Deense communist en medewerker van Ernst Wollweber, Richard Jensen, reageerde in 1946 op Krebs' boek met zijn publicatie *'Frem i lysset. Jan Valtin Gestapo Agent.'* waarin hij stelde dat Krebs in werkelijkheid een Gestapo-agent was, en dat hij alleen er alleen maar op uit was om het communisme in diskrediet te brengen. Toch bleef *Out of The Night* tot in de jaren tachtig een belangrijke en 'waarheidsgetrouwe' bron voor informatie over Wollweber en de Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders.⁵⁸⁹ Het was pas in de jaren negentig dat Krebs' autobiografie werd ontmaskerd als fictie, toen de Duitse historicus Dieter Nelles in *'Jan Valtins Tagebuch der Hölle. Legende und Wirklichkeit eines Schlüsselromans der Totalitarismustheorie'* het boek erg kritisch evalueerde en tot de conclusie kwam dat het vol onwaarheden stond en in feite tot doel had het communisme en de Sovjet-Unie in een slecht daglicht te stellen.⁵⁹⁰ Dit kritische beeld werd later nog wel genuanceerd maar vandaag is de algemene opinie dat het boek van Krebs onbetrouwbaar is en dat hij een Gestapo-agent was in de periode 1937-1938.⁵⁹¹

⁵⁸⁶ Valtin, J. *Sans patrie, ni frontières (Out of the Night)*. Parijs, Dominique Wapler, 1941.

⁵⁸⁷ Weiss, H., "The International of Seamen and Harbour Workers: A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?" in: <<http://www.abo.fi/fakultet/media/29133/cowopa29weiss.pdf>>, geraadpleegd op 4/12/2014, pg. 4-5.

⁵⁸⁸ NA Londen Kew, KV2/3730 ('Ernst Davidovitch Lambert'), *Immigration Officers Report: Port of Newport*, 19/3/1953.

⁵⁸⁹ Weiss, H., "The International of Seamen and Harbour Workers: A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?" in: <<http://www.abo.fi/fakultet/media/29133/cowopa29weiss.pdf>>, geraadpleegd op 4/12/2014, pg. 3-4.

⁵⁹⁰ Nelles, D., "Jan Valtins Tagebuch der Hölle. Legende und Wirklichkeit eines Schlüsselromans der Totalitarismustheorie", in: *Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jaargang* 9:1, 1994, pg. 11-45.

⁵⁹¹ Weiss, H., "The International of Seamen and Harbour Workers: A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?" in: <<http://www.abo.fi/fakultet/media/29133/cowopa29weiss.pdf>>, geraadpleegd op 4/12/2014, pg. 5.

Over de levensloop van de IZH zijn reeds verschillende publicaties verschenen. Holger Weiss, historicus en professor aan de Finse *Abo Akademi* Universiteit⁵⁹², geeft in *'The International of Seamen and Harbour Workers: A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?'* een beknopt overzicht van de beschikbare literatuur over de geschiedenis van de IZH.⁵⁹³

De geschiedschrijving over de sabotagegroepen onder Wollweber brak eind jaren zeventig door. Ik zal mij hier beperken tot de publicaties die de Antwerpse groep bespreken. In 1979 beschreven Rudi Van Doorslaer en Hans Dankaart de “activiteiten van een communistische sabotagegroep in Antwerpen en Rotterdam”.⁵⁹⁴ Zij reconstrueerden op basis van het toenmalige beschikbare archiefmateriaal de verrichtingen van de Belgische en de Nederlandse Wollwebergroep en vestigden daarbij voornamelijk de aandacht op de ontstaanscontext, de aard van de groepen, en de eigenlijke aanslagen van de groepen. Het artikel was voor een deel gebaseerd op Dankaarts onderzoek uit 1978 in verband met de Nederlandse Wollwebergroep.⁵⁹⁵ Het artikel uit 1979 en het raadplegen van nieuw archiefmateriaal leidde tot een uitgebreider onderzoek van Hans Dankaart naar de Belgische en vooral de Nederlandse Wollwebergroep. ‘De organisatie Wollweber (1933-1939)’ groeide in 1982 uit tot een volwaardige studie maar bleef ongepubliceerd. De studies van Dankaart en Van Doorslaer zijn de standaardwerken bij uitstek voor wie zich interesseert in de activiteiten van de Antwerpse en Rotterdamse Wollwebergroep.

In de jaren tachtig verschenen verschillende publicaties waarbij een steeds grotere interesse voor het politieonderzoek naar de Antwerpse groep opvalt. Van Doorslaer beschreef in 1984 de contacten tussen de Duitse en Belgische politie in de context van het anticommunisme.⁵⁹⁶ Twee jaar later publiceerde hij samen met Etienne Verhoeyen *L'Allemagne Nazie, la police Belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944). Un aspect des relations Belgo-Allemandes* waarin de Duits-Belgische contacten in verband met het onderzoek naar de aanslagen in Antwerpen nog veel uitvoeriger aan bod komen. In 2012 nuanceerde en vulde Etienne Verhoeyen dit artikel aan dankzij de raadpleging van heel wat nieuw archiefmateriaal dat in 1986 nog niet beschikbaar was.⁵⁹⁷ Met een bijzonder oog voor detail schreef hij in een tweedelig artikel de meest *up-to-date* studie over het politieonderzoek naar de Antwerpse groep.

⁵⁹² Weiss, H., “Professor Holger Weiss – profile” in: < <http://www.abo.fi/fakultet/histweiss>>, geraadpleegd op 26/02/2015.

⁵⁹³ Weiss, H., “The International of Seamen and Harbour Workers: A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?” in: <<http://www.abo.fi/fakultet/media/29133/cowopa29weiss.pdf>>, geraadpleegd op 4/12/2014, pg. 3-8.

⁵⁹⁴ Dankaart, H. en Van Doorslaer, R., “De activiteiten van een communistische sabotagegroep in Antwerpen en Rotterdam”, In : *Opstellen over de Belgische Arbeidersbeweging*. Gent, Frans Masereelfonds, 1979, pg. 129-156.

⁵⁹⁵ Dankaart, H., *De organisatie Wollweber (1933-1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1982, pg. 1. ; Dankaart, H., *De Organisatie-Wollweber in Nederland en België (1933-1939)*, onuitgegeven verhandeling, 1978.

⁵⁹⁶ Van Doorslaer, R., “Anti-Communist activism in Belgium 1930-1944.” In: <http://socialistregister.com/index.php/srv/article/viewFile/5508/2406>, 1984-> verwijzing naar tijdschrift omzetten AUB geraadpleegd op 3/12/2014.

⁵⁹⁷ Verhoeyen, E., “De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1”, in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC*. Antwerpen; Apeldoorn, Maklu. 2012, nr. 2, pg. 15.

Opnieuw ligt het hoofdaccent op de relatie tussen de Belgische en de Duitse politie en hun respectievelijk beleid in de opsporingen.

Wie geïnteresseerd is in activiteiten van de sabotagegroepen onder Wollweber vanuit een ruimer Europees perspectief kan terecht bij het werk van de Noorse historicus Lars Borgersrud. Zijn in 1994 verdedigde doctoraatsverhandeling werd in 2000 naar het Duits vertaald en in boekvorm uitgegeven.⁵⁹⁸ Hij schreef een compleet overzicht van de activiteiten van de Wollweber-organisatie in Scandinavië. Hoewel het accent op de gebeurtenissen in Noorwegen en de rest van Scandinavië ligt, komen ook België en Nederland aan bod. *‘Die Wollweber-Organisation und Norwegen’* is vanwege zijn aandacht voor de verschillende Europese Wollwebergroepen misschien wel de meest complete studie over de sabotageorganisatie. Verschillende recente studies over de IZH of de sabotagegroepen gebruiken Borgersruds boek als referentiewerk.

Het grensoverschrijdend onderzoek naar deze thema’s ligt trouwens niet stil. De Franse doctoraatstudente Constance Margain verdedigde in april van dit jaar haar doctoraat over het ‘verzet’ van de IZH tegen het nazisme. Ook komt in Noorwegen op 15 oktober 2015 normaal gezien een studie uit over de Noorse ‘Osvald-groep’ uit Bergen tijdens de jaren 1943-1945. Deze groep evolueerde uit de oorspronkelijk Noorse Wollwebergroep. Ze zette tijdens de Tweede Wereldoorlog haar strijd voort onder de naam Osvald-groep.⁵⁹⁹ De in 2013 gepubliceerde studie van Holger Weiss -die zich echter wel beperkt tot een geschiedenis van de IZH- werd reeds vermeld.

Verhoeyens artikel van 2012 (cfr. supra) is dus voorlopig de meest recente publicatie in verband met de Antwerpse Wollwebergroep. In 2007 verscheen aan de Universiteit Gent een masterscriptie over de Antwerpse gerechtelijke politie en het anticommunisme waarin ook de aanslagen in Antwerpen aan bod kwamen.⁶⁰⁰ Deze thesis focust echter voornamelijk op de werking van de Antwerpse gerechtelijke politie tijdens de periode 1930-1950, en het naoorlogs gerechtelijk onderzoek naar commissaris Block en Jozef Celis.

13.2 Geraadpleegde archieven

In mijn zoektocht naar archiefbronnen over de Antwerpse Wollwebergroep botste ik op een heel ruim en gediversifieerd aanbod. De verspreidingsgraad was van een niet te onderschatten grootte, gaande van archieven gelegen in Brussel en Beveren tot in Londen. Daarnaast kreeg ik ook heel wat Duits en in mindere mate Nederlands materiaal in handen via Etienne Verhoeyen. In wat volgt wordt een strikte opdeling gemaakt tussen de archieven afkomstig uit Belgische archiefinstellingen en de ‘buitenlandse

⁵⁹⁸ Borgersrud, L., *Die Wollweber-Organisation und Norwegen*. Berlijn, Dietz, 2000.

⁵⁹⁹ Conversaties via e-mail met Constance Margain en Ole-Jacob Abraham, resp. 28/2/2015 en 1/3/2015.

⁶⁰⁰ Niemegeerts, S., *De gerechtelijke politie, Georges Block en het anticommunisme (1930-1950)*. Onuitgegeven masterproef, Ugent, 2007.

archieven'. Naast de documenten uit de officiële archiefinstellingen had ik ook nog het privilege om via Roland Rodrigus een afscheidsbrief van Gerardus Rodrigus in handen te krijgen (cfr.supra).

13.2.1 Belgisch archiefmateriaal

De eerste archiefbronnen waarmee ik geconfronteerd werd waren de dossiers inzake de verzoeken tot erkenning als politiek gevangene. Deze dossiers -die bewaard worden door de Dienst Oorlogsslachtoffers in Anderlecht- bevatten naast de uitspraken in verband met de erkenning als politiek gevangene ook informatie over het 'afgelegde parcours' tijdens de oorlog in Duitsland en gegevens over de echtgenotes en nabestaanden van de verschillende leden. Daarenboven stuitte ik in het dossier van Frans Van Welde op een nuttige vertaling van de Duitse beschuldigingsakte.

De tweede reeks archiefbronnen die ik heb geraadpleegd bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief 2 in het centrum van Brussel. Het 'depot Cuvelier' bewaart naast de archieven van de politieke afdeling van de gerechtelijke politie Brussel ook verschillende repressiedossiers van onder andere Block en Celis, Armand Tilman, en Emiel Van Thielen. In het eerste archief bevinden zich onder andere interessante rapporten van Duitse V-mannen over Pöttsch en de Internationale Zeemansclub in Antwerpen. De repressiedossiers zijn echter veel waardevoller. Vooral het dossier van Block en Celis bevat een schat aan informatie in verband met de Antwerpse Wollwebergroep, het politieel beleid van de GPA, en het intoxicatiemanoeuvre van de Gestapo. De dossiers van Tilman en Van Thielen zijn minder van belang.

Vervolgens schakelde ik over op het archief van de Dienst Vreemdelingenzaken dat allerlei dossiers van de toenmalige Vreemdelingenpolitie bewaart. In tegenstelling tot het vernietigde archief van de staatsveiligheid bleef dit archief wel grotendeels intact.⁶⁰¹ Hier bevinden zich nog steeds de dossiers in verband met de uitgewezen vreemdelingen Lambert en Kratzat. Het dossier van Wollweber werd vernietigd.

Tenslotte belandde ik aan bij verschillende dossiers uit het archief van de Procureur des Konings Antwerpen, gelegen in het Rijksarchief Beveren-Waas. Dit ongemeen rijk archief bevat talrijke informatie over het politieonderzoek van de GPA naar de aanslagen in Antwerpen, zowel van voor als na de oorlog. Het geeft een uitstekend beeld van welke informatie de gerechtelijke politie had, en wanneer de gerechtelijke politie informatie kreeg over de activiteiten van Fictels, Wouters, en de rest. Samen met de dossiers van de Dienst Oorlogsslachtoffers en het repressiedossier van Block en Celis vormde het archief van de Procureur des Konings Antwerpen het 'Belgisch fundament' in mijn onderzoek naar de Antwerpse Wollwebergroep. Het archief van de Bijzondere Opdrachten werd volgens Verhoeyen verbrand.⁶⁰²

⁶⁰¹ Alle informatie over vernietigde archieven is afkomstig uit mondelinge conversaties met Etienne Verhoeyen.

⁶⁰² Alle informatie over vernietigde archieven is afkomstig uit mondelinge conversaties met Etienne Verhoeyen.

13.2.2 Buitenlands archiefmateriaal

Het merendeel van het buitenlandse archiefmateriaal verkreeg ik via Etienne Verhoeyen. De Duitse documenten waren afkomstig uit het *Politisches Archiv* in Bonn en het *Bundesarchiv* in Berlijn. In Bonn ligt de briefwisseling tijdens 1938-1939 tussen het Duitse consulaat in Antwerpen en de Gestapo. In Berlijn wordt dan weer onder andere het *Anklageschrift* van de Belgische Wollwebergroep, het vonnis van de Belgische Wollwebergroep en Lambert, en de *Personalakte* van Wollweber met daarin onder andere het verhoor van Alfons Fictels bewaard. De *Personalakte* bevindt zich ook in het CEGESOMA, Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij, in Anderlecht. Uit Nederland kreeg ik het naoorlogse BNV-rapport in handen. Het oorspronkelijk rapport bevindt zich in het Nationaal Archief in Den Haag, maar er is ook een deel van terechtgekomen in het archief van de Procureur des Konings Antwerpen in het Rijksarchief Beveren-Waas, vanwege de naoorlogse politieke samenwerking tussen Block en Sanders (cfr. supra).

Tot slot werd in deze scriptie ook gebruikgemaakt van enkele MI5-archieven die raadpleegbaar zijn in het kolossale *National Archives*-gebouw in Londen. Het betreft *Personal Files* van Ernst Wollweber en Ernst Lambert uit het archief van de *Security Service*. Er was ook een dossier op naam van Richard Jensen maar dat was minder relevant voor deze studie.

14. Lijst van gebruikte afkortingen

BNV	Bureau Nationale Veiligheid
BO	Bijzondere Opdrachten
BTB	Belgische Transportarbeidersbond
CEGESOMA	Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij
CIA	Central Intelligence Agency
CIPC	Commission Internationale de la Police Criminelle
CPN	Communistische Partij van Nederland
CVP	Christelijke Volkspartij
EKKI	Uitvoerend Comité van de Kommunistische Internationale
G7	Groep van Zeven
Gestapo	Geheime Staatspolizei
GFP	Geheime Feldpolizei
GPA	Gerechtelijke Politie Antwerpen
IRH	Internationale Rode Hulp
IS	Islamitische Staat
ITF	Internationale Transportfederatie
IZH	Internationale der Zeelieden en Havenarbeiders
Komintern	Kommunistische Internationale
KPB	Kommunistische Partij van België
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands
MI5	Military Intelligence section 5
MI6	Military Intelligence section 6
MOPR	Internationale Rode Hulp
NAVO	Noord-Atlantisch Verdragsorganisatie
NKVD	Volkscmissariaat voor Binnenlandse Zaken
NSDAP	Nationaal Socialistische Duitse Arbeiderspartij
O.F.	Onafhankelijkheidsfront
OMS	Afdeling voor Internationale Verbindingen
RSHA	Reichssicherheitshauptamt
SIS	Secret Intelligence Service
SOE	Special Operations Executive
UÇK	Bevrijdingsleger van Kosovo (Ushtria Çlirimtare e Kosovës)
ULB	Université Libre de Bruxelles
VN	Verenigde Naties
VS	Verenigde Staten

VSA Verenigde Staten van Amerika
WEB West-Europees Bureau

15. Archiefbronnen

15.1 *Algemeen Rijksarchief Brussel*

Ministerie van Justitie. Algemene Directie Openbare Veiligheid. Dienst Veemdelingenzaken

A 199334 Gerhard Kratzat
1395075 Ernst Lambert

15.2 *Algemeen Rijksarchief 2 Brussel (Depot Cuvelier)*

Archief van het Auditoraat-generaal bij het Militair Gerechtshof

Krijgsauditoraat Antwerpen, nr. 7095/46 George Block en Jozef Celis

Krijgsraad Antwerpen, nr. 310-311/45 Emiel Van Thielen

Krijgshof Brussel, nr. 310-311/45 Armand Tilman

Archief politieke afdeling van de gerechtelijke politie

566 Gommaar Dieltjens
1801 Waldemar Pöttsch
1802 Club des Marins Révolutionnaires

15.3 *Bundesarchiv Berlijn*

Z/C 10467 Beschuldigingsakte en vonnis Antwerpse
Wollwebergroep / Verhoor René Wouters /
Vonnis Lambert / Sabotageorganisatie
Schaap-Wollweber.

R 58/3836 Personalakten Ernst Wollweber

15.4 *Dienst Oorlogsslachtoffers*

PP 34081 kal 33211 Eligius De Rijck

PP AD 10637 kal 2068 Karel Dieltjens

PP AD 6533 kal 1440 Alphonsus Fictels

PP 110872 kal 11115 Theophiel Fictels

PP AD 3624 kal 3514	Armand Foutrel
PP AD 617642 kal 734	Petrus Geerts
PP 110004 kal 13869	August Lemmens
PP AD 774 kal 4012	Joannes Lemmens
PP AD 1630 kal 3139	Jan Mastbooms
PP AD 52115 kal 12431	Gerardus Rodrigus
PP AD 14248 kal 1817	Lodewijk Schockaert
PP 23132 kal 31865	Joannes Van den Keybus
PP AD 13769 kal 12296	Fransiscus Van Welde
PP AD 7735 kal 3027	Gummarus Vercammen
PP AD 34595 kal 14522	René Wouters

15.5 *Nationaal Archief Den Haag*

2.09.64.01	De affaire Sanders
------------	--------------------

15.6 *National Archives Londen Kew*

KV2/3729-3730	Ernst Davidovitch Lambert
KV2/2158	Richard Jensen
KV2/3054-3345	Ernst Wollweber

15.7 *Politisches Archiv Bonn*

Pol. Geheim 8	Sabotage-Akten auf Deutscher Schiffer 1934-1938.
---------------	--

15.8 *Privéarchief Roland Rodrigus*

15.9 *Rijksarchief Beveren-Waas*

Archief van het Parket van de Procureur des Konings te Antwerpen, PK ANTW 2001C

1442	Armand Foutrel
------	----------------

1790	Feij
1861-1862	Fictels
1892	Aanslagen aan boord van Duitse schepen
1893	Sabotage aan boord van Duitse schepen. Dossier Parket, gerechtelijk vooronderzoek
1900	Pötzsch
2272	Elisabeth van België
2464	Comité International de Sabotage
3190	o.a. Mar del Plata
3223	Einheitsverband
3646	Dossiers betreffende Lambert

16. Bibliografie

16.1 Uitgegeven

Adriaens, W., *Vrijwilligers voor de vrijheid. Belgische anti-fascisten in de Spaanse Burgeroorlog*. Leuven, Kritik, 1978.

Borgersrud, L., *Die Wollweber-Organisation und Norwegen*. Berlijn, Dietz, 2001.

Chase, W.J. en Staklo V.A., *Enemies within the gates? The Comintern and the Stalinist repression. 1934-1939*. New Haven, Yale University Press, 2001.

Curry, J.C. en Andrew, C., *The Security Service 1908-1945: The Official History*. Londen Kew, Public Record Office, 1999.

Dankaart, H. en Van Doorslaer, R., “De activiteiten van een communistische sabotagegroep in Antwerpen en Rotterdam”, in : *Opstellen over de Belgische Arbeidersbeweging*. Gent, Frans Masereelfonds, 1979, pg. 129-156.

Deneckere, G., “Het rode gevaar tijdens het interbellum. Of hoe de waan van een communistisch complot de werkelijkheid beïnvloedde”, in: Brood en Rozen, *Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*. 1997, 4, pg. 48-65.

Deneckere, G., De Paepe, T., en De Wever, B., *Een geschiedenis van België*. Gent, Academia Press, 2012.

Desmet, G., “Jugé indésirable? De Duitse communistische emigratie en het Belgische vluchtelingenbeleid, 1933-1940.”, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2010, 3, pg. 415-448.

Dumoulin, M., et al., *Nieuwste Geschiedenis van België (1905-1950)*, Tielt, Lannoo, 2006.

Gerard, E., De Ridder, W., en Muller, F., *Wie heeft Lahaut vermoord? De Geheime Koude Oorlog in België*. Leuven, Davidsfonds Uitgeverij, 2015.

Ferragu, G., *Histoire du Terrorisme*, (Kindle Edition). Parijs, Perrin, 2014.

Fijnaut, C., “The International Criminal Police Commission and the Fight against Communism”, in: Mazower, M., *The Policing of Politics in the Twentieth Century*, Oxford, Bergahn Books, 1997.

Gotovitch, J. et. al., *Komintern: l'histoire et les hommes: dictionnaire biographique de l'Internationale communiste en France, en Belgique, au Luxembourg, en Suisse et à Moscou (1919-1943)*. Parijs, Ed. de l'atelier, 2001.

Gotovitch, J. en Delwit, P., *La peur du rouge*. Brussel, Université de Bruxelles, 1996, pg. 90-92.

Gounot, A., “Sport or Political Organisation? Structures and Characteristics of the Red Sport International, 1917-1937”, in: *Journal of Sport History*, 2001, pg. 23-39.

- Haslam, J., “The Soviet Union, The Comintern and the Demise of the Popular Front, 1936-1939.”, in: Graham, H., en Preston, P. eds., *The popular front in Europe*. Londen, Macmillan, 1987.
- Herlemann, B., *Die Emigration als Kampfposten: Die Anleitung des kommunistischen Widerstandes in Deutschland aus Frankreich, Belgien und den Niederlanden*, Königstein im Taunus, Hain, 1982.
- Johns, P. *Within two Cloaks*. Londen, W. Kimber., 1979.
- Law, R.D., *Terrorism. A History*. Cambridge, Polity Press, 2009.
- Levitt ,M., *Hezbollah, The Global Footprint of Lebanon’s Party of God*. Georgetown University press, Georgetown, 2013.
- Narinsky, M. en Rojahn, J., *Centre and Periphery : the History of the Comintern in the Light of New Documents* . Amsterdam, International Institute of Social History, 1996.
- Nelles, D., “Jan Valtins Tagebuch der Hölle. Legende und Wirklichkeit eines Schlüsselromans der Totalitarismustheorie”, in: *Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21.* 1994, 1, pg. 11-45.
- Palmer, R.R., Colton, J., en Kramer, L., *A History of the Modern World*. New York, McGraw-Hill, 2007.
- Preston, P., en Mackenzie, A.L., *The Republic besieged. Civil war in Spain 1936-1939*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1996.
- Reinalda, B., *The International Transport Workers Federation, 1914-1945, The Edo Fimmen Era*. Amsterdam, Stichting Beheer IISG, 1997.
- Reveron, D., en Stevenson, J., *Flashpoints in the War on Terrorism*. New York, Routledge, 2006.
- Schmid, A.P. (eds.), *The Routledge Handbook of Terrorism Research*. New York, Routledge, 2011.
- Valtin, J. *Sans patrie, ni frontières (Out of the Night)*. Parijs, Dominique Wapler, 1941.
- Vanden Berghe, Y., *De Koude oorlog 1917-1991*. Leuven, Acco, 2002.
- Van Doorslaer, R., “Anti-Communist activism in Belgium 1930-1944.” In: *The Socialist Register*, 1984, pg. 114-129.
- Van Doorslaer R., “De Internationale Brigaden: de vrijwilligers uit België, een status quaestionis”, in: *BTNG/RHBC*, 1987, 1-2, pg. 159-163.
- Van Doorslaer, R., “De Spaanse Burgeroorlog en Links: de communistische interventie”, in: *BTNG-RBHC*, 1987, 1-2, pg. 393– 397.

Van Doorslaer, R., "De vervolging van de Belgische vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939 Omtrent de rol gespeeld door de BWP en de autonomie van de rechterlijke macht", in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2005, nr. 15, pg. 125-146.

Van Doorslaer, R., en Verhoeyen, E., "L'Allemagne Nazie, la police Belge et l'anticommunisme en Belgique (1936-1944) – un aspect des relations Belgo-Allemandes", in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1986, 1-2, pg. 61-126.

Verhoeyen, E., "De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 1", in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.), *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC Antwerpen; Apeldoorn, Maklu.* 2012, nr. 2, pg. 15-72.

Verhoeyen, E., "De zaak Block en Celis : de moeizame relatie van de Antwerpse gerechtelijke politie met de Gestapo (1938-1941) : deel 2", in : Cools, M., Debruyne, E., en Franceus, F. (eds.) *Cabiers Inlichtingenstudies = Cabiers d'Etudes du Renseignement : BISC Antwerpen; Apeldoorn, Maklu.* 2013; nr. 3, pg. 111-133.

Verhoeyen, E., "Het avontuurlijke leven van Hermann Knüfken, zeeman en revolutionair. Het 'Belgische hoofdstuk' (1935-1939)", *Brood en Rozen*, 2008, nr. 4, pg. 5-21.

Weber, H. en Herbst, A., *Deutsche Kommunisten. Biographisches 1918 bis 1945*. Berlijn, Dietz, 2003.

West, N., *MI6*, Londen, Grafton Books, 1985

Zaagsma, G., "Joodse vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog: de Botwin compagnie", in: *Groniek*, 2002, nr. 36, pg. 183-197.

16.2 Niet Uitgegeven

Dankaart, H., *De Organisatie Wollweber (1933-1939)*. Onuitgegeven Verhandeling, 1982.

Dankaart, H., *De Organisatie-Wollweber in Nederland en België (1933-1939)*. Onuitgegeven Verhandeling, 1978.

Desmet, G., *Weil Belgien ein demokratisches Land ist. De Belgische staat versus de Duitse communistische emigratie, 1933-1940*. Onuitgegeven Masterproef, UGent, 2009.

Fucito, P., *Elite Ambiguity: Framing the World Trade Center and Oklahoma City Bombings*. Onuitgegeven Masterproef, George Washington University, 2008.

Lagrou, P. *De Strijd om het Verzetsareool*. Onuitgegeven Masterproef, KU Leuven, 1989.

Niemegeerts, S., *De gerechtelijke politie, Georges Block en het anticommunisme (1930-1950)*. Onuitgegeven Masterproef, Ugent, 2007.

Verhoeyen, E., “Een Antwerpse Cocktail. De dienst Bijzondere Opdrachten van de stedelijke politie (1937-1940) : een ‘politieke politie’ van burgemeester Huysmans?”. Onuitgegeven Artikel, 2015.

16.3 Internet

Al Jazeera, “Israel PM slam simpending war crimes probe”, in:
<http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2015/01/israel-pm-slams-planned-war-crimes-probe-201511718727908837.html>, geraadpleegd op 20/4/2015.

CMB, *Compagnie Maritime Belge: Our History*, in: <
http://www.cmb.be/My_Project_CMB/PAGE_CONTENT_TAB/BA0AADi0_vBHSnhPWHF4WG9zHQA?WD_ACTION_=MENU&ID=A20>, geraadpleegd op 9/4/2015.

Couder, J., “Chris De Stoop over zelfmoordterroriste Muriel Degauque”, in:
<<http://www.brusselnieuws.be/nl/nieuws/chris-de-stoop-over-zelfmoordterroriste-muriel-degauque>>, geraadpleegd op 23/7/2015.

De Redactie, “Erdogan: “Israël overtreft gruweldaden van Hitler””, in:
<<http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/buitenland/1.2038180>>, geraadpleegd op 23/7/2015.

De Redactie, “Wat is het profiel van een Syriëstrijder?” , in:
<<http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/binnenland/1.2215153>>, geraadpleegd op 12/5/2015.

Directie-generaal oorlogsslachtoffers, “KB tot coördinatie van de wetsbepalingen betreffende het statuut van de politiek gevangenen en hun rechthebbenden” in:
<http://warvictims.fgov.be/nl/rights/laws/1954_10_16.htm>, geraadpleegd op 14/7/2015.

Fgov, “Strafwetboek”, in:
<http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1867060801&table_name=wet>, geraadpleegd op 15/5/2015.

G7, “Leaders’ Declaration G7-Summit”, in:
<<http://www.interaction.org/sites/default/files/Schloss%20Elmau%20G7%20Communique%206-8-2015.pdf>>, geraadpleegd op 19/7/2015.

Gedenkstätte Deutscher Widerstand, “Hermann Knüfken”, in: <<http://www.gdw-berlin.de/en/recess/biographies/biographie/view-bio/knuefken/>>, geraadpleegd op 10/5/2015.

N.N., “CNN: Bush’ either you are with us or you are with the terrorists”, in:
<<https://www.youtube.com/watch?v=3sfNROmn7bc>>, geraadpleegd op 11/5/2015.

N.N., “The Venlo incident”, in: < <http://www.go2war2.nl/artikel/2452/Venlo-incident.htm>>, geraadpleegd op 20/5/2015.

NOS, “Erdogan veroordeelt en vervloekt daders aanslag Suruç”, in: <<http://nos.nl/artikel/2048038-erdogan-veroordeelt-en-vervloekt-daders-aanslag-suruc.html>>, geraadpleegd op 23/7/2015.

Press TV, “Chomsky says US is world’s leading terrorist state”, in: <<http://www.presstv.ir/detail/2014/11/05/384827/chomsky-us-worlds-leading-terror-state/>>, geraadpleegd op 23/7/2015.

Weiss, H., “The International of Seamen and Harbour Workers: A Radical Labour Union of the Waterfront or a Subversive World Wide Web?” in: <<http://www.abo.fi/fakultet/media/29133/cowopa29weiss.pdf>>, geraadpleegd op 4/12/2014.

Weiss, H., “Professor Holger Weiss – profile” in: < <http://www.abo.fi/fakultet/histweiss>>, geraadpleegd op 26/02/2015.

16.4 Andere

Cd-Rom, *Dictionnaire Biographique des Kominterniens*, Parijs, Collection Maïtron, 2010.